ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
DONETSK COMPARTMENT of SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

ДОНЕЦЬКИЙ

ВІСНИК

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

МОВОЗНАВСТВО

Т. 22

Донецьк
Східний видавничий дім
2008

Засновано в 2001 р.

Д-67 Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. т. 22 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2008. – 260 с.

Вісник містить матеріали березневої 2008 року наукової конференції Донецького відділення НТШ. Доповіді і повідомлення присвячені проблемам мовознавства. Секція конференції працювала у Донецьку.

Редакційна колегія:
д.філол.н., проф. А. Загнітко (головний редактор т. 22).

Відповідальний за випуск – д.т.н., проф. В. Білецький

Члени редакційної колегії:
д.філол.н., проф. А. Поповський; д.філол.н., проф. В. Чабаненко;
д.філол.н., проф. В. Каліущенко; д.філол.н., проф. М. Коломієць;
д.філол.н., проф. М. Ткачук; д.філол.н., проф. В. Федоров;
д.філол.н., проф. Н. Заверталюк.

© Донецьке відділення НТШ, 2008
© Український культурологічний центр, 2008

Це видання виходить завдяки фінансуванню Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці з Фонду ім. Дмитра Бобеляка

Наукове видання

ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА (Т. 22)

Набір і комп'ютерна верстка — Ю. Молодан
Коректор і редактор — Ж. Краснобаєва-Чорна

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їх автори.

Підп. до друку 26.06.2008. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr. Друк різографний. Ум. друк. арк. 15,1.
Обл.-вид. арк. 12,4. Наклад 200 прим. Зам. 06-08.

Східний видавничий дім
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕТИМОЛОГІЇ, ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Людмила Бороденко.
СТУКТУРНІ ТИПИ ГРАФІЧНО-ОРФОГРАФІЧНИХ ІНШОМОВНОСТЕЙ-АНГЛІЦИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ) 6

Катерина Брітікова.
АБРЕВІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ НОВИХ НАЗВ ОСІБ 14

Надія Загнітко.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й АРЕАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ СПОЖИВАННЯ ЇЖІ В СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ДОНЕЧЧИНИ 21

Ярослав Загнітко.
ЕТИМОЛОГІЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «КНИГА ЕПАРХА» 31

Лариса Тищенко.
НАЗВИ ВНУТРІШНЬОГО УПОРЯДКУВАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК У ПРОСТОРОВІЙ ТА ЧАСОВІЙ ПРОЕКЦІЇ 38

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СИНТАКСИСУ

Наталія Лешкова.
КОМПЛЕКСНА ТЕМА, ЇЇ СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ 51

Тетяна Марченко.
ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИЯВУ СЕМАНТИЧНОЇ НЕПОВНОТИ РЕЧЕНЬ ТА ЇХ КОРЕЛЯТИВНІСТЬ / НЕКОРЕЛЯТИВНІСТЬ З ФОРМАЛЬНОЮ НЕПОВНОТОЮ..... 60

Катерина Пономаренко.
ДЕВЕРБАТИВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ 73

Олена Поперечна.
ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ПРИСУБСТАНТИВНО-АТРИБУТИВНИМИ 87

Тетяна Радіонова.
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ РЯДУ..... 104

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Євгенія Гопштер.
РОЛЬ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ 118

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ТА КУЛЬТУРА МОВИ

Катерина Гориславець.
ПРОБЛЕМА НОРМУВАННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У КОНТЕКСТІ МІЖМОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ 127

Анатолій Загнітко, Ірина Кудрейко.
СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ПРЕДМЕТНО-ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ..... 139

Віталій Радчук.
EUROPE'S CROSSROADS: WHAT LANGUAGE WILL UKRAINE USE IN 2101? HOW TO TRANSLATE INTO INTERACTING LANGUAGES?..... 155

ТЕКСТ І ДИСКУРС

Анастасія Білозуб.
ЧАСТИНОМОВНІ ВИМІРИ МЕТАФОРИ В ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА 178

Тетяна Єщенко.
ХИМЕРОМЕТАФОРА В ІДІОЛЕКТІ ЛІТЕРАТУРНО-МОВНОГО ПОКОЛІННЯ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ 184

Юлія Зеленська.
СИНТАКСИЧНІ ФІГУРИ УСКЛАДНЕННЯ І НАКОПИЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА 193

Наталія Івкова.
ЗАСОБИ СМИСЛОВОЇ І ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТРОДУКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ 200

Жанна Краснобаєва-Чорна.
КОНЦЕПТ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 211

Олена Мазур.
БАЧИТИ ЦІЛЕ В ДЕТАЛЯХ … (ПОЕМА „ТАМЕРЛАН" ЕДГАРА ПО У ПЕРЕКЛАДІ АНАТОЛІЯ ОНИШКА)..... 218

Марина Михальченко.
ОЦІНКА В ТЕКСТІ: РЕАЛІЗАЦІЯ І СПРИЙНЯТТЯ..... 224

Ганна Монастирецька.
МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ 231

Наталія Сафонова.
ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИЯВУ ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНИХ КАТЕГОРІЙ У ДРАМАТУРГІЧНОМУ МОВЛЕННІ..... 238

ББК Ш12=411.4*33
УДК 81'276.2

Людмила БОРОДЕНКО,
аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

СТУКТУРНІ ТИПИ ГРАФІЧНО-ОРФОГРАФІЧНИХ ІНШОМОВНОСТЕЙ-АНГЛІЦИЗМІВ
(на матеріалі творів сучасних письменників)

Об'єктом статті є аналіз поведінки графічно-орфографічних іншомовностей-англіцизмів в лексиці сучасної української мови, досліджуються їх структурні типи на матеріалі творів сучасних письменників.

Ключові слова: *графічно-орфографічні іншомовності, запозичення, екзотизми, англіцизми.*

В останні десятиліття у зв'язку з посиленням політичних, економічних, культурних зв'язків України із зарубіжними країнами активізувався процес запозичення іншомовних елементів у тканині сучасної української мови. Значна вага іншомовностей у лексичній системі української мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних процесів, постійно збагачуючи словниковий склад української мови та впливаючи на її розвиток.

На початку 90-х років XX століття виділялися два погляди на запозичені елементи в українській мові. З одного боку, дослідники визначають позитивний вплив іншомовної лексики на лексичну систему мови, наближаючи українську мову за допомогою асимільованих іншомовних запозичень до світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торгівельній тощо сферах (Д. Джоунз, І. Ворд, А. Сміт, В. Виноградов, Д. Лотте). З іншого, вчені зазначають, що

перевантаження й засмічення рідної мови чужими лексемами, до того ж, часто відбувається за наявності українських відповідників. Прихильники цього погляду впевнені, що запозичення збіднюють українську мову, їх треба уникати у текстах, знаходячи їм українські відповідники (М.М. Шанський, С.Г. Бережан, Н.О. Білецький).

Так, В. Радчук зазначає: "…Англійські слова і звороти останнім часом активніше поповнюють наш лексикон, ніж російські; наша вимова, морфологія й синтаксис зазнають з боку англійської мови чималого впливу. Причини цього очевидні: комп'ютеризація, потяг до міжнародних стандартів ділового партнерства, до науки й освіти Заходу, передове товаровиробництво в англомовних країнах, лідерство англійської мови як міжнародної тощо. Проте чимало англіцизмів попросту витісняє з обігу питомі українські слова, а це вже мовна агресія" [Радчук 2002, с. 89].

Такої ж думки дотримується і С. Караванський, який вважає, що необхідність виникнення нових англіцизмів в українській мові значно перебільшена, що їх появу породжує зовсім не потреба спілкування. Твори літератури засвідчують, що серед не дуже освічених людей існує звичка хизуватися малозрозумілими для оточення словами. На його думку, тепер до "престижних" слів вдається не лише малоосвічена сільська "знать", а й високі державні достойники" [Караванський 2001, с. 34].

На нашу думку, процес запозичень не слід сприймати однобічно, оскільки в сучасному світі високих технологій, активних зв'язків між країнами, націями тощо, іншомовні елементи в тканині сучасної української мови відіграють ряд функцій, які можуть характеризуватися як позитивні. Але, звичайно, переобтяження мови такими елементами, особливо розмовного мовлення, шкодить мові, заважає її розвиткові, збереженню.

Збільшення кількості іншомовностей в сучасній українській мові, темпи їхнього засвоєння зумовлюють потребу комплексного дослідження запозиченої лексики, а складні процеси в українській лексико-семантичній системі, що відбуваються у зв'язку з інтенсивним запозиченням іншомовної

лексики, потребують наукового узагальнення й аналізу, що обґрунтовує актуальність теми статті.

Метою дослідження є розгляд структурних типів графічних іншомовностей – англіцизмів на матеріалі творів сучасних письменників. Означена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) науково обґрунтувати обсяг і зміст поняття графічно-орфографічні іншомовності;

2) проаналізувати структурні типи графічно-орфографічних іншомовностей у творах сучасних письменників;

3) виявити причини і сфери використання графічних іншомовностей в усній і писемній формах української мови в пострадянський період.

Джерелом фактичного матеріалу виступали твори сучасних письменників (О. Забужко, І. Карпи, Ю. Андруховича).

Проблеми теоретичного осмислення семантичних і граматичних процесів, що відбуваються в результаті запозичення чужомовних слів, були предметом дослідження багатьох учених-лінгвістів: Д.М. Шмельова, С.Г. Бережана, С.А. Ігнатової, О.С. Ахманової, С.В. Семчинського, О. Сумарокова, В. Даля, В. Бєлінського, П. Житецького, Г. Вознюка, Н. Непийводи, О. Кочерги, А. Медведєва, Л. Козака, Р. Вовченка та інших.

Джерела і шляхи проникнення іншомовностей в українську мову розглядали:

М.М. Шанський, Ф.І. Буслаєв, В.В. Виноградов, Л.А. Булаховський, Н.О. Білецький, А.Ю. Кримський. Зокрема, вивчено такі аспекти, як запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця XX та початку XXI століття [Попова 2002] та словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові [Кислюк 2000].

У зв'язку з теорією мовних контактів, взаємодії мовних систем, іншомовностями називають один із шляхів збагачення словникового складу мови (І.О. Бодуен де Куртене, Л. Блумфільд, Е. Хауген, Л.А. Булаховський, О.О. Реформатський). Цей шлях позначає також процес входження і адаптації запозичених лексем і результат цього процесу – запозичене

слово, лексему. Саме в такому значенні ми будемо використовувати термін „іншомовноість” у нашому дослідженні. Абсолютним синонімом до терміна „іншомовність” є й термін „іншомовне слово”. Термін же „запозичення” є родовим поняттям щодо терміна „іншомовне слово”, який визначають як елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція та ін.), який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої [Бодуэн де Куртэнэ 2004].

Останнім часом особливої уваги заслуговують запозичені елементи, які активно функціонують в мовленні і на сторінках художньої та публіцистичної літератури, але не представлені в словниках, довідниках, не були предметом аналізу в лінгвістичній науковій літературі. Ці елементи, є абсолютно не адаптовані до фонетичної, лексичної та семантичної системи української мови, і побутують у тому вигляді, в якому існують у мові-першоджерелі. Наприклад: *good question, doors, live, ebbelwoi, another one*. Щодо структури, то такі елементи являють собою не лише окремі лексеми, словосполучення, речення, але і вислови, й навіть цілі частини тексту. Саме такі елементи в тканині сучасної української мови є предметом аналізу в нашій статті; для їхнього позначення ми пропонуємо термін „графічно-орфографічні іншомовності”. У нашому дослідженні ми обмежуємося лише графічно-орфографічними іншомовностями англійського походження. Наприклад: *data warehouse, pitch, desktop.* Як правило, в творах сучасних письменників запозичуються окремі лексеми, рідше – синтаксичні та фразеологічні структури. Іноді вони позначають властиві іншим народам чи країнам поняття (етнографізми, регіоналізми, екзотизми) – наприклад*, low and kitchen* – у перекладі позначає *нижня кухня,tax free - вільний податок, super gut – відмінна кишка.*

Проаналізувавши графічно-орфографічні іншомовності у творах сучасних українських письменників, ми можемо виокремити 4 структурні типи досліджуваних елементів:

1) однокомпонентні графічно-орфографічні іншомовності, що функціонують як окремі лексеми. Найчастіше вони

вживаються для позначення предметів, реалій, якостей тощо, для яких в українській мові не існує відповідника. Лексеми цієї групи, як правило, називають явища, предмети, що і служать, як правило, засобом збагачення сленгового мовлення. Наприклад: *У кухні маленькій* ***eat in kitchen (****їсти на кухні)* (О. Забужко „Польові дослідження українського сексу”); *Угу,* ***exactly****(так само), або якщо завгодно, «саме так»* (О. Забужко „Польові дослідження українського сексу”);

2) двокомпонентні графічно-орфографічні іншомовності – це словосполучення, які не тільки виконують номінативну функцію, але й являють собою поширену назву, характеристику об’єкта, передають різні обставини, ситуації Наприклад: *Ой дарі-дарі-дарі-де, ой дарі-дарі-дерріда! – вже не на певну гучність співала Марла на своєму* ***Emergency Exit (***аварійний вихід) (І. Карпа „Фройд би плакав”); *І Х’ялмар заходився розповідати про свої купелі у справжніх* ***hot spring-ax*** *країни Сонця (hot spring* – гаряче джерело) (І. Карпа „Фройд би плакав”);

3) запозичення, що мають структуру окремих речень. При чому, як простих так і складних. Аналіз зібраного нами фактичного матеріалу свідчить, що переважну більшість таких іншомовностей становлять прості предикативні структури (75%). Наприклад: ***Your eyes are fish on a creamyshore***...(ваші очі схожі на рибний делікатес) – *наш оператор звідкись знав лірику Тома Гейтса* (І. Карпа „Bitches get everything”). *А Дафліш не стане архітектором ніколи.* ***Sorry, kid, you’re not the one*** (вибач, малий, обраний не ти) (І. Карпа „Bitches get everything”). Але інколи трапляються графічно-орфографічні іншомовності, що мають структуру складного речення. Наприклад: ***A bit. A can understand if quite well but I,m a bit ashamed of speaking,*** – *Марла вже тепер бачила* (Трохи. Погано зрозумів, все абсолютно добре, але я, трохи присоромлений розмовою) (І. Карпа „Фройд би плакав”). ***And I kissed her – good bye – said all beauty must die…*** – Марла потріпала його русяве волосся (І я цілував її – добре бувай – сказав, вся краса повинна померти) (І. Карпа „Фройд би плакав”). Такі запозичення передають уже не окремі назви, а виражають або ключову авторську думку, або позначають цілу мовну ситуацію;

4) окрему групу становлять графічно-орфографічні іншомовності, що являють собою цілі частини тексту. Вони об'єднують, як правило, кілька речень і часто виконують текстотвірну функцію. Наприклад*: Кеннан Институтьюта, запевняв мене в наступному листі з подякою, що* ***„if the fate of Ukraine literature is in hands of people like youself, one need hot feat for its future"*** („якщо загибель літератури України знаходиться в руках чоловіка подібного до твого, то це один гарячий подвиг потреби для майбутнього"). ***You´re a jern, you hear me, man? You go and bring me your boss right now? Your hear? Right now!*** **(**Ви чуєте мене, чоловіче? Ви йдете і приносите мені вашого боса прямо зараз? Ви чуєте? Прямо зараз!) *– той, з біло виряченими очима, виривався, бризкав слиною:* ***«You just don't call me names!»*** («Ви тільки не називаєте мене іменами!») (О. Забужко „Польові дослідження українського сексу").

Отже, аналіз основних структурних груп графічно-орфографічних іншомовностей вказує на розмаїтість їх структурного впливу в текстах сучасних письменників.

Особливістю вживання досліджуваних елементів у сучасній прозі є те що, письменники дуже часто навіть не подають у своїх творах переклад українською мовою аналізованих мовних одиниць. Це, напевне, зумовлено тим, що сучасна українська література, – прогресивна, європейська література, яка розрахована на інтелігентного, інтелектуально розвиненого та освіченого читача, який, читаючи твір, адекватно сприймає і перекладає графічно-орфографічні іншомовності. Зазначаємо також, що дуже часто зустрічаються у текстах сучасних письменників (І. Карпа, О. Забужко, Ю. Андруховича) нецензурні просторічні графічні-орфографічні іншомовності. На нашу думку, у своїх творах письменники використовують здебільшого англійський варіант перекладу нецензурних іншомовностей, щоб не передавати всі „колоритні" варіанти слов'янського перекладу. Наприклад: ***„Gosh, if the weren't, suck a damned good painter",*** *– говорила ти, сидячи в барі* (О. Забужко „Польові дослідження українського сексу").

Але, зрозуміло, що не всі аналізовані слова, вирази, частини тексту будуть зрозумілими навіть освіченому читачу,

вони вимагають перекладу та пояснення. В аналізованих текстах такі пояснення можуть бути кількох типів. По-перше:

1) дослівний переклад слова, подається одразу в дужках. Наприклад: ***I like touching your lips a breath*** *– це або з голови, або від тебе (Я подібно до доторку ваших губ дихаю)* (І. Карпа „Перламутрове порно”). Таке пояснення є зручним для читача в плані розуміння тексту;

2) переклад, який подається в кінці сторінки, може бути застосований як до окремого слова, так і до словосполучення. Наприклад: ***I you see, its like a movie*** *– знизала Марла плечима (Я дивлюся фільм, який мені сподобався)* (І. Карпа „Фройд би плакав”). Таке пояснення, на нашу думку є зручним, оскільки не вимагає якихось додаткових дій з боку останнього, забезпечує швидкість та адекватність сприйняття тексту;

3) переклад, який подається наприкінці книги. Такий тип перекладу застосовується, як правило, для тлумачення окремих речень, цілих висловлювань. Але, слід зазначити, що такий тип пояснення часто є не зручним для адекватного сприйняття і розуміння тексту. Наприклад: ***Live been there****, – каже вона,* ***– with the father of my kids,*** *– ось як, вона, виявляється, розлучена****, single parent (Життя немає там, з батьком моїх дітей, єдиний батько)*** (О. Забужко „Польові дослідження українського сексу”).

Зрідка зустрічається у тексті не дослівний, а описовий переклад. Це розкриття змісту через асоціативне порівняння, пояснення. Це, зокрема, стосується реалій, предметів, які не притаманні українській дійсності. Для того, щоб правильно застосувати такий прийом перекладу, необхідно добре знати предметну сферу тексту, що перекладається, щоб правильно розкрити зміст позначеного терміном поняття. Наприклад: *burning – запис компакт диска, cross fade – плавний перехід від одного звукового фрагмента або відеокліпа до іншого; deluxe – розширена версія програмного пакета, яка включає додаткові програми чи можливості.*

Проаналізувавши різні структурні типи графічно-орфографічних іншомовностей англійського походження, можна сформулювати кілька причин виникнення графічно-

орфографічних іншомовностей в українській мові взагалі і в творах українських письменників зокрема:

- активне вживання аналізованих одиниць в рекламі, періодиці, на радіо, телебаченні *(dolbi didgetal, clipmeycer, solist, fyogn);*

- активне вживання слів – іншомовностей у галузі комп'ютерної техніки (*ready-to-use, black-and-white, clear-to-send, digital-to-analog, dual-in-line, etc.);*

- актуальне вживання в бібліотечно-інформаційній галузі (*digitalization, link, click, outsouring*).

Отже, іншомовні слова є одним із важливих компонентів лексичного складу української мови, як і будь-якої мови взагалі. Вони приходять разом із поняттями і адаптувавшись у мові, поширюють, збагачують її словниковий арсенал. Але надмірне захоплення чужою лексикою, не вмотивоване ні номінативними, ні стилістичними міркуваннями, є свідченням низького рівня філологічної освіченості, недостатнього значення можливостей рідної мови. Але сучасне життя, сучасний стан мови доводить, що зовсім без слів іншомовного походження не може існувати жодна сучасна мова, жоден її стиль, але їхнє використання має бути виправданим, і це стосується в першу чергу графічно-орфографічних іншомовностей англійського походження.

Таким чином, розгляд проблеми запозичення іншомовних слів на матеріалі творів сучасних письменників доводить, що графічно – орфографічні іншомовності як спосіб поповнення української лексики для найменування нових понять, диференціації й деталізації існуючих понять тощо, має потужний потенціал і вимагає подальшого детального дослідження на всіх рівнях мови: семантичному, граматичному, стилістичному.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодуэн де Куртэнэ И.А. Введение в языкознание. – 6-е изд. – М.: УРСС, 2004.

2. Караванський Святослав. Пошук українського слова, або боротьба за національне "я". – К., 2001.

3. Кислюк Л.П. Нові англійські запозичення і термінологія // Українська термінологія. – Львів, 1992.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 1999.
5. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976.
6. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Дивослово. – № 4. – 2002.
7. Словник іншомовних слів // За ред. О.С. Мельничука. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: УРЕ, 1985.
8. Словник іншомовних слів // Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000.

ББК Ш12=411.4*20*321
УДК 81'373.611

Катерина БРІТІКОВА,
кандидат філологічних наук, викладач української мови та літератури Донецького бізнес-ліцею

АБРЕВІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ НОВИХ НАЗВ ОСІБ

Статтю присвячено питанню абревіації як способу творення нових слів на позначення особи в українській мові. Розглянуто основні класифікації абревіатур, причини виникнення й специфіку функціонування українських абревіатур.

***Ключові слова**: абревіатура, абревіація, абревіатурна модель, спосіб творення.*

Зміни в лексичному складі сучасної української мови, спричинені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками [7], вимагають від науковців постійного вивчення, оскільки процес їх появи є безперервним. На окрему увагу заслуговує аналіз інновацій[1] у межах лексичних об'єднань, зокрема, словотвірних категорій, що дасть змогу створити цілісну картину тенденцій їхньої динаміки та закономірності оновлення їхнього складу.

[1] Про змістове наповнення терміна детальніше див. [Брітікова (Розова), 2005].

Метою статті є дослідження абревіації як способу творення складних нових слів на позначення особи.

В україністиці питання абревіації опрацьовано достатньо повно. В академічному „Словотворі сучасної української літературної мови” за редакцією І.І. Ковалика Н.Ф. Клименко виділяє ініціальні, часткові й комбіновані абревіатури, наголошуючи на тому, що комбіновані абревіатури (тобто абревіатури з нескороченим останнім словом) широко використовуються для творення назв осіб [8: 364-366]. Пізніше дослідниця уточнила класифікацію абревіатур і подала такий перелік видів скорочених слів: 1) літерні (ініціальні); 2) звукові; 3) складові; 4) мішані [4: 7].

В.Т. Коломієць, аналізуючи нову лексику слов’янських мов у післявоєнний період, наголосила на активному творенні ініціальних неологізмів-абревіатур (буквених і звукових), складових (часто в поєднанні з ініціальними компонентами) і комбінованих, тобто таких, до складу яких входять як скорочені частини, так і нескорочені слова, причому дослідниця зауважила, що найбільш численними й життєздатними є комбіновані й складові абревіатури, оскільки вони відрізняються прозорістю значень своїх компонентів [5: 261-264].

На матеріалі нових слів у медіатекстах Г.В. Шаповалова виділяє такі групи широковживаних абревіатур:

1) ініціальні:

а) буквені: КМ, ЦВК, НДП, СПУ;

б) звукові: ОДА, НАН, ПЕК;

в) буквено-звукові: ПАРЄ, РБ ООН;

2) уламкові: Мінфін, Держкомстат, Кабмін;

3) усічено-словесні: Держбюджет, Нацбанк, Генпрокуратура;

4) словоформні: Міноборони, Мінагрополітики;

5) ініціально-цифрові: С-17, АН-124 [9: 10].

Абревіатури становлять значну частину інновацій на позначення осіб. Згідно з відомостями академічного „Словотвору сучасної української літературної мови”, перше місце за активністю творення нових складних слів посідає композиція, друге – абревіація, а третє – юкстапозиція, причому юкстапозитів менше від абревіатур приблизно у 2,5 раза [8:

366]. На сьогодні абревіація, за нашими дослідженнями, відсувається на третє місце серед способів творення нових складних слів [1], але залишається продуктивним й активним, що зумовлює **актуальність** досліджуваної проблеми.

Фактографічним підґрунтям роботи стали 33 абревіатури, що позначають назви осіб. Спираючись на твердження О.А. Земської, що абревіатури намагаються „бути нормальними словами", розвиваючи, наприклад, переносне значення, породжуючи жартівливі чи каламбурні омоніми (ДК – дім культури і дійна корова), створюючи комічний ефект за допомогою контрасту між „серйозною" формою абревіатури та її значенням (рос. синдикат ЧУД – что угодно для души), спрощуючись (багато хто, не знаючи, чим займається установа, наприклад, МРЕВ, не зможе розтлумачити скорочених компонентів, або згадаємо НИИЧАВО (Научно-исследовательский институт чародейства и волшебства з роману братів А. та Б. Стругацьких „Понеділок починається в суботу"), даючи похідні слова (ДАЇ – даїшник, НДП – ендепіст та ін.), набуваючи будови звичайних слів (багатосонорність, достатня кількість голосних тощо) [3: 54], зазначимо для похідних іменників-назв осіб активність цього способу словотворення, а також таку рису, як творення похідних слів від абревіатур.

Однією з найбільш вірогідних причин активного творення нових абревіатур – назв осіб можна назвати потребу в економії як мовних (слова, склади), так і позамовних засобів (час, папір), зручність спілкування. Також на передній план виходить потреба створити певне слово (красиве, зневажливе, жаргонне тощо), яке буде виділятися на тлі загальноприйнятих, виражати те чи інше ставлення до позначеної особи й легко запам'ятовуватися, наприклад: *нардеп* – народний депутат (має широкий спектр емоційного забарвлення): *Примусити такого самозакохано-пихатого* ***нардепа****, як Терьохін... – це, знаєте, далеко не кожному дано* (ПіК, 26.04-07.05. 2003, с. 23); *бомж* – бездомна людина (зауважимо, що *бомж* – це калька з російської (**б**ез **о**пределенного **м**еста **ж**ительства), внутрішня форма слова якої для носія української мови навряд чи прозора, як і *вуз* (**в**ысшее **у**чебное **з**аведение) чи *самбо* (вид боротьби, **сам**ооборона **б**ез **о**ружия). Отже, відкритим залишається

питання, чи це абревіатури чи це прості слова в системі мови-реципієнта, у нашому випадку, української): *Якщо тридцяті роки дали розстріляне покоління, шістдесяті – дисидентів. Сімдесяті – покоління сторожів, то вісімдесяті й дев'яності дали покоління* ***бомжів*** (ЛУ, 05.03.1992) // НУЛ; *старпер* – чоловік похилого віку (скорочення дозволяє уникнути використання відверто зниженого слова *пердун*, але зберігає стилістичне знижене забарвлення): *Тут тобі і напої-наїдки, і музика (часом не без народних хорів і естрадних* ***старперів*** *„на розігріві"), і феєрверки трапляються вельми вражаючі* (ПіК, 26.04-07.05. 2003, с. 64) тощо. Остання абревіатура є також калькою з російської мови, як і більшість інших жаргонізмів.

До сьогодні актуальним залишається питання класифікації абревіатур, оскільки вичерпної ще не створено. Розглянемо деякі класифікації і на їх основі спробуємо створити власну, прагнучи охопити всі типи виявлених нами інновацій на позначення особи. У русистиці В.В. Лопатін виділяє такі типи абревіатур:

1) ініціального типу (*МХАТ*);

2) зі сполучення початкових частин слів (*спецкор*, *завгосп*);

3) мішаного типу (*главк*, *облвно*);

4) зі сполучення початкової частини слова (слів) з цілим словом (*дитсадок*);

5) зі сполучення початкової частини слова й непрямої форми відмінка іменника (*комполку*);

6) зі сполучення початку першого слова з початком і кінцем (або тільки кінцем) другого (*есмінець*: **ес**кадровий **мін**оно**сець**, *військкомат*: **військ**овий **ком**ісарі**ат**) [6: 42].

Достатньо досліджене явище абревіації в польській мові. Класифікація абревіатур подана в „Słowniku poprawnej polszczyzny" (цит. за виданням [10: 17]). Вона є спробою поглиблення класифікацій передвоєнного періоду польського мовознавства. У класифікації, поданій у згаданому польському словнику, виділені такі типи абревіатур:

1) абревіатури буквені (literowe);

2) абревіатури звукові (głoskowe);

3) абревіатури групові та складові (grupowe i sylabowe), які можуть складатися як з окремих звукових комплексів скорочуваних слів, так і з окремих (ініціальних чи фінальних) складів: baon (**ba**tali**on**);

4) абревіатури мішаного типу (mieszane). Вони можуть поєднувати попередні три типи в різних комбінаціях;

5) абревіатури часткові чи уламкові (ułamkowe). Тут залишається тільки частина одного зі слів, які складають певну сполуку: sam (sklep **sam**oobsługowy).

В іншому словнику („Słowniku ortograficznym języka polskiego”) (цит. також за виданням [10: 17]) до вищенаведених додаються такі типи:

6) абревіатури, складені з іншомовних, чужих (інтернаціональних) елементів (z obcych elementów). Такі скорочення часто не відбивають конкретної складної назви, а використовують скорочення слів, близьких, подібних за значенням, можливо, з інших мов: Impexmetal (Centrala **Imp**ortowo-**Ex**portowa Artykułów **Metal**owych);

7) абревіатури складені (złożeniowe), що вміщують скорочену частину одного (двох і більше) слів і ціле слово: Inwestbank. (Цит. за виданням [Podracki, 1999: 17-18]).

Спираючись на наведені класифікації, виділимо типи абревіатур, які зустрічаються серед нових відіменних іменників-назв осіб у матеріалі нашого дослідження. Це:

1) звукові абревіатури: *КОП* – член КОП – **К**оманди **о**зимого **п**окоління – виборчого блоку на виборах до Верховної Ради України 2002 року. Відзначимо тут і співзвучність з американським *cop* – просторічна назва поліцейського;

2) буквено-звукові: *есдек* – **с**оціал-**д**емо**к**рат, *бек* – член **б**аскетбольного **к**лубу: *Загалом „**беки**” першими з українських команд потрапили й до „фіналу чотирьох” Євроліги ФІБА, і вже це вважали величезним успіхом* (УМ, 28.04.2005, с. 15);

3) усічено-словесні: *політпсихолог, міськчиновник, комцензор, партапаратник*: *„Понімаю воскліцаніє інтєлігєнта”, як мовив знаний **політпсихолог** Павло Малиновський* (ПіК, 30.05-05.06.2003, с. 54); *Хохли, малороси, **коммутанти,** нехай в українських степах таких „українців” більше фізично, бо, здається, лише Донецька область – окрема*

шахтарська країна, об'ємніша від твого, Назаре, трьохгубернського, істинно-галицького фатерлянду (Процюк С. Інфекція. – Львів: ЛА „Піраміда", 2002. – 196 с. – С. 124).

4) групові та складові: *нарде́п, головред, нацбол, совоукр*: *Кредо ненаситного мововбивці висловлює у „Кримській правді" (27 жовтня 2001 р.)* ***головред*** *М.Бахарєв...* (ШП, 16.01.2002, с. 9);

5) мішані: *нук* (**н**овий **ук**раїнець) *Але то [дорогі книжки] для* ***нуків*** *– нових українців / -їнок* (Книжник, № 22, 2001) // КСЖЛУМ.

Отже, найбільш поширеними в нашому матеріалі є мішаний чи складовий тип абревіації, що свідчить про легкість сприйняття й вимови, змістову прозорість подібних утворень, їхню стилістичну забарвленість.

Слід окремо сказати про популярну абревіатурну модель оказіонального називання відомих громадських діячів, представників культури й мистецтва за першими буквами їх прізвища, імені й по батькові, наприклад, *ВВП,* тобто Володимир Володимирович Путін (президент Російської Федерації), *БАБ*, тобто Борис Абрамович Березовський (відомий російський олігарх), *ЮТ*, тобто Юлія Тимошенко (Прем'єр-міністр України): *У своїх амбіційних планах* ***ЮТ*** *вибрала підступну тактику підриву авторитету і позицій Президента, прикриваючись лукавими заявами про відданість і солідарність з Президентом* (Правозахисник України, 01-15.03.2006, с. 4); *ІБТ,* тобто Ігор Бондар-Терещенко (сучасний український літературний критик): *Але, особисто для мене, найбільшим ґанджем того видання „Воццека" (бібліотека журналу „Четвер") було закінчення цікавого коментарю до „внутрішньої енциклопедії" Володимира Єшкілева „Воццекургія Бет" – нІБиТо, майже квола спроба відповісти драстичному критику Ігорю Бондарю-Терещенко. Як сказав би сам* ***ІБТ****, прочитавши той коментар: „А де ж льоґіка й фіналь, пановедеміюрги?"* (Дзеркало тижня, 05.11.2005, с. 19).

Цікаво, що такий спосіб творення номінацій співвідносний лише з кількома особами, взятий зі світської хроніки, наприклад, свого часу так закодовували імена кінозірок – ББ – Брижит Бардо, КК – Клаудіа Кардинале. Це пов'язано зі

ступенем популярності таких осіб, їхньою впізнаваністю для публіки навіть у „закодованому вигляді”, а також, можливо, асоціативним звучанням абревіатур. Скорочені елементи розташовуються у довільному порядку.

Таким чином, абревіація є продуктивним способом творення інновацій на позначення осіб у сучасній українській мові, хоча, безумовно, вона притаманна сферам мови різною мірою. Сьогодні особливо поширений цей спосіб творення слів у газетно-журнальній публіцистиці, офіційно-діловому та меншою мірою в розмовному стилях.

СКОРОЧЕННЯ

КСЖЛУМ – Ставицька Л. Короткий словник жарґонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

НУЛ – Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.

ПіК – журнал „Політика і культура”

УМ – газета „Україна молода”

ШП – газета „Шлях перемоги”

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брітікова (Розова) К. Мовна динаміка та її сучасний терміноапарат // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. / Укл.: А. Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. Вип. 13. – С. 280-286.
2. Брітікова К. Роль юкстапозиції у творенні експресивно-оцінних номінацій особи // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. / Укл.: А. Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2006. Вип. 14. – С. 197-200.
3. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Ин-т рус. языка РАН. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
4. Клименко Н.Ф. Абревіація // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М (співголова) та ін.; НАН України. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – К.: “Укр. енцикл.”, 2004. – 821 с.: іл. – С. 7.
5. Коломієць В.Т. Розвиток лексики слов’янських мов у післявоєнний період. – К.: Наук. думка, 1973. – 304 с.
6. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – 151 с.

7. Розова Е.В. Причины и условия появления инноваций в украинском языке конца XX – начала XXI веков (на материале отыменных существительных – названий лиц) // Исследование славянских языков и литератур в высшей школе: достижения и перспективы: Информационные материалы и тезисы докладов международной научной конференции / Под ред. В.П. Гудкова, А.Г. Машковой, С.С. Скорвида. – М., 2003. – С. 181-185.

8. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. І.І. Ковалика. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.

9. Шаповалова Г.В. Інноваційні процеси в сучасному медіа тексті (функціонально-лінгвістичні аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. – К., 2003. – 20 с.

10. Podracki J. Słownik skrótów i skrótowców. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999. – 346 s.

ББК Ш12=411*671
УДК 801.311

Надія ЗАГНІТКО,
аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА Й АРЕАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ СПОЖИВАННЯ ЇЖІ В СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ДОНЕЧЧИНИ

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз назв на позначення часу споживання їжі в східностепових українських говірках. Подано ареальну характеристику донецьких говірок на матеріалі одного сегмента лексики харчування.

Ключові слова: *діалект, східностепові говірки, семантична структура слова, лексема, сема.*

Лексико-семантична група назв на позначення часу споживання їжі вже була предметом досить ґрунтовних досліджень на матеріалі російської та білоруської мов [Вялкина

1975, с. 29-42; Вештарт 1971, с. 89-93]. Л.В. В'ялкіна на прикладі лексики, пов'язаної з часом прийняття їжі, докладно проаналізувала розвиток часових значень у словах, які спочатку не позначали час, та зворотний процес – втрату первинного темпорального значення [Вялкина 1975, с. 29-42].

На матеріалі української діалектної мови такі назви до цього часу вивчені фрагментарно. Так, окремі лексичні компоненти зазначеної лексико-семантичної групи в межах термінів народної метрології розглядалися в роботах Й.О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1955, с. 81-139] та М.П. Кочергана [Кочерган 1967]. Українські карпатські номени на позначення сніданку, обіду, підвечірка та вечері описано в роботах Е.Д. Ґоци [Ґоца 2000, с. 8-11; Ґоца 2001].

Лексико-семантичну, словотворчу та ареальну характеристику зазначених назв на матеріалі української діалектної мови в цілому подано в працях Є.Д. Турчин [Турчин 1977, с. 112-113; Турчин 1982, с. 129-141]. Причому, виділяючи декілька типів лексичної реалізації сем аналізованого мікрополя, дослідниця зазначає, що їх може бути й значно більше. Така неоднозначність зумовлена недостатнім, неповним обстеженням українського діалектного континууму, оскільки „мережа Загальнослов'янського лінгвістичного атласу є досить рідкою й охоплює незначну частину українських говірок" [Турчин 1982, с. 131]. Тому дослідження лексики на позначення часу споживання їжі в українських східностепових говірках видається особливо актуальним, зважаючи на те, що говірки Донеччини й досі залишаються маловивченими.

Є.Д. Турчин зазначає, що в усіх лівобережних українських говірках найбільш поширеним є окремий тип лексичних протиставлень у межах лексико-семантичної групи назв на позначення часу приймання їжі, який схематично можна подати так: „ранкове споживання їжі" – *снідання (сніданок)*; „споживання їжі опівдні" – *обід*; „прийняття їжі перед вечором" – *полудень*; „вечірнє прийняття їжі" – *вечеря* [Турчин 1982, с. 130].

Фактичний матеріал, записаний в населених пунктах Донецької області, дійсно засвідчує найбільше поширення саме такої лексико-семантичної моделі, однак функціонування в східностепових говірках зазначених номенів не обмежується

одним типом лексичної реалізації аналізованих сем. Розглянемо докладніше всі зафіксовані назви часу прийняття їжі, уживані в донецьких говірках.

На позначення першого прийняття їжі в досліджуваних говірках уживаються номени ***с'н'іда́нок*** – Н-гр Вол, Міч Т, Стмл ВН, С-М Ол, Ямп, Н-2 Я, Н-дон ВН, Рзн Арт; ***с'н'ідан':а*** – Новоукр, Серд Ш, Гр Кр, Гродівка, Є В, Кр Кр, Н Ол, Рзн Арт, П В, Зл В, С; ***за́втр'ік*** – Пр Арт, Пр НА, Нмй ВН, Сів, Самс Т, Ст Ш; ***за́втрак*** – Зап Т, Бл Амв; ***с'н'ідат'*** – Зач В; ***за́втр'ікат'*** – М Ст. Подекуди використовуються дублетні назви: ***с'н'іда́нок*** і ***за́втр'ік*** – Н-2 Я, Міч Т; ***с'н'іда́нок*** і ***с'н'ідан':а*** – Рзн Арт, Рівнопіль; ***с'н'іда́нок*** і ***с'н'ідат'*** – Н-дон ВН, С, Гр Кр, С-М Ол; ***с'н'ідан':а*** і ***с'н'ідат'*** – С. Особливий інтерес викликає той факт, що на позначення ранкового споживання їжі в досліджуваних говірках часто вживаються дієслівні назви ***с'н'ідат'*** і ***за́втр'ікат'*** паралельно з лексемами ***с'н'іда́нок*** і ***с'н'ідан':а***.

Уживання декількох фонетичних (*за́втрак* і *за́втр'ік*) і словотвірних (*с'н'іда́нок* і *с'н'ідан':а*) варіантів на позначення одного часового проміжка свідчить про відображення в донецьких говірках процесів взаємодії різнодіалектних систем, що є характерною рисою говорів нової формації. У таких діалектних масивах „створюються особливо сприятливі умови для вивчення взаємного впливу різнодіалектних систем і впливу системи літературної мови на діалектні" [Баранникова 1983, с. 8]. Так, у донецьких говірках на позначення ранкового прийняття їжі використовуються назви, етимологічно пов'язані зі *snĕd- (*ĕd-) – ***с'н'іда́нок***, ***с'н'ідан':а***, дієслівне ***с'н'ідат'***, та номени, що пов'язані, як і в російській мові, не зі значенням „їжа", „їда", а зі значенням часу „ранок" – ***за́втр'ік***, ***за́втрак***, і є рефлексами давнього *utr, *jutr- [Вялкина 1975, с.32], тоді як у російських говорах, що межують з українськими, широко вживаними є слова, що в основі мають корінь **снѣд-* (*снід-*).

Семема „прийняття їжі опівдні (приблизно о дванадцятій годині)" в усіх східностепових говірках лексично репрезентована номеном *об'їд* з деякими фонетичними варіантами. Порівняймо: *об'їд* – Гродівка, Пр Арт, Н-гр Вол, Є В, Н Ол, Пр НА, Ст Ш, Кр Кр, Міч Т, Рзн Арт, Зач В, П В,

Рівнопіль, Новоукр, М, Сів, У ВН, Н-2 Я, Є М, Самс Т, Зл В, Серд Ш, Вт Я, Ол В; *об'ім* – С-М Ол, М Ст, Зап Т; *об'ід*^{т} – Н-дон ВН, Стмл ВН, Нмй ВН; *о*^{а}*б'ід* – Гр Кр. Ці назви також співвідносяться з праслов'янською основою *ĕd- [Вялкина 1975, с. 30], а їх формальна варіативність зумовлена впливом інших діалектних систем. Так, відображення помірного „акання" спостерігаємо в назві *о*^{а}*б'ід*, що використовується в донецьких говірках з „акаючою" материнською основою (Гр Кр). Оглушення кінцевого дзвінкого приголосного в зазначеній лексемі (*об'ім*, *об'ід*^{т}) є, на нашу думку, впливом суміжних російських говорів з яскраво вираженим оглушенням дзвінких там, де цього немає в українських південно-східних говорах.

Назва *об'ід* є полісемічною в східностепових говірках і вживається не тільки на позначення „часу споживання їжі опівдні", але й для найменування ранкового (приблизно о 9-10 годині) прийняття їжі, що за свідченнями Є.Д. Турчин, характерно більше для західнополіських, волинських та деяких інших південно-західних говорів [Турчин 1982, с. 131]. Таке значення в семантичній структурі слова *об'ід* частіше виявляється паралельно зі значенням „прийняття їжі опівдні" в українських східностепових говірках, розташованих на півдні Донецької області (Рівнопіль, П В, Пр НА, Зл В), а також подекуди на півночі обстежуваного континууму – Сів, і в центральному районі – Є.М. Описова назва прийняття їжі опівдні з компонентом *об'ід* (*малы обяд*) зафіксована і в болгарській мові [Вялкина 1975, с. 31-32].

Дієслівна форма *об'ідат'* (як і *об'ід*) у східностепових говірках також уживається на позначення споживання їжі опівдні, однак використовується переважно для найменування прийняття їжі у свято або під час поминок. Є.Д. Турчин зазначає, що значення „повна багата їда, незалежно від часу її прийняття" є інваріантним для лексеми *об'ід* і було властиве їй ще в праслов'янський період, а значення „обід" і „сніданок" є вторинними [Турчин 1982, с. 136]. Нерідко в східностепових говірках спостерігаємо використання дієслівної форми *об'ідат'* і на позначення повсякденного споживання їжі опівдні. Говірки, у яких зафіксовано функціонування субстантивного та дієслівного

номенів (*об'їдат'* і *об'їд*), утворюють центральний мікроареал у межах східностепових говірок Донеччини (див. табл. 1).

Таблиця 1

Лексична реалізація мікрополя «споживання їжі» в східностепових говірках Донеччини

Тип	Прийняття їжі				Населені пункти
	ранкове	денне		вечірнє	
		опівдні	перед вечором		
1	*с'н'їдан':а*	*об'їд// об'їдат'*	*пóлуден'//по-лýднувати (т')*	*ве^{и}чéр'ат'*	Новоукр, С, М, Зач В, Н Ол, Гродівка
2	*с'н'їдáнок*	*об'їд*	*пóлуден'*	*ве^{и}чéр'ат'// ве^{и}чéр'а*	Н-дон ВН, С-М Ол, Н-петр ВН, Стмл ВН, Стмй ВН
3	*с'н'їдан':а*	*об'їд*	*по^{а}лýдник*	*ве^{и}чéр'а*	Є В, Кр Кр
4	*с'н'їдан':а // об'їд*	*об'їд*	*пóлуден'*	*ви^{е}чéр'ат'*	П В, Зл В Рівнопіль
5	*с'н'їдан':а // с'н'їдат'*	*об'їд*	*пóлудник*	*ве^{и}чéр'а*	Гр Кр
6	*зáвтр'ік*	*об'їд*	*п'їдве^{и}ч'їрок // пóлдн'ік*	*ве^{и}чéр'ат'*	Сів
7	*зáвтр'ік*	*об'їд*	*пóлуден'*	*ви^{е}чéр'ат'// ви^{е}чéр'а*	Самс Т, Пр Арт
8	*с'н'їдáнок*	*об'їд*	*п'їдвéч'їр*	*ви^{е}чéр'ат'*	Н-гр Вол
9	*зáвтр'ікат'*	*об'їт*	*пóлуден'*	*ве^{и}чéр'ат'*	М Ст
10	*с'н'їдан':а(ок)*	*об'їд*	*пóлуднан':а*	*ве^{и}чéр'ат'*	Рзн Арт
11	*зáвтр'ік // об'їд*	*об'їд*	*пóлуден'*	*ве^{и}чéр'ат'*	Пр НА
12	*зáвтр'ік // с'н'їдáнок*	*об'їд*	*пóлудник // пóлуднан':а // дрýгий об'їд*	*ви^{е}чéр'а*	Міч Т
13	*зáвтр'ік // с'н'їдáнок*	*об'їд*	*пóлдн'ік*	*ве^{и}чéр'а*	Бл Амв, Ст Ш
14	*с'н'їдáнок*	*об'їд*	*пóлудник*	*ве^{и}чéр'а*	Ямп
15	*зáвтр'ік*	*об'їд*	*полудéнок // пóлуден'*	*ýжин*	Н-2 Я, Зап Т

Таким чином, і назва *об'ід* (*об'іт*, *об'ід*^{т}, *о*^{а}*б'ід*), і номен *об'ідат'* є полісемічними в досліджуваних говірках і використовуються як на позначення часу прийняття їжі (*об'ід, об'ідат'*), їжі, яку споживають опівдні (*об'ід, об'ідат'*) – порівняймо: *готóвл'у об'ідат'* (С), процесу споживання їжі (*об'ід, об'ідат'*), так і на позначення святкового або поминального обіду – порівняймо: *йак ужé поховáли / тод'í гукáйут' об'ідат' //* (Гродівка).

Найбільш поширеною лексичною реалізацією семеми „прийняття їжі після обіду, перед вечором" у говірках Донеччини є назва *пóлуден'*. Порівняймо: *пóлуден'* — Стмл ВН, Новоукр, Н-дон ВН, Самс Т, Гродівка, С-М Ол, Пр Арт, Рівнопіль, Зл В, Пр НА, С, Вт Я, М, Ол В, М Ст, Є М, П В, Н-2 Я. Номен *пóлуден'* не відзначається в досліджуваних говірках складною семантичною структурою, як, наприклад, назви *об'ід* або *об'ідат'*, але характеризується значно більшою фонетичною й словотвірною варіативністю лексичних маніфестантів зазначеної семеми. Крім лексеми *пóлуден'*, нерідко використовуються й інші варіанти назв на позначення часу прийняття їжі після обіду перед вечерею. Порівняймо: *полýднуват'* – С, Н Ол, Гр Кр, *полýдничат'* – С, Мих Кр, *пóлудник* – Міч Т, Стмл ВН, Гр Кр, Ямп, Н-2 Я, *полýдник* – Кр Кр, *полудéнок* – Зап Т, *п'ідвéч'ір* – Н-гр Вол, *п'ідвеч'ірок* – Сів, *по*^{а}*лýдник* – Є В, *полýде*^{и}*н'* – Пр НА, *пóлудн'ік* – Ст Ш, *пóлдник* – Н Ол, *пóлдн'ік* – Сів, Бл Амв, *дрýгий об'ід* – Міч Т, *пóлуднан'*:а – Міч Т, Рзн Арт, Новоукр, *пóлде*^{и}*н'* – Бл Амв, Гр Кр. Причому розмаїття фонетичних, словотвірних, лексичних варіантів на позначення одного й того ж часу прийняття їжі зафіксоване навіть у межах однієї говірки. Порівняймо паралельні назви споживання їжі після обіду, перед вечором, уживані в одних і тих же східностепових говірках: *пóлуден'* і *пóлуднан'*:а – Новоукр; *пóлуден'*, *пóлуднан'*:а, *дрýгий об'ід* – Міч Т; *пóлдник* і *полýднуват'* – Н Ол; *пóлдн'ік* і *пóлде*^{и}*н'*– Бл Амв; *п'ідвеч'ірок, пóлдн'ік, полудéнок* – Сів; *полýднуват'* і *пóлде*^{и}*н'*– Гр Кр; *пóлуден', полýднуват', полýдничат'* – С; *пóлуден'* і *пóлудник* – Стмл ВН. Така варіативність звукових і морфемних елементів у новостворених говорах, на відміну від давніх, давно вже помічена багатьма дослідниками [Жилко 1971, с. 7], оскільки в

говірках пізнішого творення дуже виразно виявляється співіснування окремих рядів різнодіалектних елементів, що зазнали різних модифікацій і виступають у вигляді численних паралелізмів. Тому за репертуаром назв часу одного прийняття їжі, уживаних у донецьких говірках, можна простежити відсутність єдиного для всіх новостворених східностепових говірок типу лексичних протиставлень у межах аналізованої лексико-семантичної групи. Хоча найбільше поширення лексеми *пóлуден'* на позначення прийняття їжі після обіду, перед вечором дозволяє відзначити спільні риси в центральних та південних східностепових говірках Донеччини.

Щодо семантичного розвитку назви *пóлуден'(ок)*, то в східностепових говірках, як і в інших українських, вона має диференційну ознаку „неповна їда" [Турчин 1982, с. 139] і використовується виключно для позначення споживання їжі між обідом та вечерею лише в поодиноких говірках обстежуваного ареалу (Н-2 Я, Зап Т). Слід зазначити, що особливістю східностепових говірок є функціонування в деяких населених пунктах і назв *п'ідвеч'ірок* та *п'ідвéч'ір* (Сів, Н-гр Вол), які також уживається на позначення прийняття їжі між обідом та вечерею. Порівняймо: в інших українських говорах лексема *п'ідвеч'ірок* використовується на позначення прийняття їжі між обідом та вечерею тільки тоді, коли назва *пóлуден'(ок)* виступає в значенні „обід" [Турчин 1982, с. 139].

Порівняно однотипною в досліджуваних говірках є лексична реалізація семеми „прийняття їжі увечері". Так, вечірнє споживання їжі в східностепових говірках позначається переважно лексемою *вечéр'а* з фонетичним варіантом *ви^{е}чéр'а*. Порівняймо: *вечéр'а* – Бл Амв, Вт Я, Гр Кр, Гродівка, Є В, Є М, Зап Т, Зл В, Кр Кр, М, М Ст, Н Ол, Н-гр Вол, Нмй ВН, Н-дон ВН, Н-петр ВН, Н-2 Я, Новоукр, Ол В, Пр НА, Рзн Арт, Рп В, С, Серд Ш, Стмйр ВН, С-М Ол, Стмл ВН, Ст Ш, У ВН, Ямп, *ви^{е}чéр'а* – Самс Т, Рівнопіль, Міч Т. Рідше на позначення вечірнього прийняття їжі використовується лексема *ужúн* (Н-2 Я, Зап Т, Мих Кр), що, як правило, уживається паралельно з лексемою *вечéр'а*. Обидві назви генетично пов'язані з назвами часових понять [Вялкина 1975, с. 38-39; Турчин 1982, с.140], тому їх темпоральне значення, очевидно, є первинним, що

підтверджується й сучасним мовним матеріалом (*вечір* → *вечеря*, *вечерять*). Отже, час прийняття їжі й сама їжа, яку в цей час споживають, у східностепових говірках, як і в інших українських, позначаються однією й тією ж лексемою – *вечéр'а* (*ви*^{е}*чéр'а*), рідше – *ýжин*.

Нерідко для номінації часу споживання їжі в досліджуваних говірках, крім субстантивного номена, використовується й дієслівна назва *вечéр'ат'* (*ви*^{е}*чéр'ат'*). Порівняймо: *вечéр'ат'* – Гродівка, С, М Ст, Пр НА, Н Ол, Рзн Атр, Стмйр ВН, Сів, Зач В, *ви*^{е}*чéр'ат'* – Пр Арт, П В, Н-гр Вол, Самс Т. Причому в тих говірках, у яких паралельно вживаються субстантивна й дієслівна назви, переважає дієслівна. Ця форма є більш уживаною, ніж іменникова.

Таким чином, для східностепових говірок, як для типових новостворених, характерні процеси, властиві говіркам з різнодіалектними рисами, що спричиняє значну варіативність типів лексичної реалізації того самого значення, їх комбінаторики. Розподіл зафіксованих у східностепових говірках назв (враховуючи фонетичні й словотворчі варіанти) у межах мікрополя, сконструйованого за диференційними ознаками, що ґрунтуються на різниці в часі прийняття їжі протягом дня, дозволяє виділити в донецьких говірках 15 типів лексичних протиставлень у межах аналізованої лексико-семантичної групи (табл. 1). Особливу увагу привертає той факт, що на позначення прийняття їжі незалежно від частини доби часто вживаються дієслівні назви: *с'н'ідат', зáвтр'ікат', полýднувати(т'), ве*^{и}*чéр'ат' (ви*^{е}*чéр'ат'), об'ідат'*, а більшість номенів досліджуваної тематичної групи лексики є полісемічними в усіх східностепових говірках.

Репертуар назв аналізованої лексико-семантичної групи дозволяє виділити два типи лексичних протиставлень у її межах як основні, але не єдині – ***перший тип***: „ранкове споживання їжі" – *с'н'ідан':а* „споживання їжі опівдні" – *об'ід // об'ідат'*; „прийняття їжі перед вечором" – *пóлуден' // полýднуват'*; „вечірнє прийняття їжі" – *ве*^{и}*чéр'ат'*; ***другий тип*** – „ранкове споживання їжі" – *с'н'ідáнок*; „споживання їжі опівдні" – *об'ід*; „прийняття їжі перед вечором" – *пóлуден'*; „вечірнє прийняття їжі" – *ве*^{и}*чéр'ат' // ве*^{и}*чéр'а* (табл. 1). Обидва ці типи лексичних

протиставлень у межах ЛСГ назв на позначення часу споживання їжі в східностепових говірках охоплюють переважно говірки центральних, рідше – південних, районів Донеччини, що, можливо, при подальшому вивченні й зіставленні з матеріалами інших лексико-семантичних груп лексики харчування, дозволить окреслити центральний і південний мікроареали східностепових говірок на матеріалі аналізованої групи назв.

Індекс обстежених населених пунктів Донецької області

Бл Амв – с. Благодатне Амвросіївського району; **Вт Я** – с. Верхньоторецьке Ясинуватського району; **Гр Кр** – с. Гришине Красноармійського району; **Гродівка** – с. Гродівка Красноармійського району; **Є В** – с. Єгорівка Волноваського району; **Є М** – с. Єлизаветівка Мар'їнського району; **Зап Т** – с. Запорожець Тельманівського району; **Зач В** – с. Зачатівка Волноваського району; **Зл В** – с. Златоустівка Волноваського району; **Кр Кр** – с. Красне Красноармійського району; **М – м**. Мар'їнка; **М Ст** – с. Мар'янівка Старобешівського району; **Мих Кр** – с. Михайлівна Красноармійського району; **Міч Т** – с. Мічуріне Тельманівського району; **Н Ол** – с. Некременне Олександрівського району; **Н-гр Вол** – с. Новогригорівка Володарського району; **Нмй ВН** – с. Новомайорське Великоновосілківського району; **Н-дон ВН** – с. Новодонецьке Великоновосілківського району; **Н-петр ВН** – с. Новопетриківка Великоновосілківського району; **Н-2 Я** – с. Новоселівка-2 Ясинуватського району; **Новоукр** – с. Новоукраїнка Мар'їнського району; **Ол В** – с. Оленівка Волноваського району; **П В** – с. Петрівське Волноваського району; **Пр Арт** – с. Переїзне Артемівського району; **Пр НА** – с. Приморське Новоазовського району; **Рівнопіль** – с. Рівнопіль Волноваського району; **Рзн Арт** – с. Різниківка Артемівського району; **Рп В** – с. Рівнопіль Волноваського району; **С** – м. Селидове; **Самс Т** – с. Самсонове Тельманівського району; **Серд Ш** – с. Сердите Шахтарського району; **Сів** – м. Сіверськ Артемівського району; **Стмйр ВН** – с. Старомайорське Великоновосілківського району; **С-М Ол** – с. Спасько-Михайлівка Олександрівського району; **Стмл ВН** – с. Старомлинівка Великоновосілківського району; **Ст Ш** – с. Степанівка Шахтарського району; **У ВН** – с. Урожайне Великоновосілківського району; **Ямп** – с. Ямпіль Краснолиманського району.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранникова Л.И. Говоры территорий позднего заселения и проблема методов их изучения // Проблемы изучения русских говоров вторичного образования. – Кемерово: Изд-во Кемеров. ун-та, 1983. – С.3-11.

2. Вештарт Г.Ф. Назвы ежы. // У кн. Лексика Палесся у прасторы і часе. – Мінск: Навука і техніка, 1971. – С.89-93.

3. Вялкина Л. В. Об одной лексико-семантической группе в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. М.: Наука, 1975. – С. 29 – 42.

4. Ґоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: Автореф. дис...канд. філол. наук. – Ужгород, 2001. – 20 с.

5. Ґоца Е. Назви їжі, пов'язані з часом її споживання, в українських говорах Карпат // Науковий вісник Ужгород. ун-ту: Серія „Філологія". – Ужгород, 2000. – Вип. 4. – С. 8-11.

6. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області // Наукові записки Ужгород. ун-ту. – Т. 14. – Львів, 1955. – С. 81- 139.

7. Жилко Ф.Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови // Праці XII Респ. діал. наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С.3-13.

8. Кочерган М.П. Лексика понятий времени в украинском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. – К., 1967. – 16 с.

9. Турчин Є.Д. Лексика на позначення часу приймання їжі в говорах української мови // XIV Респ. діал. нарада: Тези доп. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 112 - 113.

10. Турчин Є.Д. Лексико-семантична, словотворча і ареальна характеристика назв на позначення часу приймання їжі // Структура українських говорів. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 129 - 141.

11. Фроляк Л.Д. Типологія українських говірок території пізнього заселення (на матеріалі говірок Донеччини) // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т.Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ, 1999. – №10. – С. 99-104.

ББК Ш12=411.4*316
УДК 801.311

Ярослав ЗАГНІТКО,
ад'юнкт денної форми навчання Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. Дидоренка

ЕТИМОЛОГІЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «КНИГА ЕПАРХА»

У статті здійснено аналіз назв Книги Епарха. Подано характеристику понять (Епарх, Єпархія) на матеріалі словників.

Ключові слова: *Книга Епарха, Епарх, Єпархія, єпархіальні школи.*

Особливості постання Книги Епарха та відображення в ній специфіки внутрішньо-суспільних відношень неодноразово розглядалися в історичній науці. Водночас зверталась увага на те, як відображено в ній саме тло візантійської імперії зі своєрідними взаєминами світської і церковної влади, намаганням останньої постати ієрархічно визначальною, але аспект дослідження вищевказаної проблематики ніколи не торкався вивчення та аналізу етимологічного походження назв історичної пам'ятки (Книги Епарха), що зумовлює актуальність даної статті.

Метою дослідження постає розкриття та висвітлення походження Книги Епарха.

Новизна дослідження мотивована тим, що вперше розглянуто тлумачення історико-правничої пам'ятки (Книги Епарха) на прикладі словників.

Практичне значення дослідження є можливістю застосування його результатів у викладанні історії і теорії права торгового, Римського права і під час написання дипломних, магістерських робіт.

Книга Епарха – це одна з перших фіксацій перебігу торгівельних відносин з належним законодавчо-правничим

регулюванням. Вона дійшла до нашого часу в єдиному рукописі, що знаходиться в Женевській центральній публічній бібліотеці (Швейцарія).

Цей історичний документ (книга, джерело прадавніх часів) є насамперед одним з найважливіших і найбільш вагомим прикладом, переписом і водночас констатацією організації ремесла й торгівлі у Візантії.

Дане джерело відображує повільні рухи у візантійському товарному виробництві, яке було тісно та нерозривно пов'язано з античними традиціями.

Походження назви пам'ятки «Книга Епарха» слід черпати серед тлумачних словників:

Книга Епарха – збірник постанов X ст., які торкаються ремісничо-торгових корпорацій міста Константинополя, – дійшла до нашого часу в єдиному рукописі, що знаходиться в Женевській бібліотеці.

У Словнику української мови є таке визначення: **Епарх** – градоначальник Константинополя у Візантії. Здійснював судово-поліцейські функції, контролював торгово-ремісничі корпорації [1, с. 353], у цьому ж контексті **Єпархія** – Церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ. Відомчий або виробничий підрозділ, що знаходиться під чим-небудь керівництвом [1, с. 373].

Щодо радянського енциклопедичного словника, то в ньому подано такі тлумачення слів:

Епарх – (тут і далі переклад наш), (грецьке eparchos), у Візантії градоначальник Константинополя. Виконував судово-поліцейські функції. Його контролю належали торгово-ремісничі корпорації [8, с. 1547].

Епарха книга – у Візантії збірник постанов, що регламентував діяльність торгово-ремісничих корпорацій Константинополя. Складений, ймовірно, на початку 10 сторіччя [8, с. 1547]. У цьому ж вимірі **Єпархія** – (грецьке eparchia), у православ'ї церковно-адміністративна одиниця на чолі з архієреєм (єпископом). У Руській православній церкві було 76 Є. (декілька за кордоном) [8, с. 428].

Єпархіальні училища – середні жіночі навчальні заклади в дореволюційній Росії; відкривались з 1843 року в єпархіях,

головним чином, для дочок православного духовенства і знаходились у веденні Синоду. Навчальний курс (6 класів, з 1900 додатковий 7-й клас) наближувався до курсу жін. гімназії [8, с. 428].

У словнику російської мови С.І. Ожегова подається таке значення: **Єпархія** – церковний округ, який управлявся архієреєм [6, с. 152].

Значення слова «епарх» (рос. Эпарх) і все, що може бути з ним пов'язане відсутнє.

Етимологічний словник української мови не дає жодної згадки щодо походження або ж визначення слів епарх, Книга Епарха і т.п. [10].

Тлумачний словник В.І. Даля включає і дає тлумачення таких слів:

Епархия – с греческого вообще область, подъ управлениемъ епарха м. правителя; нынѣ область, край, управляемый по дѣламъ духовным архіереемъ; відомство его Епаршій, епаршескій, принадлежащій архіерею, къ нему относящ. [3, с. 520].

Інші значення близьких за походженням слів відсутні.

Є також цікаве тлумачення слів в енциклопедії українознавства:

Єпархія (в Зах. Церкві - дієцезія), церк.-адміністративна одиниця, що її звичайно очолює пралячий епископ. Назва Є. означала первісно в греко-рим. державі доби Константина В. адміністративно-територіальну одиницю, згодом цю назву перенесено й на церковні округи, бо обидва ці поділи покривалися територіально. В Сх. Церкві група Є. творить митрополію; Є., в свою чергу, поділяються на деканати (благочинства), а далі – на парафії (парохії).

На Україні Є. з'явилися за часів В. і входили до складу київської митрополії, було їх 6 (може 9), в тому числі на українських землях 4 (6?). Перед навалою татар число Є. піднеслося до 16, в тому числі на українських землях 10: митрополича київська, чернігівська, білгородська, володимиро-волинська, турівська, переяславська, юр'ївська, перемиська, галицька, угрівська (б. Холма). Межі Є. відповідали межам князівств, а катедри єпископів були в столицях князівств; тому

вони обіймали великі території. З державно-політичними змінами мінялося число і межі Є.; одні занепадали і зникали, інші утворювалися. Так, у другій пол. 15 в. залишилося у складі київської митрополії, по відділенні від неї 1458 р. моск. митрополії, 8 українських Є. (на території В. Князівства Литовського – київська, чернігівська, турово-пинська, луцька, володимирська; НА ТЕРИТОРІЇ Польщі – холмська, перемиська, львівсько-галицька) і 2 білоруські Є. Після Берестейської унії 1596 існували рівнобіжні українсько-православні і українсько-католицькі Є., а саме: київська митрополича, чернігівська (лише православна), володимиро-берестейська, луцько-острозька, пинсько-турівська, холмська, перемиська, львівсько-галицька. Під час занепаду української церкви в Поль.-Лит. Державі Є. зубожіли, а за їхні земельні маєтності часто велися суперечки; землі галицько-львівської Є. в 15 в. частково дісталися в володіння львівського архієпископа.

Після розподілу українських земель між Росією і Австрією на українських землях існувало 10 православних Є. В межах Росії: київська, чернігівська, полтавська, харківська, катеринославська, таврійська, (катедра в Симферополі), херсонська (в Одесі), подільська (в Кам'янці), волинська (в Житомирі) і холмська (з 1907 р.). В межах Австро-Угорщини була одна українська православна Є. з осідком в Чернівцях (до 1783 р. в Радівцях, 1873 р. піднесена до митрополії Буковини й Далматії). В наслідок переслідування, а згодом і знесення унії існували українсько-католицькі Є. лише в межах Австро-Угорщини: в Галичині – львівська (митрополича), перемиська і станиславська (з 1885); на Закарпатті мукачівська (з осідком в Ужгороді), з 1818 – пряшівська, а з 1912 – гайдудорозька; до 1875 р. єдиною українсько-католицькою Є. в межах Росії була холмська. Такий поділ на єпархії застала укр. відроджена держава в 1917 – 18 рр.

У 1920-их рр. давній поділ на Є. на Центральних і Східних Землях затримався, хоча переслідування релігії спричинили вже в 30-их рр. знищення церковної адміністративної структури. Намагання відновити давні єпархії під час другої світової війни були надто короткотривалі. З отриманням відносної свободи після другої світової війни повільно повертається колишній

поділ київської митрополії на Є. Одночасно з традиційними Є у 1920-их рр. в УССР існували Є УАПЦ під назвою «округових церков». Склад їх мінявся і не вкладався у межі державно-адміністративного поділу. В кінці 20-их рр., перед цілковитим знищенням УАПЦ, існували такі «округові церкви»: балтська, бердичівська, білоцерківська, вінницька, волинська, глухівська, кам'янецька, катеринославська, київська, конотопська, коростенська, лубенська, ніженська, полтавська, прилуцька, проскурівська, роменська, уманська, харківська, черкаська, чернігівська та щепетівська.

Українські землі під Польщею входили в 1920-их і 30-их рр. до складу волинської, варшавсько-холмської і, частково, поліської єпархій Автокефальної Православної Церкви в Польщі. В 1940-44 рр. українці в Ген. Губ. належали до трьох Є.: холмсько-підлянської, варшавської і лемківської. Греко-католицькі Є. на західній Україні не зазнали змін після першої світової війни, тільки з перемиської Є. було виділено Лемківщину у окрему візитатуру. Всі вони були по другій світовій війні знищені большевиками.

За межами України створено для українців-католиків, що живуть в теперішній Югославії, в 1777 р. Є. в Крижівцях, ряд єпархій в Канаді і ЗДА. Нині в Канаді є 4 українсько-католицькі Є.: вінніпезька митрополича, едмонтонська, торонтонська і саскатунська; в ЗДА – 2 Є.: філядельфійська митрополича і стемфордська та греко-католицький екзархат пітсбурзькій (для закарпатців); по одному екзархату в Австралії, Бразилії і Великобританії. В інших країнах українські католицькі парохії підлягають місцевим латинським єпископам. На країни Західної Європи (згодом вилучено Австрію, Великобританію, Францію) іменовано 1946 апостольського візитатора з деякими єпархіальними адміністративними функціями.

Поза кордонами УССР Православна українська Церква об'єднана, без поділу на Є., в митрополії: в Західній Європі (УАПЦ), в ЗДА (УПЦ 1 митр. і 3 єп. З осідками в Філядельфії, Детройті, Чікаго і Баунд-Бруку) та Канаді – Укр. Гр.-Правос. Церква (митр. у Вінніпегу і 1 єп. в Торонто). Організоване православне церковне життя, хоч не оформлене у офіційній

єпархії, існує поза Європою, в Аргентині, Бразилії та Австралії [4, с. 654-655].

Єпархіальні школи (єпархіальні училища) – середні жіночі школи в царській Росії з програмою гімназії; призначені для дітей духовенства; знаходились в відомстві Святішого Синоду; навчання 6-літнє, 1900 було відкрито ще сьому педагогічну клясу. 1914 р. на Україні було 15 Є. шкіл [4, с. 655].

Новий тлумачний словник української мови не містить значення слів епарх, книга епарха, але пояснює слово:

Єпархія, ї – Церковно-адміністративна одиниця на чолі з єпископом. В Україні-Русі, за часів Володимира Великого єпархії відповідали розмірам князівств, налічували тисячі парафій і відігравали значну роль в адміністративному житті України-Русі. До 1917 р. в Україні було 13 єпархій: Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська, Подільська, Волинська, Холмська, Львівська, Перемиська, Станіславська. Єпархії ділилися на «благочинія», а в Галичині – на «деканати» [5, с. 909].

Сучасний комп'ютерний словник української мови подає такий переклад слів:

Епархи//я церковне єпархія; - альний єпархіальний; - ое училище ист. єпархіальне училище.

Эпарх ист. епарх.

У російсько-українському та українсько-російському словнику відсутній переклад усіх цих слів [2].

В інтегрованій лексикографічній системі подана транскрипція слів: **Єпархія** – транскрипція (йепархʿійа), **єпархіальний** (йепархʿіал'ниᵉй) [7].

Цікаво, що у тлумачних словниках аж до 90-их рр. XX століття відсутнє тлумачення слова Епарх, у більшості випадків воно навіть відсутнє у словниковому реєстрі.

Книга Епарха – це збірник постанов для Константинополя, подібний до тих, які видавались у Пізній Римській імперії для Риму і були адресовані імператорам на ім'я префекта міста. На сході привілеї Риму стали поступово розповсюджуватись і на Константинополь. Загальні положення і закони ***Юстіанового права***, а потім ***Василик*** були обов'язкові для всієї імперії, але для столиці (а також для будь-якого міста, яке мало затверджені

владою привілеї) існували особливі постанови щодо виробництва, торгівлі, міського внутрішнього розпорядку. Подібні постанови направлялись на ім'я константинопольського епарха, який відповідав за їхнє виконання. Називались вони έπαρχιx.

Книга Епарха написана мовою, типовою для законодавчих документів: усі терміни, які в ній зустрічаються, можна знайти в ***Еклозі, Прохіроні, Василиках***.

У вступі аналізованої книги зазначено: Бог, який створив розпорядок усьому існуючому на світі і надав цьому упорядкованість, який начертав перстом своїм на скрижалях закон, проголосив чітко, щоб рід людський, ним упорядкований, не намагався ображати одне одного без покарання, щоб сильніший не завдавав збитку слабшому, але щоб все розцінювалося справедливою мірою. Тому і Нашої Величності виявилося необхідним скласти дані закони так, щоб рід людський краще керувався і щоб один не пригноблював іншого [9, с. 45].

Особливість **Книги Епарха** – цільова спрямованість законодавчої кодифікації. Збірник включає правила для тієї чи іншої корпорації виробників окремо – з чого випливає, що ті самі постанови дослівно повторюються в різних розділах Книги. У цьому разі Книга Епарха постає витлумачуваною як така, що належить до відомства епарха і засвідчує той етап поєднання світської і церковної влади, що характерним був для цього періоду Візантії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD)Уклад. і голов. Ред.. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.: іл.

2. Ганич Д.И. Олейник И.С. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – 6-е стер. изд. – К.: МП «Феникс», 1995 – 560 с.

3. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М..: Рус. яз., 1989. – Т.1: А – 3. – 1989. – 699 с.

4. Енциклопедія українознавства у 4 т./ Під ред. проф. д-р. Володимира Кубійовича. – Том. – 2. – Львів.: Молоде Життя, 1993. – 800 с.

5. Новий тлумачний словник української мови. Т.1-4. – К.: Аконіт, 1998 р. – 910 с.

6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 тыс. слов / Под ред. ч.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип М.: Рус. Яз., 1988. – 750 с.
7. Словники України – інтегрована лексикографічна система. Версія 1.00. Copyright(C) 2001 Ukrainian Lingua Information Fund.
8. Советская энциклопедический словарь/Гл. ред. А.М. Прохоров 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 1600 с., ил.
9. Сюзюмов М.Я. Византийская книга Эпарха. – М.: Издательство Восточной Литературы, 1962 г. – 295 с.
10. Этимологический словарь украинского языка: в семи томах. – Том. – 2. – Київ.: Наук думка, 1985 р. – 572 с.

ББК 81. 2 Укр
УДК 811.161.2'282.2

Лариса ТИЩЕНКО,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Слов'янського державного педагогічного університету

НАЗВИ ВНУТРІШНЬОГО УПОРЯДКУВАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК У ПРОСТОРОВІЙ ТА ЧАСОВІЙ ПРОЕКЦІЇ

У статті розглянуто лексико-семантичну групу назв внутрішнього упорядкування житлових приміщень у південнослобожанських говірках. Зокрема з'ясовано взаємини зазначених південнослобожанських назв з відповідниками в сусідніх говорах та мовах, простежено динаміку цієї групи лексики впродовж останнього століття.

Ключові слова: *діалектна лексика, репрезентант, сема, структурна організація, динаміка.*

Створення *Словника українських говорів* та *Лексичного атласу української мови*, що залишається найактуальнішим завданням сучасного українського мовознавства, передбачає багатоетапне попереднє вивчення лексики діалектної мови:

фіксацію лексем за різноманітними тематичними групами (ТГЛ), з'ясування семантики, системних зв'язків, географії всіх елементів ТГЛ. Лише після створення належної емпіричної бази діалектної лексикографії та лексичної ареалогії стане можливим представлення складу й географії, а відтак – і історії формування, лексики української мови.

Сьогодні багато тематичних груп лексики українських говорів або зовсім не вивчено, або інформація про них фрагментарна. До ареалів, які недостатньо вивчені, належать і південнослобожанські говірки. Лише в останні десятиліття опис новожитніх говірок став відчутним, чому сприяли завершення роботи над *Атласом української мови* та реалізація низки індивідуальних дослідницьких програм (праці А. Поповського [Поповський 1994], В. Чабаненка [Чабаненко 1992], К. Глуховцевої [Глуховцева 1992], Л. Фроляк [Фроляк, 1998], В. Лєснової [Лєснова 1999], І. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], І. Магрицької [Магрицька 2000] та ін.).

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення складу, семантики й географії лексики південнослобожанських говірок, яка досі не була предметом спеціального аналізу, з'ясування тенденцій формування й динаміки лексичних підсистем новожитніх говірок.

Об'єктом дослідження є 107 південнослобожанських говірок, що розташовані в південних (Нововодолазькому, Чугуївському, Великобурлуцькому, Балакліївському, Лозівському, Ізюмському, Барвінківському, Борівському, Близнюківському) р-нах Харківської та північних (Краснолиманському, Слов'янському, Артемівському, Олександрівському) р-нах Донецької обл.

Предметом дослідження є лексико-семантична група назв внутрішнього упорядкування житлових приміщень говірок Південної Слобожанщини, яка належить до стійких шарів діалектної лексики, а тому є надійним джерелом інформації для синхронних і діахронних досліджень.

Метою нашого дослідження є*:* 1) вивчити структурну організацію лексико-семантичної групи назв внутрішнього упорядкування житлових приміщень у південнослобожанських говірках; 2) з'ясувати зв'язок цієї лексичної групи із

відповідниками в суміжних східнослобожанських говірках та інших українських говорах; 3) визначити динаміку досліджуваної південнослобожанської лексики впродовж XX століття, зіставивши сучасні діалектні назви з їхніми відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця XIX – початку XX століття.

Лексико-семантична група назв внутрішнього упорядкування житлових приміщень у нашому дослідженні представлена семами: 1) ‘окреме приміщення в квартирі, будинку для проживання в ньому (загальна назва)’; 2) ‘гарно прибрана, парадна кімната в будинку’; 3)‘кухня в квартирі’; 4) ‘кімната, у якій споживають їжу’; 5) ‘неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей’; 6)‘передня кімната в сучасному будинку’; 7) ‘сіни’.

Сема ‘окреме приміщення в квартирі, будинку для проживання в ньому (загальна назва)’ репрезентована в південнослобожанських говірках лексемами *к’ім|ната, |комната, |хата, ха|тина*. Спільними для східнослобожанських та обстежених говірок є лексеми *|хата, |комната* [Глуховцева: 26]. Не було зафіксовано на території Східної Слобожанщини такі південнослобожанські відповідники, як *к’ім|ната, ха|тина.* У східнополіських говірках аналізовану сему репрезентують назви *|хата, |комната* (тут і далі підкреслені однією лінією слова позначають спільні для південнослобожанських і східнослобожанських говірок репрезентанти) [Дорошенко: 632]. Назва *к’ім|ната* функціонує також у волинському та інших українських південних говорах [Ник.: 122; Ващенко: 18], репрезентант *|комната* – в укр. поліських [Ник.: 122], середньонаддніпрянських правобережночеркаських [Лис. П.С.: 13], полтавських [Ващ.: 56] та рос. говірках [СРДГ III: 73]. На думку І.Г. Матвіяса, “вплив російських говірок на сусідні українські говірки південно-східного наріччя певною мірою позначився на всіх мовних рівнях, а на лексичному він, мабуть, найпомітніший. Лексичні росіянізми в південно-східному наріччі не виявляють чітких ареалів; вони найчастіше вживаються в говірках паралельно з українськими відповідниками” [Матвіяс 1971: 361]. У середньонад-

дніпрянських говірках зафіксовано також назву *хатина* ‘додаткове приміщення, менше відділення в цілій побудові’ [Ващенко: 17]. Як і в російських говірках Краснодарського краю, в обстежених говірках лексема *ˈхата* може мати значення ‘будинок’, ‘одна із кімнат у будинку’ [Мораховська 1980: 45]. Така семантика лексеми *ха́та* властива й іншим укр. [Онишк. II: 337; Кв.-Основ. III: 522] та рос. [СРДГ III: 178] говіркам. У говірці села Іванівка Краснолиманського р-ну Донецької обл. функціонує також словотвірний варіант *хаˈтина*, що вказує на окреме, менше за розмірами приміщення в будинку. Лексеми *к’імˈната, ˈхата*, *хаˈтина*, уживані переважно діалектоносіями старшого віку, виявляють тенденцію до поступового зникнення, особливо варіанти *ˈхата, хаˈтина*. Бойківське *хижа* є міждіалектним відповідником лексем відразу трьох сем, оскільки має значення ‘хата’, ‘мала бідна хата’, ‘кімната’, ‘приміщення’ [Онишк. II: 339].

Зіставлення репретуару аналізованої семи на двох хронологічних зрізах виявило, що всі зафіксовані в кінці XX ст. репрезентанти були відомі і століття тому, про що свідчить відображення їх у розглянутих писемних пам’ятках XIX ст.: *комната* [Харк. зб.: 30, 60], *кімната* [Харк. зб.: 68; Кв.-Осн. I: 660], *хата* [Кв.-Осн. III: 522; Харк. зб.: 68], *хати́на* [Харк. зб.: 68; Грінч. IV: 388].

Порівняно новою реалією в слобожанському побуті є гарно прибрана, парадна кімната в будинку, яка також є характерною ознакою житла й на Донбасі. Як зазначив М.П. Приходько, “найбільшим за розміром робиться “зал”, який інколи називають ще “вітальнею”, “горницею” [Приходько 1964: 86]. Сема ‘гарно прибрана, парадна кімната в будинку’ репрезентована в південнослобожанських говірках лексемами *зал, ˈзала, ˈгориц’а, с’в’ітˈлиц’а, веˈлика ˈхата (к’імˈната), приˈхожа, пеˈредн’а*, *касоˈмари, поˈк’ії, веˈлич’ка, пеˈредн’а (ˈперша) ˈхата (к’імˈната), госˈт’ін:а*. Спільними репрезентантами аналізованої семи для південнослобожанських та східнослобожанських говірок виявилися лексеми *св’ітˈлиц’а, ˈгориц’а, зал, ˈзала,* близькими назвами є східнослобожанське *веᵘˈлика ˈкомната* й південнослобожанське *веˈлика к’імˈната.* Східнослобожанськими маніфестантами, що не були зафіксовані

в обстежених говірках, є лексеми *ˈхата, ˈчиста ˈхата, паˈрадна ˈхата, ˈкомната.* Так само *госˈт'ін:а, пеˈредн'а (ˈперша) ˈхата (к'імˈната), веˈлика ˈхата, веˈличка, поˈк'ії, приˈхожа, пеˈредн'а, касоˈмари* є південнослобожанськими назвами, відсутніми на території Східної Слобожанщини [Глуховцева: 26.].

Здебільшого репрезентанти цієї семи зафіксовані і в інших українських говорах. Напр., лексеми *пеˈредн'а ˈхата, веˈлика ˈкомната*, *поˈк'ії* функціонують у західнополіському говорі [Євт.: 65], у східнополіських говірках аналізовану сему репрезентують лексеми *зал, ˈзала, ˈзало, ˈкомната, веˈлика ˈкомната, бал'ˈшайа ˈкомната, веˈлика ˈхата, ˈчиста ˈхата, св'етˈл'іца, ˈгорниц'а, пеˈредн'айа* [Дорошенко: 634]. Назва *поˈк'ії* відома також у бойківських говірках [Онишк. ІІ: 100], словосполучення *веˈлика ˈхата* – у поліському, волинському та інших українських південних говорах [Ник.: 122; Євт.: 65], лексема *св'ітˈлиц'а* зафіксована в західнополіських [Євт.: 65] та волинських [Ник.: 123] говірках, назви *ˈгорниц'а, госˈт'ін:а* також поширені в західнополіських говірках [Євт.: 123] і закріпилися під впливом рос. мови [СРЯ І: 335; І: 339]. Проте лексема *горниця* відома і бойківським говіркам [Онишк. І: 185]. Невисока частота вживання в південнослобожанських говірках лексеми *ˈгорниц'а* свідчить про перехід її до архаїчного шару, як і в російських донських говорах, де "…раньшы *горница* була, типерь *зала*" [СРДГ І: 108]. Цікаво, що при співзвучності номенів значення їхнє часто не збігається. Напр., у південнослобожанських говірках *пеˈредн'а ˈхата* 'гарно прибрана, парадна кімната в будинку', а в поліських говорах, хоч і зрідка, 'кухня' [Лис.: 156]. Репрезентанти *зал, ˈзала* широко функціонують в укр., рос. та білор. мовах [Ник.: 123], тому їхня активність у південнослобожанських говірках є закономірною. Південнослобожанським локалізмом є лексема *касоˈмари*, що прийшла в обстежувані говірки з волинсько-подільских (записано від переселенців з Вінниччини). Цікавим південнослобожанським новотвором є репрезентант *веˈлич'ка* – (від *веˈлика ˈхата*), що за способом творення близький до бойківського *світличка* 'світлиця' [Онишк. ІІ: 208]. Міждіалектними відповідниками лексем аналізованої семи є

російське *пере́дня, пере́дняя* ‘передня частина будинку, чиста половина будинку – горниця’ [СРНГ XXVI: 88-89].

Переважно репрезентанти семи ‘гарно прибрана, парадна кімната в будинку’ не були виявлені в розглянутих пам’ятках (*пе|редн’а |хата, ве|лика |хата, |перша |хата, пе|редн’а, пе|редн’а к’ім|ната, ве|лика к’ім|ната, касо|мари, ве|личка*), назви *світли́ця* [Кв.-Осн. III: 193; Багалій: 163; Грінч. IV: 109], *го́рниця* [Грінч. I: 313], *покі́й* [Природа: 264; Грінч. III: 271], *гостінна* [Падалка: 27] були відомі і століття тому, лексема *|зала* (*зал*) виявила словотвірну трансформацію (*за́лка* [Природа: 263]). У сучасних південнослобожанських говірках не було зафіксовано назву *гостиненка,* що передавала аналізовану сему ще століття тому [Природа: 264].

Сема ‘кухня в будинку’ репрезентована лексемами *|кухн’а, ха|тина* (*|хатон’ка), |перва |хата, сто|лова*. Спільними для південно- та східнослобожанських говірок є репрезентанти *|кухн’а, ха|тина*; не були зафіксовані в південнослобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *кух|н’анка, кухо|варн’а, |кухон’ка* [Глуховцева: 29]. Морфемна будова репрезентантів *ха|тина* і *|хатинка* вказує на невеликий розмір кімнати для приготування їжі порівняно з іншими. Лексема *кухня* поширена також на півночі, у правобережнополіських [Ник.: 123], лівобережнополіських [Дорошенко: 634] говірках, у південно-західних говорах (наддністрянському, гуцульському, бойківському) [Studia: 34], у західноволинських [Корз.: 151] та середньонаддніпрянських говірках [Ващенко: 18]. Лексема *ку́хня* функціонує в укр. [СУМ IV: 420] та рос. [СРЯ II: 156; СРНГ XVI: 183; СРДГ III: 104] мовах, куди була запозичена з польської [ЕСУМ III: 164].

Лексема *ха|тина* також побутує в середньонаддніпрянських говірках, але в більш широкому значенні – ‘додаткове приміщення, менше відділення в цілій побудові’ [Ващенко: 17]. Семантично близькими словосполученнями є зрідка вживане на Поліссі *передня хата* ‘кухня’ [Лис.: 156] та південнослобожанське *|перва |хата.* Репрезентант *сто|лова* є пізнішим нашаруванням, бо був запозичений порівняно недавно з російської мови, де *столо́вая* ‘особлива кімната з обіднім столом, у якій їдять і п’ють’ [СРЯ IV: 273].

Назви *ку́хня* [Багалій: 163; Грінч. II: 333], *столова* [Падалка: 27] були відомі в обстежених говірках і століття тому, репрезентант *хати́на* [Грінч. IV: 388] виявив зміну семантики, маніфестант *ˈперва ˈхата* розглянутими джерелами не відзначений. Сучасними південнослобожанськими говірками втрачена лексема *кухн**я**нка* [Яворн.: 410], яка субституювалася словосполученням *літня кухня*.

Сему ‘кімната, у якій споживають їжу’ репрезентують лексеми *стоˈлова* (*стоˈловайа*, *стоˈлоўка), ˈкухн’а, йіˈдал’н’а, хаˈтина, зал (ˈзала), веˈлика ˈхата*, серед яких розрізняють варіанти для позначення громадської та домашньої кімнати, кімнати для святкового й буденного споживання їжі. Так, домашня кімната для буденного споживання їжі може бути представлена лексемами *ˈкухн’а, хаˈтина*. Остання зафіксована лише в двох населених пунктах – Балаклія Харківської обл. та Вербівка Балакліївського р-ну Харківської обл., що свідчить про поступове витіснення її із мовлення діалектоносіїв обстеженого континууму. Громадське приміщення для споживаня їжі репрезентують лексеми *йіˈдал’н’а*, *стоˈлова*, *стаˈловайа*, *стоˈлоўка*. Домашня кімната для святкового споживання їжі представлена лексемами *зал (ˈзала), стоˈлова (стоˈловайа*), *йіˈдал’н’а, веˈлика ˈхата*. Репрезентант *йіˈдал’н’а* був поширений в обстежених говірках, очевидно, під впливом літературного *їдальня* ‘кімната в хаті з обіднім столом, у якій їдять і п’ють’ [СУМ IV: 58]. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є російське *гости́ница* [СРДГ I: 111].

Спостереження за динамікою розвитку репертуару семи ‘кімната, у якій споживають їжу’ показало, що назви *ку́хня* [Грінч. II: 333], *столова* [Падалка: 27] функціонують упродовж останнього століття в обстежених говірках без змін, маніфестанти *стоˈлоўка* [Падалка: 27], *зал, ˈзала* [Природа: 263] виявили словотвірну трансформацію, лексема *хати́на* [Грінч. IV: 388] – семантичну. Репрезентанти *йіˈдал’н’а, веˈлика ˈхата* в розглянутих писемних пам’ятках не були виявлені.

Важливою складовою селянського житла є комора. Наприкінці XX століття сема ‘неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей’

представлена в досліджуваних говірках лексемами *кла|доўка (кла|дова, кладо|ва*), *ко|мора (ко|морка, ком'ір|чина), ган|делик, чу|лан, гал'е|р'ейа, |с'іни, чор|ниц'а, кори|дор*. Спільними для південно- та східнослобожанських говірок є репрезентанти *кла|доўка, ко|морка*, *ком'ір|чина*, *чу|лан* [Глуховцева: 33], *кладо́ва* [ССГ: 97]; не були зафіксовані в південно-слобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *|хатка, хыжка, коморя* (останні два з джерел XIX ст.) [Глуховцева: 33]. Назва *ко|мора* репрезентує в досліджуваних говірках і сему 'приміщення для зберігання зерна', причому якщо першу сему згадана лексема позначає в 29% говірок, то другу – в 58%. У східнополіських говірках аналізована сема представлена лексемами *ко|мора, ка|мора, ка|морка, чу|лан, кла|дова, кла|доўка, п|рибок, за|гашник* [Дорошенко: 634-635]. У рос. говорах *комо́ря* 'кімната в хаті, яку використовують під кухню, кладову і т.ін.' [СРДГ II: 74].

Лексема *кла|доўка* функціонує в укр. поліських [Лис.: 97], середньо- і нижньонаддніпрянських [Ващенко: 18; Чаб. II: 174], а також білор. говірках [Ник.: 101] та в рос. мові [СРЯ II: 53], *ко|мора* – в українських західнополіських [Євт.: 66], закарпатських [ДЛАЗ I: 21], наддністрянських, гуцульських, бойківських [Studia: с. 34; Онишк. I: 371], середньонаддніпрянських [Ващенко: 17], а також білор. говірках [Ник.: 124], *ко|морка* – в українських правобережнополіських, білоруських говірках та в рос. мові [Ник.: 124], *|с'іни* – в українських південних говірках, а також у білор. [Ник.: 125-126], *галере́я* – в гуцульских говірках [ГГ: 51].

Південнослобожанськими локалізмами є лексеми *ган|делик* та *чор|ниц'а.* Назва *ган|делик,* очевидно, походить від *га́ндель, ганделюва́ння, ганделюва́ти* [Грінч. I: 270], що відповідає *ге́ндель* 'барышничество, торговля, маклачество' [Грінч. I: 279], аналогічно в бойківських говірках *гендель* 'спекуляція' [Онишк. I: 165]. У "Словнику української мови" Д.І. Яворницького читаємо: "Гандляр – занимающийся ганделемъ, т.е. барышничествомъ, маклачествомъ, мелкой торговлею" [Яворн.: 135], "Словник української мови" Є. Тимченка констатує: "Гандель (нім. Handel) – торгівля, торг, комерційні справи, купецтво" [Тимч.: 506]. Лексема *ган|делик* здавна була вживана в південнослобожанських

говірках на позначення шинку, як і в південно-східних полтавських, де назва *гендéлик* передає сему ‘ларьок, закусочна’ [Сизько: 22], проте з часом спостерігаємо розширення її семантики. Так, на сучасному зрізі згадана лексема може зрідка репрезентувати семи ‘неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей’, ‘стара сільська хата’. Лексема *чорˈниц’а* є цікавим південнослобожанським новотвором, який, очевидно, пов’язаний з російським *черная комнатка* ‘кімната, що слугує за кухню та їдальню’: “Чорная комнатка – ета в-доми бываить; ана и за-кухню сущиствуить, и за-прачишную, и за-фсе” [СРДГ II: 73-74]. Семантику кореня *чорн-*, від якого утворене південнослобожанське *чорˈниц’а,* характеризує також російське *черный пол* ‘підлога з неструганих дощок’. Зверху на неї стелиться *чистый пол* ‘верхня підлога, яку настилають на чорну’ [СРДГ III: 34].

Лексема *чуˈлан,* відома в середньо- та нижньонаддніпрянських говірках [Ващенко: 17], була поширена під впливом рос. мови [СРЯ IV: 693]. Міждіалектними відповідниками лексем аналізованої семи є вживані на Поліссі назви *хижа* ‘лозова прибудова до хати, що служить комірчиною’ [Лис.: 224] та *чулана* ‘прибудова до хати; комірчина’ [Лис.: 232].

Незмінними впродовж останнього століття в обстежених говірках збереглися репрезентанти *кладова* [Харк. зб.: 66], *комóра* [Кв.-Осн. II: 20], *коморка* [Яворн.: 372], *комірчúна* [Грінч. II: 276], *чулан* [Харк. зб.: 30], семантичної трансформації зазнали назви *галерея* [Яворн.: 133], *сíни* [Грінч. IV: 127], *коридор* [Яворн.: 379], *ганˈделик* [Тимч.: 506]), *чорнúця* [Грінч. IV: 470], змінили своє словотвірне оформлення маніфестанти *клаˈдоўка* [Харк. зб.: 66], *ганˈделик* (*гáндель* [Тимч.: 506]). Назва *бýдка* ‘кладова’ [Грінч. I: 106] субституювалася.

Сема ‘передня кімната в сучасному будинку’ представлена репрезентантами *приˈхожа (пр’іˈхожа, приˈхожайа, пр’іˈхожайа), пеˈредн’а, кориˈдор (кал’іˈдор, кал’іˈдорч’ік, кор’іˈдор), ˈперва ˈхата, веˈлика ˈхата, маˈла ˈхата*. Лексема *приˈхожа* властива також українським поліським говіркам [Ник.: 122]; у східнополіських говірках аналізована сема

представлена лексемами *при|хожа, пр'і|хожа, при|хожайа, пр'і|хожайа, зал, |зало, |зала, пе|редн'а |хата, |перва |хата, пе|редн'айа* [Дорошенко: 634], у рос. мові побутує назва *прихóжая* [СРЯ III: 455], у рос. говірках – *прихóжка* [СРДГ III: 64], що немало вплинуло на поширення репрезентанта *при|хожа* та його фонетичних і словотвірних варіантів у південнослобожанських говірках. Назва *велика хата* побутує також у середньонаддніпрянських говірках, де передає сему 'основне приміщення в цілій побудові' [Ващенко: 17]. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є російське *вхóжая* [СРДГ I: 84]. У говірці сел. Мар'їнки на Донеччині паралельно з *передня, прихожа* побутує також варіант *прохожа* [Омельченко: 191].

Здебільшого репрезентанти семи 'передня кімната в сучасному будинку', зафіксовані наприкінці XX ст., не були виявлені у відповідних пам'ятках XIX ст.: *пе|редн'а, ве|лика |хата, |перва |хата, ма|ла |хата*. Незмінно передає аналізовану сему в обстежених говірках упродовж останнього століття лексема *при|хожа* [Кв.-Осн. III: 26], маніфестант *кори|дор* [Яворн.: 379] виявив зміну семантики, *кал'і|дорчик* – словотвірну трансформацію.

Сема 'сіни' в досліджуваних говірках має такі територіальні варіанти: *|с'іни (|с'інц'і, с'ін|ц'і, |с'енци, с'ін|ки, |с'енки, |с'ен'і), кори|дор (кар'і|дор, кал'і|дор, кол'і|дор, |перший кол'і|дор*). Спільними репрезентантами аналізованої семи в південно- та східнослобожанських говірках є лексеми *|с'іни, кал'і|дор, кол'і|дор* [Глуховцева: 37]. Усі назви, що передають аналізовану сему в східнополіських говірках, зафіксовані і в обстежених: *|с'іни, |с'ен'і, |с'інц'і, |с'енци* [Дорошенко: 633]. Репрезентант *|с'іни* зафіксовано в укр. південних говорах [Ник.: 125-126], зокрема в бойківських, наддністрянських, гуцульських [Studia: 35; Онишк. II: 218], закарпатських говірках [ДЛАЗ I: 20], *сінці* – в укр. поліських говорах [Лис.: 195], *|с'ен'і* – у білор. [Ник.: 126]. У поліських говорах побутує лексема *колідор* 'веранда' [Лис.: 101]. У рос. говорах зафіксовано назви *колидор* [*калидор*], *коридор* [*каридор*] 'відкрита веранда', 'передпокій, передня', 'комора', 'сіни або коридор' [СРДГ II: 69].

Без змін упродовж останнього століття сему ‘сіни’ в південнослобожанських говірках передає репрезентант *сіни* [Кв.-Осн. III: 223; Багалій: 163; Грінч. IV: 127], назви *ˈс’інки, ˈс’інц’і* виявили словотвірну трансформацію, *кориˈдор* [Яворн.: 379] – семантичну, *ˈперший кол’іˈдор* – фонетичну.

Отже, у складі лексико-семантичної групи назв внутрішнього упорядкування житлових приміщень можна виділити такі структурні одиниці: 1) лексика, спільна для південнослобожанських, східнослобожанських та інших українських говірок (*св’ітˈлиц’а, ком’ірˈчина, кладоˈва*); 2) назви, що побутують у південнослобожанських та інших українських говірках (*к’імˈната, хаˈтина*, *веˈлика ˈхата, поˈк’ії, ˈс’інц’і, кориˈдор*); 3) лексеми, спільні для південнослобожанських, укр. та рос. говірок (*ко(а)л’ідор, ˈс’енци, ˈс’ен’і*, *коˈмора, гал’еˈр’ейа*); 5) південнослобожанські локалізми (*приˈхожа, веˈличка*, *хаˈтина* ‘кухня в будинку’, *ганˈделик, чорˈниц’а, кориˈдор* ‘неопалюване невелике приміщення для припасів, речей’. Зіставлення репертуару сем аналізованої ЛСГ на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) виявило, що незмінно впродовж дослідженого періоду функціонують 19 лексем, змінили свою семантику 9 назв, словотвірне оформлення – також 9, субституювалися 2 номени (*кухнянка, бу́дка*), не були зафіксовані століття тому 15 із записаних на сучасному зрізі номінацій.

Використані джерела:

Багалій – Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В.В.Кравченка. – Х.: Основа, 1991. – 256 с.

Ващенко – Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.

Ващ. – Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – Вип. І. – 107 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Л., 1997. – 232 с.

Глуховцева – Глуховцева К.Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок: Дис. ... канд. філол. наук – К, 1992. – 427 с.

Грінч. – Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К., 1907-1909. – Т.І-IV.

ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. – Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1958-1993. – Ч. I-III.

Дорошенко – Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999.– 728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. О.С.Мельничука: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1983-1988. – Т. I-III.

Євт. – Євтушок М.О. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 232 с.

Кв.-Основ. – Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3 т. – Х., 1978-1979. – Т. I-III.

Корз. – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.

Лис. – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1972. – 260 с.

Лис. П.С. – Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5-22.

Ник – Никончук М.В., Никончук О.М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. – Житомир, 1990. – 369 с.

Омельченко – Омельченко З.Л. Лексика говірки сел. Мар'їнки Донецької області // Лінгвістичні студії: Тематичний зб. наук. праць. – Вип. 1. – Донецьк: ДонДУ, 1994. – С. 191-195.

Онишк. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. I-II.

Падалка – Падалка Л.В. Что сказало населеніе Полтавской губернии о своем старомъ быт□. – Полтава: Электрическая Типографія Г.И.Маркевича, 1905. – 86 с.

Природа – Природа и население Слободской Украины. Харьковская губернія: Пособіе по родинов□д□нію. – Х., 1918. – 336 с.

Сизько – Сизько А.Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Д., 1990. – 99 с.

СРДГ – Словарь русских донских говоров: В 3 т. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1975-1977. – Т. I-III.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. – М.; Л.: Наука, 1965-1989. – Т. I-XXIV.

СРЯ – Словарь русского языка: В 4 т. – М.: Наука, 1985-1998. – Т. I-IV.

ССГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К.Глуховцева, В.Лєснова, І.Ніколаєнко, Т.Терновська, В.Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.

Тимч. – Тимченко Є. Історичний словник українського язика. – Харків, 1930. – Т. I. – 528 с.

Харк. зб. – Жизнь и творчество крестьянъ Харьковской губернии. Очерки по этнографіи края / Сост. В.В.Ивановъ. – Харьковъ, 1898. – Т. I. – 1012 с.

Яворн. – Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. I. – 411 с.

Studia – Studia nad dialektologią ukrainską i polską (z materialów b. katedry języyków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś). – Kraków, 1975. – 237 s.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глуховцева 1992 – Глуховцева К.Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок: Дис. ... канд. філол. наук – К, 1992. – 427 с.
2. Лєснова 1999 – Лєснова В.В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках: Автореф. дис. … канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.
3. Магрицька 2000 – Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок: Автореф. дис. … канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
4. Матвіяс 1971 – Матвіяс І.Г Лексичні ареали південно-східного наріччя (За матеріалами атласу української мови) // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 360-365.
5. Мораховська 1980 – Мораховская О.Н. К истории названий построек в русском языке (хата) // Общеславянский лингвистический атлас. – М.: Наука, 1980. – С. 36-55.
6. Ніколаєнко 2000 – Ніколаєнко І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках: Атореф. дис. … канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
7. Поповський 1994 – Поповський А.М. Південноукраїнські степові говори як особливий діалектний тип // Лінгвістичні студії: Тематичний зб. наук. праць. – Вип. 1. – Донецьк: ДонДУ, 1994. – С. 176-181.
8. Приходько 1964 – Приходько М.П. Житло робітників Донбасу. – К.: Наук. думка, 1964. – 107 с.
9. Фроляк 1998 – Фроляк Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазов'я: Автореф. дис. … канд. філол. наук. – К., 1988. – 19 с.
10. Чабаненко 1992 – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. I-IV.

ББК Ш12=411.4*221
УДК 81'367.5

Наталія ЛЕШКОВА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

КОМПЛЕКСНА ТЕМА, ЇЇ СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті простежуються структурно-типологічні особливості вияву комплексної теми, розкривається специфіка репрезентації такої теми на реченнєвому рівні.

Ключові слова: *тема, комплексна тема, актуальне членування речення, висловлення, підмет, присудок.*

Послідовне розмежування мовного і мовленнєвого аспектів актуального членування висловлення дозволяє знаходити в цьому явищі дві взаємопов'язаних, але обов'язкових опозиції: опозицію теми і реми й опозицію даного і нового [Крилова 1978: 15]. Перша з опозицій відображає формально виражений за допомогою мовних засобів погляд відправника повідомлення, який членує висловлення на ту частину, яка призначається для збудження у свідомості адресата мови певного вихідного образу (тема), і на ту частину, яка зорієнтована на здійснення пермутації, оновлення цього вихідного образу (рема). Друга опозиція випливає з погляду адресата мови і складається з протиставлення компонентів висловлення, які означають предмети або події, про існування яких адресату вже відомо (дане), і тих компонентів, що означають невідомі йому предмети або події (нове). Друга опозиція, яка не виражена в тексті, може бути достатньо адекватно виявлена дослідником на підставі аналізу контексту, ситуації спілкування, а також фонду знань, що наявні у всіх членів відповідного мовного колективу [Федосюк 1982а: 20].

При більш детальному розгляді характеристика компонентів висловлення з погляду опозиції даного і нового може включати не дві, а більшу кількість різновидів, тому доцільно підібрати для неї певне загальне найменування. Неважко помітити, що характеристика, що розглядається, фактично відображає, як відносяться компоненти смислу висловлення до знань адресата мови. Оскільки питання про відношення мовного знака до тієї особи або осіб, які користуються мовою, входить до компетенції прагматики, а „місце елемента системи в колі його зв'язків і відношень з іншими елементами цієї системи" є значимістю такого елемента, характеристику, яка нас цікавить, тобто відношення компонентів смислу висловлення до знань адресата мовлення, очевидно, можна позначити терміном *прагматична значимість*.

Основною метою нашого розгляду є види прагматичної значимості, які можуть у різних контекстних умовах поставати в таких тем, що включають у свій склад присудки. Необхідно відмітити одну спільну рису семантичної організації аналізованих висловлень. Присудки, включені в склад теми, втрачають характерне для них значення властивості, ознаки і починають, поєднуючись з іншими компонентами теми, означати події або предмети зображуваної дійсності. При цьому наявність у теми значень дієвості, подійності або предметності залежить від того, який член речення займає позицію в ремі висловлення.

Так, якщо в позицію реми включена обставина, то тема, яка охоплює у своєму складі присудок, служить для позначення події, а все висловлення загалом – для характеристики цієї події [Арутюнова 1976: 65-66]: *Працювали ми / в інституті. Працювали ми / під керівництвом одного досвідченого викладача*, еквівалентні висловленням *Наша робота мала місце в інституті. Наша робота проходила під керівництвом одного досвідченого викладача*.

Якщо позицію в ремі займає підмет або додаток, то тема висловлення означає предмет, а все висловлення загалом постає спрямованим на ідентифікацію цього предмета [Арутюнова 1976: 292]: *На кого ти дивишся? Я дивлюся на твою сестру Надію (= та дівчина, на яку я дивлюся, є твоя сестра Надія)*.

Дещо інша семантика притаманна висловленням аналогічної структури в тому випадку, якщо перед ремами, які входять до їх складу, стоїть сполучник ***і***. В цій ситуації теми означають вже не одиничний предмет, а певну більшість предметів, а все висловлення загалом повідомляє про належність до більшості ще якогось предмета: *Щоб утримати сина на суші, знайшов і йому заняття пов'язане з книжками* (О. Полторацький).

Нарешті, якщо в позиції реми знаходиться означення, то тема висловлення означає пов'язаний з певною ситуацією предмет, все висловлення загалом спрямоване на характеризацію цього предмета: *Очі людей раз по раз поверталися на схід, де над чумацьким шляхом з-за лапатих засніжених / лип виплутувалося холодне безкровне сонце* (М. Стельмах) (*Очі людей раз по раз поверталися на схід, де над чумацьким шляхом з-за лапатих лип, які були засніжені, виплутувалося холодне безкровне сонце*).

Особливої уваги заслуговують різновиди прагматичної значимості комплексних тем, оскільки така значущість завжди мотивована їхніми складниками. З-поміж усього загалу можна диференціювати:

1. Тема висловлення означає дане, тобто такий предмет або подію, про існування якої адресату мовлення вже відомо.

Різновиди цього типу прагматичної значимості залежать від джерела інформованості адресата про існування певного предмета або події.

1.1. Найбільш типовим джерелом такої інформованості є попередній текст. У цьому випадку можна стверджувати, що тема висловлення означає *контекстне дане* [Федосюк 1982а: 21].

Зіставляючи засоби позначення відомого предмета або події і його репрезентативність у попередньому тексті, слід відмітити, що тема – контекстне дане може: а) містити присудок, який повторює те, що вже було використано в передтексті (видові характеристики обох присудків в цьому випадку нерідко виявляються різними): *Існують так звані риторичні / запитання. Їх людина ставить для того, щоб означити проблему і своє ставлення до неї* (День. – №73. – 23 квітня. – 2004. – С.4); б) використовувати контекстний синонім

раніше згадуваного присудка: *Малий яскравий дятел прилітав сюди і раніше. Прилітав, / бо хоч і трудяга дятел, а щоб по пір'їночці, по волосинці гніздечко собі мостити – це вже вибачте* (А. Матвієнко); в) включати в свій склад такий присудок, який співвідноситься з використаним в предтексті позначенням певного предмета або події за допомогою іменника: *Княгиня уже всього спробувала – не допомагало. Спроби були марними* (Б. Лепкий).

1.2. Тема-дане може називати і такий предмет або подію, про існування якого адресат був повідомлений без допомоги предтексту, завдяки своєму попередньому життєвому досвіду. В цьому випадку можна говорити, що тема означає так зване *емпіричне дане*.

Теми зі значенням емпіричного даного характерні перш за все для висловлень, що корелюють з відповідними загальними судженнями, тобто для таких висловлень, в яких наявне твердження не про якийсь конкретний предмет або подію, а про кожен член більшості предметів або подій. Зрозуміло, що якщо про існування конкретного предмета або події адресат мовлення, як правило, повинен бути спеціально поінформований, то про наявність насправді цілого класу предметів або подій йому в більшості випадків відомо заздалегідь: *Тут, при березі, / доволі-таки старій, / село здавалось чарівною квіткою землі, неба й води* (В.Підмогильний).

1.3. Тема може означати такі предмети або події, факт існування яких не був згаданий у передтексті і разом з тим однозначно випливає з його змісту: *Я люблю тебе навіть тоді, коли мені не подобається твоя поведінка. Це приносить мені / страждання* (День. – №73. – 23 квітня. – 2004. – С.4); *Уві сні мене вразило моя самотність так, що мені стало шкода самого себе. І я прокинувся у/ сльозах* (там само).

У другому прикладі в першому висловленні не говориться про те, що оповідач прокинувся, однак, той факт, що він спав, однозначним чином припускає, що через певний час сон скінчився. Тому тема другого висловлення *І прокинувся я* означає подію, яка фактично вже відома адресату мовлення, тобто дане. Джерелом інформованості адресата в цьому випадку

є, з одного боку, попередній контекст, а з іншого – життєвий досвід цього адресата, його знання про взаємозв'язок подій в об'єктивній дійсності. Ці причини дозволяють інтерпретувати теми цього типу як контекстно-емпіричне дане.

1.4. Нарешті, можливі і такі теми, коли інформованість адресата мовлення про існування тих чи інших предметів або подій виникає під впливом ситуації повідомлення. Це теми зі значенням *ситуативного і ситуативно-емпіричного даного.*

Про ситуативне дане ми говоримо в тих випадках, коли джерелом поінформованості адресата про існування того чи іншого предмета або події є сама ситуація спілкування, а про ситуативно-емпіричне дане – коли подібна поінформованість виникає в результаті взаємодії ситуації спілкування з життєвим досвідом адресата.

Висловлення з темами характерні головним чином для безпосереднього усного спілкування [Федосюк 1982а: 15-16]. В умовах опосередкованого спілкування за допомогою писемних текстів, коли із самої ситуації спілкування випливає лише знання адресата мовлення про існування тексту, який ним сприймається, такі теми однотипні за змістом.

Як свідчать спостереження, теми, що включають у свій склад присудки, можуть означати лише контекстно-емпіричне дане. Як правило, вони називають сам процес створення текстів (інформація про те, що такий процес існував, легко виводиться зі знань про існування самого тексту за допомогою життєвого досвіду адресата): *Зеленіли свіжою весняною травою / і гори, і круті балки, і луги* (І. Нечуй-Левицький).

Можливі також теми, які називають відправника тексту. Однак, висловлення з такими темами характерні головним чином для стилю листів: *Дорогі батьки! Пише вам цей лист / ваша донька Ганнуся*.

2. Тема висловлення означає нове, тобто невідомий адресату мови предмет або подію.

Також необхідно відмітити, що перш за все теми-нове можуть виступати як позначення невизначених об'єктів. Використовуючи слова або словосполучення зі значенням невизначеності (так звані невизначені дескрипції), мовець, як відмічає Н.Д. Арутюнова, „дає зрозуміти, що він має на увазі

конкретний предмет, який, однак, невідомий адресату і який, він не повинен ототожнювати ні з яким відомим йому і раніше згадуваним предметом” [Арутюнова 1976: 198]: *Місяць, зорі і ніч / так заворожили село, що здається ніколи не розірве воно місячної повені і намітки добрих і недобрих снів* (М. Стельмах).

Окреслюючи і визначаючи невідомі адресату мови об’єкти, їхні найменування не передають адресату мовлення ніяких нових знань, оскільки „мінімальний акт пізнання, який зводиться до того, що формується новий образ, який представляється як уточнювальний варіант визначеного вже існуючого образу, тобто раніше встановленого знання”, іменується предикацією. Це визначення предикації видається більш точним, ніж інші, відповідно до якого під предикацією розуміється „віднесення даного змісту, даного предмету думки до дійсності, що здійснюється в реченні (на відміну від словосполучення)” [Ахманова 1969: 364]. Це останнє визначення, очевидно, потребує уточнень, які дозволили б відрізняти предикацію від референції, що теж визначається як „співвіднесення речень і їх частин із зовнішнім світом”. Можна стверджувати, що теми означають *непредикувальне* (тобто не пов’язане з передачею нових знань) *нове*.

Для тем, які включають у свій склад присудки, значення непредикувального нового нехарактерне. Означаючи події або ідентифікувальний предмет, а також предмет, пов’язаний з деякою ситуацією, теми завжди мають значення визначеності, тобто таке значення, яке припускає, що адресат мовлення вже повідомлений про існування відповідного предмета або події.

Водночас об’єктивно виражене в тексті значення визначеності зовсім не обов’язково збігається з реальною поінформованістю адресата мовлення, тобто зі значенням даності. Постаючи визначеним і водночас новим для адресата, теми передають цьому адресатові нові знання про існування у зображеної дійсності тих або інших предметів або подій. Однак робиться це імпліцитно, тому що, на думку відправника повідомлення, адресат вже має ці знання. Тому в цьому випадку можна говорити про теми зі значенням імпліцитно предикувального нового [Федосюк 1982б: 160].

Охарактеризуємо формальні і семантичні особливості тем, що означають імпліцитно предикувальне нове.

2.1. Перш за все, такі теми можуть, поруч з новими елементами змісту, включати у свій склад елементи, які означають дане, тобто вже відомі адресату мовлення об'єкти. Смисл імпліцитно предикувальних за допомогою подібних тем повідомлення залежить у цьому разі від того, яке значення вони мають.

Якщо темі притаманний характер подійності, то імпліцитно предикувальне повідомлення, як правило, інформує про ознаки чи дії відомого адресату мови об'єкта, тобто виражає відношення характеризації [Арутюнова 1976: 19]: *Керівництво знає, як важливо для нормального розвитку користуватися новими технологіями. Вони це усвідомлюють / на саммітах, де інші держави вже показують своє виробництво, яке вони розробляють протягом років.* (Українська газета. – 2005. – 23 лютого – 1 березня. – С.10). Тема останнього з висловлень імпліцитно предикує повідомлення *Вони це усвідомлюють / на саммітах*. Експліцитно предикується лише повідомлення про місце, де відбулася подія, також: *Дмитро тяжко переживав перші невдачі. Тільки тепер він нарешті зрозумів, / як тяжко бути керівником, коли треба відповідати за долю людей, що довірили йому своє єдине й неповторне життя* (М. Стельмах).

Зіставляючи цих два приклади, необхідно зауважити різний ступінь імпліцитності здійснюваної їхніми темами предикації. Порядок слів „присудок – підмет – додаток" (*Вони це усвідомлюють*) надає темі першого з висловлень характер членованого в комунікативному плані найменування. Послідовність „підмет – група присудка" (*він нарешті зрозумів*) у темі другого висловлення, дозволяє на другому ярусі актуального членування виділяти в її складі тему *він* і рему *нарешті зрозумів*. Ця особливість теми забезпечує більш послідовне сприйняття її змісту читачам.

У цих прикладах тема включає у свій склад елементи, які означають контекстне дане. Щодо тих випадків, коли тема висловлення означає не подію, а предмет, то з логічного погляду в них завжди можна побачити імпліцитно виражені повідомлення про існування цього предмета, тобто вираження

відношень екзистенції [Арутюнова 1976: 18]: *У суспільстві теж повинна бути своя критична маса людей... Коли її немає, / тоді починається деградація суспільства* (День. – №73. – 23 квітня. – 2004. – С.5). Імпліцитно предикувальне повідомлення –*В таких випадках починається деградація суспільства*. Експліцитна предикація служить для ідентифікації повідомлюваної події.

Однак оскільки повідомлення про існування певного предмета, пов'язаного конкретними відношеннями з якимось іншим, вже відомим предметом, можна сприймати і як характеризацію цього відомого предмета, у більшості випадків у досліджуваних темах зручніше вбачати вираження відношень характеризації. Звичайно така інтерпретація є кращою, якщо в позицію теми винесений не підмет, а додаток: *В його скупих, упертих словах була та сила, яка оживляла людей. Так, Дмитро твердіше почав ступати по землі, / бо вона, рідна земля, змочена не тільки потом, але й кров'ю* (М. Стельмах).

2.2. Можливі також такі висловлення, теми яких не мають у своєму складі позначень даного. Дуже часто, хоча не завжди, такі висловлення виступають в абсолютному початку текстів або їхніх самостійних фрагментів. Смисл імпліцитно предикувальних подібними темами повідомлень залежить не тільки від подійності або предметності їхніх значень, але також і того, чи містять вони у своєму складі поруч з іншими компонентами й імена зі значенням означеності.

Якщо імен зі значенням означеності у складі тем немає, то кожна з них передає тільки одне повідомлення. Такий стан характерний для тем з предметним значенням. Тому повідомлення, які імпліцитно предикуються подібними темами, як правило, виражають відношення екзистенції: *Вечорами тихими, коли спадала літня спека, мальви стояли урочисті / серед золотого надвечір'я, тихо грали чарівну пісню на своїх чутливих трубах* (І. Цюпа). Імпліцитно предикувальне повідомлення – *незважаючи ні на що мальви стояли урочисті*.

Якщо у склад теми поруч з іншими елементами входить й ім'я зі значенням означеності, то до інформації, яка імпліцитно передається всім складом теми, додається ще одно – імпліцитно предикувальне за допомогою конкретного імені повідомлення про існування у зображеній дійсності носія цього імені. Це друге

зі згаданих повідомлень може мати більший чи менший ступінь семантичної повноти залежно від того, до якої категорії імен відноситься використане в темі ім'я зі значенням означеності.

Найбільшу семантичну повноту забезпечують означені загальні назви, а також власні назви:

а) *Дерев'яні кругляки ослизли так, / що падали іноді навіть ковані коні* (П. Загребельний). Імпліцитно предикувальне повідомлення – 1) *У даній ситуації є кругляки*; 2) *Вони ослизли*.

б) *Козак як не гине на війні, / то ховається в отаку глушину чи монастир* (П. Загребельний). Імпліцитно предикувальне повідомлення – 1) „*Існує діюча особа - козак*"; 2) *Він ховається*.

Значно меншу семантичну повноту імпліцитно предикованого повідомлення забезпечують особові займенники третьої особи. Повідомляючи про існування у зображуваній дійсності певного суб'єкта або об'єктів, вони водночас не несуть майже ніякої інформації про характер цих об'єктів. Відомості про об'єкт, як правило, можуть бути встановлені адресатом лише з постпозитивних речень тексту: *Останню половину сухарика <u>він із'їв</u> / <u>учора зранку</u>, так як не мав ані рісочки в роті. Климко швидко зжував його, забувши навіть, що в нього є сіль* (Г. Тютюнник). Імпліцитно предикувальне повідомлення – 1) *Існує якийсь хлопець*; 2) *Він поснідав зранку*.

Отже, теми висловлень, які включають у свій склад присудки, залежно від загальної семантики висловлень і від контекстних умов можуть називати вже відомі адресату мовлення з різних джерел предмети або події, тобто дане, а можуть у прихованому вигляді передавати цьому адресату нові знання, тобто означати імпліцитно предикувальне нове. Повідомлення, що імпліцитно передаються темами цього другого різновиду, можуть виражати відношення екзистенції або характеризації.

Ще один можливий тип прагматичної значимості – значення непредикувального нового – для аналізованих тем нехарактерний.

Комплексні теми у своєму вияві не постають рівно рядними, їхній обсяг і структурні типи значною мірою марковані ситуативно-комінкативними завданнями і прямо

корелюють з інтенціями адресата. Найрегулярнішим структурним типом комплексної теми слід вважати її препозитивну закріпленість і співвіднесення з позицією підмета або його цілою групою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова 1976: Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Ахманова 1969: Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 606 с.
3. Крилова 1978: Крылова О.А. Спорные вопросы актуального синтаксиса // Коммуникативно-синтаксический и стилистический аспекты анализа текста. – М.: УДН, 1978. – С. 3-20.
4. Федосюк 1982а: Федосюк М.Ю. Данное и источники его появления в высказывании // Синтаксис и стилистика: функциональный аспект. – М.: УДН, 1982. – С. 10-22.
5. Федосюк 1982б: Федосюк М.Ю. Скрытая предикация в прозе А.С.Пушкина // История структурных элементов русского языка. – М.: МГПИ, 1982. – С. 154-163.

ББК Ш12=411.4*221
УДК 81’367.334:161.2

Тетяна МАРЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИЯВУ СЕМАНТИЧНОЇ НЕПОВНОТИ РЕЧЕНЬ ТА ЇХ КОРЕЛЯТИВНІСТЬ / НЕКОРЕЛЯТИВНІСТЬ З ФОРМАЛЬНОЮ НЕПОВНОТОЮ

У статті розглядаються закономірності вияву семантичної неповноти речень, зокрема аналізуються формально повні речення, які семантично повними постають лише у зв’язку з іншими реченнями, конструкції, формальна

неповнота яких зумовлює семантичну неповноту, тобто поза конситуацією вони не зрозумілі й не виконують своєї основної комунікативної функції.

Ключові слова: *неповне речення, семантична неповнота, формальна неповнота, парцельоване речення.*

У конкретних умовах уживання неповне речення, як і будь-яке повне, виконує свою комунікативну функцію, незважаючи на пропуск деяких його ланок. Це опущення зумовлює інколи формальну неповноту (пропускаються члени речення, "необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами" [Вихованець 1993: 103]), а також інколи й до семантичної неповноти речення. Семантично неповним речення є тоді, коли, по-перше, відсутні так звані "позамовні чинники", тобто певна ситуація, уся сукупність обставин, за яких відбувається мовлення, у тому числі й набутий мовцями життєвий досвід (їхня міміка й жести, або ситуація, що відтворюється мовним контекстом, тобто уривком, що складається з кількох речень, пов'язаних змістом і граматично). По-друге, "власне мовні чинники", тобто наявність різних форм слів, переважно синтаксично залежних, які своєю семантикою, морфологічними особливостями (рід, число, відмінок, особа тощо) і роллю в реченні вказують на лексичне значення, морфологічні особливості та синтаксичну роль неназваного члена, допомагають зрозуміти речення без цього члена. Отже, формальна неповнота речення може супроводжуватися й не супроводжуватися семантичною неповнотою. Формально неповні, але семантично повні конструкції ми кваліфікуємо як еліптичні речення, тому що їх сприйняття не вимагає додаткових мотивацій.

Формально й семантично неповні речення складають основну групу неповних конструкцій. Саме такі речення вважаються варіантами розгорнутих, повних структурних типів, становлячи собою їхню неповну реалізацію. "Існування неповних речень є можливим лише при збереженні ними зв'язків з тими вихідними, розгорнутими типами речень, які лежать у їх основі й варіантами яких вони виступають" [Юхт 1962: 61].

У таких реченнях можуть бути неназваними будь-які головні або другорядні члени речення:

1) підмет: *Троє їх, пастушків. Павло, Сашко і Степан. Розбирали гранату* (Л. Костенко); *Але є тексти для запам'ятовування, а є – для забування* (П. Загребельний);

2) присудок: *Дехто щастям своїм платив. Дехто платив сумлінням. Дехто – золотом золотим* (Л. Костенко); *Прапорщик рушив попереду. Прапорщикова з сумками в руках за ним* (Б. Харчук). Крім простого дієслівного присудка, може випускатися частина складеного присудка: *Поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я можу із людьми* (Л. Костенко) – у другій частині пропущено значущий інфінітив *поговорити*;

3) підмет і присудок (або частина складеного присудка)*: Ви можете вгадати, де я був? – У Марбурзі, – не роздумуючи, сказав Отава* (П. Загребельний); *Феодора з актриси і жебрачки стала василісою імперії, а імператору – вірною жоною* (Д. Міщенко).

Особливої уваги потребують у цьому випадку так звані іменні оцінні речення, ознакою яких є те, що вони складаються тільки з іменника в називному відмінку (інколи супроводжуються означеннями), який є предикатом. Цей предикат становить собою експресивну характеристику особи або предмета, названого раніше, або оцінку самого явища чи ситуації: *І лада свого втратила, вважай, безповоротно, і дома.* ***Біднятко*** (Д. Міщенко);

4) головний член односкладного речення: *Траву дивися вдень, як обсохне, а дівку – в будень, коли вона боса* (Нар. тв.);

5) додаток: *Запнись маминою [хусткою], Ялосоветко* (О. Гончар*); Шукав причин забуття княжого, неласки – і знайти не міг* (П. Загребельний). Про формальну й семантичну неповноту можна говорити в реченні типу "*А вона все вишиває*", коли ми знаємо про об'єкт дії, а не йдеться про здатність особи до вишивання;

6) обставина (неповними реченнями без неназваної обставини можуть бути визнані лише ті, які мають залежне від обставини означення): *На великдень стали два війська навпроти одне одного: Самуїл став на правому, Василій на лівому березі Вардара* (П. Загребельний);

7) головні і другорядні члени речення: *Тож і людно на путях. Одні правлять на торжище з полуденних країв, інші – з полуночних* (Д. Міщенко); *В неї м'яса і сала: не все ж відіслала посилками. Багато роздала сусідам* (Б. Харчук).

До формально й семантично неповних речень належать також парцельовані конструкції.

Парцельована конструкція складається з базової структури й парцелята (може бути два й більше), який завжди постпозитивний. Інтонація парцелята виразно індивідуальна. Парцельовані конструкції завжди вимовляються в якісно іншій тональності, ніж базові структури. Виразність і своєрідність інтонування парцелятів зумовлюється стилістичними причинами, потребою змістового підкреслення тих мовних одиниць, які посилюють інформативну насиченість речення. "Структура парцелята розкриває зміст основного компонента речення як системи, яка без доповнення її парцелятом втрачає закінченість" [Загнітко 1996: 206].

Парцеляти можуть виконувати такі функції: 1) функцію залежної предикативної частини складного або члена простого речення; 2) описову функцію; 3) функцію відносно самостійного повідомлення; 4) номінативну функцію [Загнітко, Жукевич 1998: 148].

Зважаючи на це, парцелят може бути самостійним реченням, яке підключається до основного за допомогою певних слів і сполучень, сурядних і підрядних сполучників, а також залежним членом речення. На нашу думку, функцію відносно самостійного повідомлення парцелят виконує лише тоді, коли він є частиною складносурядного, рідко складнопідрядного, речення: *На поля впав туман. А сонця так і не було* (П. Загребельний).

У межах простого речення парцеляції найчастіше підлягають залежні члени речення. За своєю функцією парцельовані конструкції найближче стоять до відокремлених другорядних членів речення. Парцельовані компоненти, перебуваючи в кінці речення, інтонаційно можуть зовсім відриватися від основної частини речення й оформлятися графічно окремо для надання більшої ваги вміщеній у них інформації. Відокремлені члени речення інколи наближаються до

навантаження парцелятів, підтвердженням чого часто постає фінальна внутрішньореченнєва позиція: *Здається, він розповів Таї все про батька. Уривками* (П. Загребельний). Пор.: *Здається, він розповів Таї все про батька, уривками.* Легко помітити, що навіть така фінальність відокремлених членів не сприяє набуттю ними тієї сили й виразності, яка досягається, коли відповідні члени речення набувають графічно-традиційного виокремлення. Вірогідно, фінальність відокремлених членів речення посилює їх спроможність парцелювання.

Найчастіше парцелюються відокремлені означення, рідше – обставини й додатки: *Марійка поглянула на свого сина.* ***Зблідлого*** (В. Дрозд); *Сім'я сіла вечеряти.* ***Крім батька*** (В. Підмогильний); *Уляна не могла повірити в усе почуте.* ***Незважаючи на вагомі аргументи*** (В. Дрозд).

Особливо значущим постає мовленнєвий розрив однорідних членів як один з найпоширеніших видів парцеляції. "Однорідні підмети, присудки, однорідні другорядні члени речення оформляються у складі висловлення як окремі фрази" [Загнітко, Жукевич 1998: 151], що посилює їх внутрішньотекстове навантаження.

При парцельованих однорідних членах речення парцелят має свого репрезентанта в базовій структурі й є однорідним або уточнювальним членом речення. З-поміж поширених випадків парцелювання однорідних членів речення особливої уваги заслуговують:

а) конструкції з парцелятом – однорідним присудком. Парцеляція однорідних присудків становить приблизно половину всіх випадків парцеляції. Вважається, що "це один з "найстаріших" засобів парцеляції" [Попов 1968: 292].

Переважно парцелюють присудки з різними лексичними значеннями, які здебільшого поєднуються з базовою структурою без сполучника: *... свекруха Генця, привидівшись, лише весело зорила на неї. Заохочувала, підбадьорювала* (Б. Харчук) або: *Вона відчіплювала дротяну дужку від вуха. Скидала окуляри. Клала їх на підвіконня. Кидала туди й газету* (Б. Харчук); *Сонце підбилося вище. Стало над гаєм. Затрималось, аби в найгустіші чагарники заглянути, просочитись жовтогарячим, наче мідним, промінням* (М. Сингаївський).

Якщо в першому реченні модальний план повністю корелює з базовою предикативною частиною, то в другому й третьому прикладах парцельовані структури містять у своєму складі власні структурно й семантично необхідні компоненти (*Складала* → (що?) *окуляри*; *Клала* → (що?) *їх* (куди?) *на підвіконня*; *Кидала* → (куди?) *туди* (що?) *й газету*). Саме два останні приклади засвідчують можливість парцелятів бути відносно самодостатніми. Своєю формально-структурною й семантичною неповнотою вони зорієнтовані на препозитивне речення. Їхня неповнота постає суто контекстуальною й лівобічно мотивованою.

Окремим видом парцеляції можна вважати взаємозалежні присудки двох речень (або більше), між якими існує зв'язок взаємозалежності за одним з можливих типів смислових відношень і підрядного зв'язку: *На кінчику свого язика вона відчула щось звабне, щось дивно-солодке. Зупинилася* (Б. Харчук) – пояснювально-приєднувальні відношення з приєднувальним зв'язком; *А саме в цей час майор Держінспекції в своєму кабінеті укладав текст злополучної згоди. Потів. Мучився* (Б. Харчук) – причиново-наслідкові відношення з імплікованим підрядним зв'язком.

Водночас, однорідні присудки парцельованих конструкцій можуть мати й додаткове обставинне значення з відображенням поступовості дій: *Машина йшла то провалюючись, то вискакуючи з ковбань. Перехилялась. Вирулювала* (Б. Харчук). Пор.: *Машина йшла то провалюючись, то вискакуючи з ковбань, то машина перехилялась, то машина вирулювала*. Неповнота парцелятів посилює внутрішньотекстові міжреченнєві зв'язки;

б) конструкції з парцелятом – однорідним підметом: *Панувала довкола тиша. Спокій. Тільки вітер за вікном порушував цю тишу. Та заспокійливе сопіння цього маленького створіння* [Україна молода. – 2002. – 11 жовт.]. Як бачимо, парцеляція однорідних підметів пов'язана з необхідністю наголошення традиційно найбільш постійного компонента *Спокій*. Парцельовані підмети можуть становити собою однорідний ряд, тоді як базовий підмет виступає узагальнювальним словом, вираженим займенником: *"Вільний город, – Хакон повів плечем, поправив свій золотий плащ, – все в*

ньому є. Зброя, хутра, дичина й риба, шляхетні соколи до полювання, коні всіх порід, сукна” (П. Загребельний). Такі неповні речення орієнтовані на панорамність зображення, ємність картини. Водночас своєю семантикою вони є препозитивно орієнтованими – *все* → що саме? *в ньому є = Зброя в ньому* є + *Хутра в ньому є + Дичина в ньому є + Риба в ньому є + Шляхетні соколи до полювання в ньому є + Коні в ньому є.*

Найчастіше парцельований підмет виконує функцію уточнення базового підмета: *Їм назустріч виходили люди. Здебільшого жіноцтво* (П. Загребельний); *Завернувши назад у село, ми спостерегли, що вулицею – “центральною асфальтівкою” купками тяглися люди. Більше дівчата* (Б. Харчук);

в) конструкції з парцелятом – залежним членом речення (означенням, обставиною, додатком).

Парцельоване однорідне означення, як і означення в складі базової структури, може бути одиничним і розгорнутим, узгодженим і неузгодженим: *Сонце ще розпускало свої паруси, а з-за лісу наступала, перекочуючись і поморгуючи, темна хмара. Важка, обложна* (Б. Харчук)*; Бачила свою червону хату край дороги. Муровану з червоної цегли. Вкриту черепицею* (Б. Харчук).

Парцельовані однорідні обставини й додатки трапляються рідко: *Дивилася на Ярослава повними шалу очима, але він розумів: не бачить вона його, нічого не бачить. Погладив їй легенько руку. Мовчки, ласкаво* (П. Загребельний); *Винищували жорстоко. Нещадно* (Б. Харчук*); “Де були?” – кричав хмизонос, хоч стояв поряд. — “У церкві, – прохарамаркав Лучук. – Сивоок усе бачив. І мідних коней з двома ідолами голими бачили. І дзвони”* (П. Загребельний). Парцеляти у формі другорядних членів речення на власне-синтаксичному рівні постають неповними реченнями, їхня замкнутість на препозитивні структури очевидно виявляється лише на семантико-синтаксичному рівні. Інтенційно-комунікативне призначення таких парцелятів є завжди ситуативно й прагматично мотивованим і пов’язане з відповідними інтенціями: зосередження уваги адресата, відновлення тла пресупозиції, актуалізація знань адресата тощо.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що особливою постає парцеляція залежних членів речення, які факультативно поширюють окремий член речення або предикативно-реченнєву основу загалом. До таких утворень відносимо парцельовані відокремлені члени речення з притаманним для них напівпредикативним зв'язком. Їхня відносна автономність у внутрішньореченнєвій структурі мотивована наявністю власної напівредукованої предикативності. До поширених випадків парцелювання належать:

а) конструкції з парцельованими відокремленими означеннями. Вони належать до найчастіше простежуваних синтаксичних утворень і складаються з одиничного чи кількох атрибутивних елементів. Парцельоване означення може бути виражене дієприкметником або дієприкметниковим зворотом: *І – регіт. Важкий, неквапливий* (О. Гончар); *Для нас з вами – це прекрасне місце для розмов. Просто вимріяне* (П. Загребельний); "*Я знаю ліпші квіти, – сказав Сивок, – в найдальшій пущі, посеред червоних борів росте синя квітка. Завбільшки за тебе*" (П. Загребельний); *Його хата стояла в ряду новобудов. З верандою. Крита шифером* (Б. Харчук);

б) конструкції з парцельованими відокремленими обставинами. За своїм морфологічним складом парцельовані обставини не відрізняються від непарцельованих. Вони також можуть виражатися (спадна послідовність): прислівниками, формами непрямих відмінків іменників з прийменниками й без них, інфінітивами, фразеологічними зворотами: *І Христофориха почала чухати їй між рогами. Повільно, спроквола* (Б. Харчук); *Ларивон його ховає від митрополита і від ромеїв. У печерці* (П. Загребельний); *Одного дня приїхала комісія. Перевіряти школу* (О. Гончар); *Я туди не ходак. Не по зубах* (Б. Харчук).

Найчастіше парцелюють обставини зі значенням способу дії: *Іноземці, щоправда, можуть вклонитися. Але мовчки* (П. Загребельний); *А вже згодом вступали в дію дідові пальці, мовби вигравали на гнучкій податливості глини, і з тої мовчазної музики народжувалися то гарне горнятко, то химерна посудина на тонкому стоянці. І без слова й без мови* (П. Загребельний); місця: *До нього тепер їдуть чоловіки з цілої Європи. З Італії, Греції, Франції, Швейцарії, Югославії, Австрії*

(П. Загребельний); *Доспіли до табору Святополкового аж коло Карпат. В старому дубовому лісі* (П. Загребельний); часу: *В його очах жили воля, незалежність, і він казав, що для того й прийшов у світ. Здавна – після оледеніння* (Б. Харчук); *Вона не поступиться ні перед ким і на йоту. Ніколи* (Б. Харчук); причини: *Пані Олімпія поперед усього звернула очі на згарища. По старій звичці, без сумніву* (І. Франко); міри і ступеня: *Дбав не за себе – за державу. Найперше* (П. Загребельний).

Значно рідше трапляються відокремлені парцельовані обставини, виражені дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, що, імовірно, мотивується співвіднесенням їхньої семантики зі стрижневим предикатом: *Дівчина стояла. Хлопці добігли до лісу швидко. Не зупиняючись* (О. Гончар). У цих випадках відчутна максимальна пов'язаність з препозитивною структурою й виокремлений компонент сприймається як штучно "ізольований". Такі утворення на внутрішньотекстовому рівні слід кваліфікувати як формально й семантично неповні, що в комунікації реалізують один з визначальних прагматичних постулатів – досягнення оптимального комунікативного результату за мінімальної вербалізації. Мало вживаними є також конструкції з парцельованими обставинами зі значенням часу, причини, мети, міри й ступеня. Це пояснюється тим, що такі обставини утворюють зі стрижневим предикатом семантичну цілісність;

в) конструкції з парцельованими відокремленими додатками є непоширеними. Можна відзначити тільки певну специфічність ритмо-інтонаційного оформлення конструкцій цього типу: вони вимовляються пришвидшено й інтонаційно відмежовуються від попереднього речення короткою, хоч і досить виразною, паузою. Вони можуть уживатися, як і непарцельовані додатки, з прийменниками *крім, окрім, замість* і без них: *В історії кожної землі є достатня кількість сторінок ганебних і жорстоких. Окрім землі твоєї* (П. Загребельний); *Я завжди хотів їсти. Найбільше — деруни* (Б. Харчук). Парцельовані додатки також можуть мати значення уточнення: *З дівчатами намучилась. Зі старшою* (Б. Харчук); *В ньому є щось неприємне. Принаймні для жінки* (П. Загребельний). Такі парцеляти постають формально й семантично неповними

реченнями, основним призначенням яких постає відмежування того чи іншого предиката з певної сукупності й надання йому рематичного статусу.

Щодо парцелювання на рівні складного речення, то в його межах "комунікативної автономності набувають окремі частини речення; у вигляді самостійних фраз виступають складові частини складного речення" [Загнітко, Жукевич: 154].

При парцеляції складносурядного речення між частинами зберігаються семантичні відношення (розділові, єднальні, протиставні тощо): *Вітер сьогодні інколи тільки поганяв хмарини. Або зрідка тривожив колоски ще недостиглої пшениці* (О. Гончар); *Для мене найбільша мудрість – це виховання молоді. Але не абсолютна опіка над нею* (Голос України. – 2001. – 14 листоп.). З-поміж складносурядних речень найчастіше парцельованими постають постпозитивні предикативні частини з єднальними, протиставними відношеннями, значно рідше – з розділовими, пояснювальними тощо.

У складнопідрядному реченні найчастіше парцелюються детермінантні підрядні предикативні причини: *А головне – і не зачепило, не дряпнуло. Бо в мене – очі* (Б. Харчук); *"Найперше, не виказуйте, люба колего, ні тіні розгубленості перед ним, – порадила Ганна Остапівна. – Бо той психолог одразу ж скористається. Бо буде відразу щось випитувати"* (О. Гончар). Парцельовані неповні детермінантні підрядні частини актуалізують уміщену в них причину, а неповнота посилює внутрішньотекстову злитість.

Парцельовані неповні прислівно-з'ясувальні трапляються дуже рідко: *Тут їм усе відоме. Де борті, а де лови* (П. Загребельний). У цьому разі парцеляція не руйнує сильного прислівного синтаксичного зв'язку, а сприяє підвищенню значущості постпозитивно реалізованої інформації.

Парцеляція в межах складних речень є активним процесом, що вимагає окремого спеціального дослідження. Особливої уваги вимагає саме парцеляція, що сприяє виокремленню сурядних або підрядних неповних речень, внутрішньотекстове навантаження яких мотивоване ємністю інформаційного тла кожної предикативної частини зокрема й усього складного речення загалом. Аналіз фактичного матеріалу

засвідчує, що з-поміж парцелятів-неповних речень на рівні складного речення слід розрізняти:

1) конструкції з власне-парцелятом. Це конструкції, що складаються з бази і парцелята, який найчастіше репрезентований одним словом;

2) конструкції з парцелятом, який є частиною складного речення. Здебільшого це речення структурно повні, їхня неповнота є змістовою [Марченко 2000].

Усі розглянуті випадки семантичної неповноти супроводжуються структурною неповнотою. Семантично неповним може бути те чи інше формально повне речення, вилучене з контексту. До відносно незалежних звичайно належать речення на початку тексту, абзацу, які вносять нову тему: *Напоєна дощами земля легко і вільно дихала, простягаючи до синього, аж очі щеміли, неба зелені руки дерев і трав* (В. Дрозд). Інколи речення, які починають розповідь, можуть визначатися подальшим контекстом і сприймаються не як початкові, а як такі, що продовжують уже наявну розповідь про відомі події: *Чверть століття човен життя мого тихо плив по морю часу, спокійному, штильовому* (В. Дрозд). Це так звані експозиційні речення, які можна кваліфікувати як вільні. Можлива парцеляція типу *Чверть століття човен життя мого тихо плив по морю часу. Спокійному. Штильовому* дозволяє наголосити атрибут як актуально значущий. Формальна й семантична неповнота таких парцелятів посилює характеризаційний статус постпозитивного компонента. А далі йде розповідь про життя героя від народження до 25 років. У чомусь вони наближені до сентенцій. Семантично повними поза контекстом є також афоризми, прислів'я, наукові визначення тощо: *Кожна голова має свій розум; Морфологія – розділ граматики, що вивчає системи форм слова, або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів* (К. Городенська). Парцелювання таких утворень у межах наукового стилю не може бути нормативним, окремі випадки зафіксовані в публіцистичних жанрах, де неповні парцеляти виконують одну з визначальних функцій мовлення: акумулювати внутрішню експресію, концентрувати увагу читача на певному компонентові.

Відносно смисловою достатністю характеризуються речення, у яких один з компонентів виражений займенником: *Після цього вона розповіла йому все*. Зазвичай, подібні утворення використовуються переважно в монологічному або діалогічному мовленні, у якому смисловий зв'язок речень настільки тісний, а граматична структура їх так суворо визначена, що дозволяє замінювати повнозначні слова займенниками, чого вимагають правила стилістики.

Формально-синтаксична будова речення значною мірою окреслює його семантико-синтаксичну організацію. Структурні особливості мови відіграють вирішальну роль при конструюванні семантичної структури речення. Послідовники денотативного напряму семантичний зміст речення розуміють як систему відношень, яку організовує предикат – центральний компонент речення. "Під семантичною структурою речення слід розуміти сукупність семантичних відношень між реаліями об'єктивної дійсності, відображених у синтаксичних конструкціях" [Загнітко 2001: 273]. Розгляд семантичної структури речення слід здійснювати з обов'язковим урахуванням типу предиката, його лексико-семантичної природи, від якої залежить кількість учасників дії та обставини її перебігу або вияву стану.

Семантична структура речення визначається по-різному. В одних випадках до семантичної структури включають тільки семантико-синтаксичні відношення, які визначаються валентними властивостями дієслівного предиката (І.Р. Вихованець [Вихованець 1993; Вихованець 1988], А.П. Загнітко [Загнітко 1996; Загнітко 2001], Т.Є. Масицька [Масицька 1995; Масицька 1998] та ін.). "Здатність дієслівного предиката вимагати певні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні компоненти для розкриття власної релятивної семантики постає діагностичним показником встановлення ємності семантичної структури речення" [Загнітко 2001: 274 – 275]. Речення, у якому реалізуються всі обов'язкові правобічні й лівобічні валентнозумовлені компоненти, є семантично елементарним, тому що в ньому окреслюється одна пропозиція. Так, у реченні *Ми привезли посуд із Почаєва до села бабусі машиною* репрезентовані всі компоненти, визначені валентними

властивостями предиката *привезли*. У реченні ж *Дівчинка несе квіти*, дієслово *нести* є п'ятивалентним, але синтаксеми із значенням адресата дії, вихідного пункту руху й кінцевого пункту руху не названо. Отже, таке речення можна вважати семантично елементарним неповним.

Семантично неповними реченнями часто є головні частини в складнопідрядних з підрядними прислівно-з'ясувальними: *Я зі страхом відчуваю, як десь глибоко в душі зв'язується й росте вже знайомий, звіданий мною мулкий сум* (Є. Гуцало).

Отже, за ступенем семантичної неповноти всі речення можна диференціювати на три групи. До першої групи входять конструкції, формального складу яких достатньо для виконання ними комунікативної функції навіть за ізольованого використання. До другої групи належать формально повні речення, але семантично повними вони постають лише у зв'язку з іншими реченнями. Третя група містить конструкції, формальна неповнота яких зумовлює семантичну неповноту, тобто поза конситуацією вони не зрозумілі й не виконують своєї основної комунікативної функції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець 1993: Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

2. Вихованець 1988: Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.

3. Загнітко 1996: Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: Монографія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.

4. Загнітко 1998: Загнітко А., Жукевич Л. Особливості актуалізації внутрішньореченнєвої інформації (на матеріалі художньої прози Б.-І. Антонича) // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. пр. / Ред. кол.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 146 – 158.

5. Загнітко 2001: Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

6. Марченко 2000: Марченко Т.В. Парцеляція як явище речення й тексту // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Укл. А. Загнітко та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 132 – 136.

7. Масицька 1995: Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Ін-т укр. мови. – К., 1995. – 16 с.

8. Масицька 1998: Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1998. – 207 с.

9. Попов 1968: Попов А.С. Парцелляция, её коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции // Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского языка. – М.: Наука, 1968. – С. 277 – 301.

10. Юхт 1962: Юхт В.Л. Некоторые вопросы теории неполных предложений (на материале совр. англ. языка) // Филологические науки. – 1962. – № 2. – С. 59 – 69.

ББК Ш12=411.4*221
УДК 81’367.334

Катерина ПОНОМАРЕНКО,
аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

ДЕВЕРБАТИВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Статтю присвячено специфіці морфологічних і семантико-синтаксичних властивостей девербатива, розглянуто його дериваційні типи, проаналізовано категорійну семантику та синтаксичні функції девербатива в структурі речення, визначено особливості структури й семантики девербативного звороту.

Ключові слова: *синкретизм, субстантивація, девербатив, девербативний зворот.*

Кваліфікація мовних явищ у межах підходу до мови як до ієрархічної багаторівневої системи передбачає визначення їх позиції у складі цієї системи, врахування різних зв’язків та відношень. Проте не всі явища мовної дійсності підлягають однозначній типологізації. Наявні факти синтезу різних мовних

реалій у структурі однієї одиниці. У сучасному мовознавстві таке поєднання диференційних структурних ознак одиниць мови, що протиставляються одна одній у системі мови й пов'язані з явищем перехідності, називається синкретизмом [2, с. 234].

Одним із виявів синкретизму на морфологічному та семантико-синтаксичному рівнях є віддієслівний іменник (девербатив), який протягом тривалого часу становить собою об'єкт наукових інтересів лінгвістів. Семантику девербативів у синхронії аналізували Г. Павський, Ф.І. Буслаєв, О.О. Потебня, О.М. Пєшковський, В.В. Виноградов, В.В. Бабайцева й ін. Дериваційним відношенням між дієсловом і девербативом приділяли увагу В.В. Лопатін, І.С. Улуханов, А.Н. Тихонова, О.А. Земська. Синтаксичні властивості девербативів були предметом дослідження З. Скоумалової, П. Адамца, В.Я. Суханової тощо. Синонімічні відношення між іменною групою та підрядним реченням розглядалися в працях Г.Ф. Татарникової, В.А. Іцковича, В.В. Сухотіна та ін.

Але кількість наявних у лінгвістиці наукових робіт, присвячених віддієслівному іменнику, свідчить не про високий ступінь наукового пізнання об'єкта, а про необхідність дослідження цього багатоаспектного мовного явища. Широке коло питань, як то словотвірна семантика девербатива, взаємодія дериватології й синтаксису, синтаксичний статус девербатива, роль девербативів у комунікативній організації тексту тощо залишаються відкритими та потребують подальшого аналізу. Відповідно, **актуальність роботи** обумовлюється нетривіальністю мовної природи девербатива, проблемністю входження девербатива до традиційної класифікації частин мови, відсутністю комплексного аналізу об'єкта.

Метою дослідження є визначення сутності поняття "девербатива", встановлення його обсягу та меж, характеристика семантико-граматичних особливостей девербатива та девербативного звороту.

Відповідно до мети розв'язано такі **завдання**: визначено словотвірні ознаки девербатива; проаналізовано девербативи щодо категорійної семантики дії; розкрито морфологічні та семантико-синтаксичні особливості девербатива; проаналізовано структуру девербативного звороту, його граматичні

характеристики; коротко охарактеризовано функції девербатива у реченні.

Термін „девербатив” вживається на позначення як віддієслівних утворень взагалі, так і в синонімічному значенні до терміна „віддієслівний іменник” (девербативний іменник, ім’я дії). Таку неусталеність пояснює не тільки відсутність єдності поглядів або узагальнюючих праць, але й складна семантико-граматична природа досліджуваного об’єкта. Адже, з одного боку, іменники пропозитивної семантики – не обов’язково девербативи: *концерт, заутреня.* З іншого боку, не кожному іменнику, утвореному від дієслівної основи, властива семантика дії. Поняття „віддієслівний іменник” вміщує групу т.зв. аґентивних іменників, яку складають численні назви предметів, утворені від дієслів: *будильник, лікарня, очистки*; назви осіб, утворені від дієслівної основи: *орач, учитель, палій, швець* тощо, та групу неаґентивних іменників, позбавлених семи „аґенс”: *допомога, спів, чекання*.

Очевидно, викладені положення корелюють із ідеями щодо можливості/ неможливості повернення девербативів у первинний дієслівний стан, повноти/ неповноти номіналізації. Ці позиції є базисними для виділення в межах поняття девербатива підвиду невласне-девербатив, до складу якого входять повністю номіналізовані лексеми, позбавлені семантики дії: *ворог, незабудка.* Такий поділ дозволяє відокремити невласне- девербативи від девербативів як предмета дослідження.

Отже, девербатив – це синкретична мовна одиниця, яка являє собою факт переходу дієслова в іменник, поєднує в собі граматичні властивості цих частин мови, позначає дію, зберігає семантичні зв’язки з вихідним дієсловом і використовується в мові для опосередкованої назви дії.

Проведений аналіз фактичного матеріалу дає змогу виділити такі словотвірні типи, за якими утворюються девербативи:

1) дієслівна основа + :

-(ува/ юва)нн(я): *пристосування, скріплювання*; -(а/я)нн(я): *переконання, прославляння*; -(і)нн(я): *шепотіння, шарудіння*; -(е)нн(я): *повернення, ствердження*; -тт(я): *розбиття,*

відкриття (дія); -нн(я): *втручання, вибирання*; -и: *вибори, збори, підгляди*; -б(а): *похвальба, служба, лічба*; -нин(а): *писанина, біганина*; -н(я): *гризня, біготня*; -іт: *регіт, бренькіт, гавкіт*; -от(а): *дрімота, турбота*; -л(я): *купівля, годівля*; -в-(о)/-тв-(о/а): *чтиво, плетиво, шитво, ловитва*; -ок: *кидок, скачок, частунок*; -ин(и): *оглядини, розвідини*; -ств(о): *здирство,*; -ощ(і): *лінощі, пестощі*; -к(а): *посадка, нашивка* (дія); -аці(я), -і(-и)зація: *регуляція, поетизація, організація* (дія);

2) усічення основи: *догляд, розподіл, спів, дзвін*;

3) основоскладання: *двобій, самозахист, взаємоповага*.

Набагато меншу групу девербативів утворюють **афікси:** -неч(а): *цокотнеча*; -няв(а): *стрекотнява*; -ур(а): *коректура*; -ад(а): *блокада*; -аж: *тренаж, татуаж*.

Структура категорійної семантики девербативів як носіїв пропозитивного значення неоднорідна. Залежно від того, дієслівні чи субстантивні категорійні значення переважають у семантиці аналізованих слів, виділяємо центр і периферію категорійної семантики девербатива. Семантичний центр категорії складають словоформи з виразною дієслівною семантикою, які можуть позначати дію, рух, результат дії, відношення, стан*: шиття, ходіння, концентрація* тощо. Проміжна позиція між центром і периферією належить девебативам, дієслівна семантика яких виявляється в контексті (порівн.: бризки – „*краплини рідини* (курсив мій), що швидко розлітаються від удару, вітру, струшування” [10, с. 76] і „бризки води” = *вода бризкає*). На периферії девербативної семантики перебувають слова типу *буття, життя, питання, знання*, оскільки в них переважають субстантивні ознаки, а семантичний зв’язок з вихідним дієсловом певною мірою нівелюється.

За зовнішніми граматичними ознаками більшість лінгвістів зараховує девербатив до класу іменників, хоча існують і радикальні погляди, коли девербатив визначають як форму дієслова (див. [12, с. 153]). Девербатив становить собою неелементарну, ”неізосемічну” [5, с. 125-126] одиницю, якій у класі іменників належать особливі позиції, що обумовлюється нерівномірним співвідношенням лексичних, морфологічних і синтаксичних властивостей.

Набуваючи категорійного значення, морфологічного оформлення й синтаксичних функцій іменників, девербативи зберігають і деякі граматичні властивості (хоча і менш чітко) вихідних дієслів. Відбувається номіналізація висловлення, семантичним еквівалентом якого стає іменник-девербатив. Це й обумовлює т. зв. "вторинність" аналізованих утворень щодо категорії іменників, семантичне ядро якої складають лексеми на позначення предметів і понять із загальною категорійною ознакою предметності.

В.В. Виноградов виділив три ступені „віддієслівної субстантивації": синтаксичний – коли слово виступає в синтаксичній позиції іншої частини мови, не змінюючи формальних морфологічних ознак вихідної; морфологічний – набуття словом у новій синтаксичній функції морфологічного оформлення іншої частини мови, до якої воно перейшло; семантичний – коли перехід супроводжується частковим або повним семантичним зближенням вихідної та „похідної" частин мови [3].

У мовознавстві такий процес називали по-різному: синтаксичною транспозицією (Ш. Баллі), оскільки змінюється синтаксична функція транспозитива, транспозицією значення (Р.М. Гайсина), оскільки типове для певної частини мови (дієслова) значення переноситься до іншого лексико-граматичного класу слів (іменника), синтаксичною деривацією (Є. Курилович, І. Вихованець), внаслідок того, що відбувається зміна граматичної форми й функції вихідного слова, але зберігається його семантика.

С.Г. Ульянцева, аналізуючи семантико-синтаксичний статус віддієслівних іменників, зазначає, що між дієсловом та віддієслівним іменником постійно відбувається процес диференціації (в плані формально-граматичному) та інтеграції (в плані загальної семантики) [11, с. 37]. Зокрема, процес диференціації полягає в протиставленні граматичних категорій виду, стану та способу дієслова категоріям роду й відмінка іменників, а також у протиставленні словозміни обох частин мови. Інтеграція починається зі збереження віддієслівними іменниками здатності до керування: залежна від девербатива форма керованого іменника позначає об'єкт, як при дієслові.

Функціональна подібність іменника у знахідному відмінку при перехідному дієслові й іменника у родовому відмінку при віддієслівних іменниках, мотивованих перехідними дієсловами, свідчить про збереження девербативами дієслівної семантики перехідності. Порівн.: *написати поему – написання поеми*, *читати книгу – читання книги* тощо. При заміні перехідного дієслова співвідносним із ним девербативом родовий відмінок зі значенням об'єкта при іменниках дії, мотивованих перехідним дієсловом, є регулярною трансформацією знахідного відмінка зі значенням прямого об'єкта. Тому можна вважати, що родовий відмінок із значенням об'єкта при віддієслівних іменниках, утворених від перехідних дієслів, є показником перехідності семантики дії цих іменників.

В українській мові мотивуюча семантика перехідності є також диференційною ознакою, яка відрізняє семантику дії віддієслівного іменника від того ж іменника у конкретно-предметному значенні, напр.: „включення": 1) „дія за значенням дієслова „включати"; 2) „те, що ввійшло до складу чого-небудь, домішка" [10, с. 38].

Функціональна подібність семантики дії девербативів та дієслів виявляється й у тому, що словосполучення, в яких віддієслівний іменник виконує роль головного компонента, з точки зору загальної семантики висловлення займають проміжне місце між дієслівними активними та пасивними конструкціями. Вони трансформуються в активну й пасивну конструкції, не руйнуючи змісту висловлення, напр.: *Сповиває аналої синє* ***брязкання кадил*** (П. Тичина) – кадила брязкають, кадилами брязкають; *Після спасівки почалося звичайне* ***вчення дітей*** (О. Кониський) – діти вчаться, дітей вчать.

О.М. Пєшковський підкреслював, що тією чи іншою мірою категорія виду є властивою й іменникам, припускав певне „змішування іменника з дієсловом" [7, с. 127], а В.В. Виноградов, відстоюючи в цілому думку, що у віддієслівних іменниках відбувається процес нейтралізації видових значень, все ж наводить приклади іменників із видовими відтінками [3, с. 118].

Збереження залишків категорії виду властиве лише іменникам на -ння/-ття, які мають дві мотивуючі основи –

доконаного та недоконаного виду. Порівн.: *Матерям з найглибшим* ***побажанням*** *я від серця щиро поклонюсь* (М. Сингаївський) і *Проти свого* ***бажання*** *мусила слухати, що жебонять півчутно курці: якраз коло неї* (В. Барка); *Більшість із вас дбає не про велич Османської держави, не про славу аллаха й ісламу, а про спокій, про* ***врятування*** *власних голів, що не гідно воїнів падишаха!* (В. Малик) і *Бронеку їхньому теж належала відзнака за* ***рятування*** *табірних дітей* (О. Гончар). Інші девербативи позбавлені граматичних показників цієї категорії. Отже, категорія виду в девербативах значною мірою нейтралізована й позбавлена статусу граматичної категорії.

Серед дієслівних ознак виділяється спосіб дієслівної дії, який внаслідок його нерозривного зв'язку з лексичною і граматичною семантикою дієслова, значною мірою успадковується девербативом. Девербатив може отримувати від вихідного дієслова такі семантичні компоненти, як лімітативність, повторюваність, процесуальність, інтенсивність, фазовість, перфектність. Ці ознаки репрезентують семантичну категорію аспектуальності, що характеризує внутрішній час дії. Семантичний потенціал імені дії вужчий, ніж у співвідносних дієслів: девербатив не здатний виражати кількісно-часової межі дії [9].

Однією з визначальних особливостей девербатива є збереження вихідних валентних властивостей дієслова й здатності до керування.

Девербативам притаманна як лівобічна, так і правобічна валентність. Вони можуть приєднувати атрибут: ***Важке зітхання*** *і ще* ***важчий плач*** *роздався по хаті* (Панас Мирний); *Дарка сама була оглушена й налякана* ***Римоччиним неочікуваним заламанням****, до* ***того істеричного крику*** *все було для неї достатньо бездумною, азартною грою на підкорення* (О. Забужко). Нерідко у ролі атрибута виступає потенційний суб'єкт дії: *І це ти будеш редагувати життя, кимось пережите, і* ***моє сприйняття*** (=я сприймаю) ***його*** (О. Гончар). Ці вторинні предикати можуть відкривати позиції **суб'єкта дії**: *Останнє* ***захоплення Яші*** *– це батисфера, підводний світ* (О. Донченко); *Ніч була така погідна та прозора, така прегарна й тиха, – нічого, крім* ***цвірінькання сверщків***

(О. Кобилянська); **об'єкта дії**: : *Саме переживав тоді радість* ***одержання ордена*** *– так; не наносивсь, не накрасувавсь* (О. Гончар); ***Замах на Мертенса*** (В. Винниченко); **адресата:** ***Звернення до*** *українського* ***народу*** (З газ.)**;** *Це ж тільки* ***пред'явлення вам*** *обвинувачення* (І. Багряний); **інструмента:** *Цього* ***показування пальцем*** *ніби цілком досить, щоб людину було негайно зараховано з усіма від того наслідками* (І. Багряний); **локатива**: *Уявлявся він мені як тип людини, органічно непридатної для* ***існування в клітці*** (О. Гончар); *Дав Бог людині зразок тимчасового* ***перебування на землі*** *– довколишню природу* (Р. Іваничук) або будь-які їх комбінації: *А візьміть* ***глушіння на наших річках та по ставках риби гранатами та пляшками*** *з вапном* (Остап Вишня).

Показовою є властива лише дієслівним формам здатність девербатива приєднувати інфінітив: *І всі наші* ***домагання набути*** *чимпобільше грошей, мужчин, вражень, дипломів, суконь, автомобілів, – тільки жалюгідні, смішні* ***потуги наблизитися*** *до плюс-нескінченности, додаючи до мізерної суми одиницю за одиницею* (О. Забужко)*; Але Сашка дратувало* ***намагання*** *Галини* ***приховати*** *їхню дружбу від товаришів* (О. Донченко)*; А відтак відразу з'являється невідступне* ***бажання, прагнення створити*** *щось найкраще, неповторне* (В. Матвієнко).

Проміжна позиція між двома центральними і протилежними частинами мови й визначає бінарну сутність девербативів: синтаксичний статус словоформи і реченнєву позицію, реченнєву номінацію.

Речення з девербативами являють собою семантично неелементарні моделі й репрезентують у мові результати мисленнєвої діяльності людини як суб'єкта пізнання. Семантика девербатива, успадкована ним від мотивуючого дієслова, дозволяє йому вміщувати інформацію про події, ситуації, а отже, бути знаком пропозиції. Пропозиція – це семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучень. зворотів тощо). Це базова семантика речення, яка відображує структуру події, ситуації. У реченні як такому немає пропозицій. Пропозицією можна вважати його смисл та певні компоненти його смислу.

Визначаючи роль девербатива в семантико-синтаксичній організації речення, видається доцільним з'ясувати його співвідношення з категоріями предикації та предикативності.

За участі девербатива в акті предикації відбувається приписування девербатива-ознаки означуваному або означуване-девербатив поєднується з певною ознакою. Якщо в свідомості, крім основної пропозиції, розгортається низка додаткових ситуацій, під час мовлення вони стають предикатними словосполученнями – відбувається згортання предикації. Девербатив може виступати репрезентантом як основної, так і додаткової (згорнутої) предикації.

Граматичною реалізацією предикації в реченні є, відповідно, основна та додаткова предикативність (напівпредикативність). Категорія предикативності належить до тих понять, які активно досліджуються уже тривалий час, але попри це залишаються дискусійними. Традиційно, предикативність – це вираження мовними засобами відношення висловлюваного до дійсності [3]. Оскільки предикативність – основна граматична характеристика речення, можна розглядати цю категорію як таку, що утворює речення й вирізняє його з-поміж інших синтаксичних одиниць. Граматичними засобами вираження предикативності є категорії часу , особи та модальності, важлива роль належить інтонації. Термін „додаткова предикативність" А.Ф. Прияткіна визначає як „синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення" [8, с. 7]. У реченні девербатив може виступати носієм як основної, так і додаткової предикативності, виконуючи функцію одного з головних або другорядних його членів.

Таким чином, семантичне ускладнення простих речень, що містять девербативи, виникає як результат поєднання основного змісту елементарного речення та модифікованого елементарного речення у формі напівпредикативної конструкції (девербативного звороту), між якими встановлюються напівпредикативні семантико-синтаксичні відношення. Але вживання девербатива як одного з компонентів предикативного центру речення, навіть за відсутності в структурі речення будь-яких інших ускладнювачів, зрушує семантику речення в напрямку ускладнення.

Девербатив із залежними словоформами утворює девербативний зворот, який не відокремлюється в структурі речення, хоча й характеризується певною семантичною автономністю, яка виявляється у збереженні структури пропозиції і дозволяє йому бути трансформованим у самостійне речення, абсолютно тотожне за семантикою, напр.: *Далеко з села, здавалось, доходило хвилюючим пасмом тихе, здавлене скавуління якоїсь собаки* (О. Кобилянська). Оскільки девербативний зворот характеризується певною самостійністю значення (репрезентує певну подію) й відносною граматичною самостійністю (є носієм значення додаткової предикації), можна говорити про наявність певної модальної і темпоральної семантики девербатива.

П. Адамец аналізує модальні й часові значення зворотів з віддієслівними іменниками, які виступають головним членом номіналізованої предикації [1, с. 40-41,45]. Звороти такі можуть мати фактографічну модальність, тобто позначати безперечні факти, напр.: *Чув позад себе натужне дихання мисливця* (О. Гончар)*;* та ідеографічну модальність, тобто виражати абстрактні ідеї про факти, напр.: *Все це мимоволі схиляє до споглядання* (О. Гончар) (невідомо, відбудеться споглядання чи ні) [1, с. 44]. Зазначена диференціація визначається переважно модально-часовими властивостями дієслівної форми, яка виражає головну предикацію, або семантикою основного предиката речення.

Часове значення девербатива співвідноситься з загальним темпоральним значенням присудка простого речення. Якщо шляхом трансформації розгорнути зворот, утвориться складне речення, напр.: *Тіло його заніміло від лежання на голому дереві* (В. Підмогильний). – *Тіло його заніміло від того, що він лежав на голому дереві.* В обох частинах дієслова-присудки мають значення минулого часу, і можна визначити, що дія, виражена девербативним зворотом, передує дії, вираженій присудком.

Оскільки модальність і темпоральність девербатива мають свою специфіку, визначаються щодо модально-часової семантики основного предиката й багато в чому залежать від неї, видається доцільним називати їх відносними. Поняття

відносної модальності й темпоральності також аналізується О.В. Кульбабською [6].

Н.Г. Долженко [4, с. 64] зазначає, що у простому реченні з девербативним зворотом – простому поліпропозитивному реченні – знаходить вираження граматичне значення одночасності та різночасності, оскільки девербативний зворот являє собою дію, темпоральна семантика якої достатньо визначена. Відповідно, вищезгадані дії або збігаються у часі, або не збігаються, причому одна дія передує іншій. На цій підставі дослідник виділяє синхронну й асинхронну предикацію.

Отже, відносна темпоральна семантика девербативних зворотів має чітке визначення, але тільки у складі простого речення – поліпропозитивної одиниці, в яку входять досліджувані звороти як її члени. Мовні ситуації у даному випадку формулюються як конкретні, локалізовані в часі. Це підтверджує певну самостійність девербативного звороту та граматичний характер оформлюваної ним предикації.

За кількістю компонентів девербативні звороти поділяються на:

1) двокомпонентні: ***Вихід*** *Кулішевої* ***„Хати”,*** *Шевченкового* ***„Кобзаря”, сподівання „Основи”*** (О. Кониський); *Але над ним висить* ***закляття церкви*** (С. Скляренко);

2) трикомпонентні: *Вони кажуть, княже, що всюди на погостах і у весях тільки й чутки, що про* ***похід Ярополка на Новгород*** (С. Скляренко); *На голову князя Володимира падають і падають удари:* ***смерть сина*** *Ізяслава в* ***Полотську, зрада Святополка в Турові****, втрата людини, яку він любив і яка любила його над усе на світі ...* (С. Скляренко);

3) чотири- і більше компонентні: *Матіркування, шлякування і псякревання чути було на кожному кроці, їх заглушувало хіба* ***тарахкання хлопців дубовими довбеньками до церковних парканів у велику п’ятницю і в глуху суботу*** (Б. Лепкий).

За структурою девербативні звороти можна розподілити на два види:

а) девербатив + родовий відмінок субстантива: *процвітання закладу - Заклад процвітає*; або девербатив + узгоджуваний з ним присвійний прикметник: *наше бідкання –*

Ми бідкаємось; або девербатив + узгоджуваний з ним присвійний прикметник: *пташине щебетання – Пташки щебечуть*; або девербатив + особовий займенник у непрямому відмінку: *його зникнення – Він зник.* Усі ці звороти потенційно містять у собі предикат і суб'єкт.

б) девербатив + родовий відмінок субстантива – звороти, до складу яких потенційно входить предикат і об'єкт: *гострення серпа – Гострять серп* (активний зворот); або *Серп гостриться* (пасивний зворот); *відвідини вчителя - Вчителя відвідали* або *Вчитель відвідав*. Це випадки омонімії, коли двом різним значенням відповідають однакові віддієслівні утворення.

У кожній із наведених структурних схем головним у звороті є девербатив. Саме він виступає структурно-семантичним центром зворотів подібного типу. Інші словоформи розгортають його або є доповненням інформативної недостатності девербатива.

Девербативи функціонують у складі простого речення в двох видах – з прийменником / без прийменника. Отже, можна виділити:

1) безприйменникові девербативні звороти: *Звісно, все це безглуздий набір слів, багато з них нічого не означають* (О. Донченко); *Горе і бідування матері, її убожество і праця, її журливість лягли і на молоде Юркове серце* (О. Кониський);

2) прийменникові девербативні звороти: *Із приходом до міста зайшла в Михайлі зміна* (О. Кобилянська); *Від її першого нападу почав ходити до церкви* (О. Кобилянська).

Отже, видається правомірним констатувати наявність безприйменникої та прийменникової додаткової іменної (девербативної) предикативності.

Семантико-синтаксичні функції девербативного іменника як „будь-якого іменника, утвореного від дієслівного кореня" визначив П. Адамец [1, с. 40]. Проте, на нашу думку, їх варто уточнити. Наявність у реченні девербативних елементів як у непредикативних, так і в предикативних позиціях завжди засвідчує неелементарність утвореної моделі. Тому функції девербативів у позиціях, властивих власне іменникам, все-таки не можна ототожнювати з функціями таких іменників.

Спираючись на заявлене визначення девербатива, можна виділити такі його функції у реченні:

1) складова предикативного ядра речення:

а) частина присудка (складеного іменного або розщепленого): *Саме миття – то була досить неприємна розвага* (І. Багряний); *Це було планове спання* (І. Багряний)*; Князь Володимир підніс руки д'горі, звернув погляд до неба* (С. Скляренко);

б) підмет: *Оті його обходини, придивляння, жага пізнання, усміхи загадкові – всі чомусь мають для нас значення* (О. Гончар); *Відчуття цієї кари здавалося написаним на кожнім обличчі* (І. Багряний);

в) головний член односкладного речення: *Мовчання* (О. Кобилянська)*; Іспанської мелодії звучання* (З газ.).

2) ядерний компонент згорнутої предикації (другорядний член):

а) додаток: - прямий: *Всевидимі пташата всюди висять над полями й сиплють, сиплють сріблястий спів …* (О. Гончар)*; Вона почула стогін конання, постріли, важкі голоси корабельних гармат* (З. Тулуб); - непрямий: *Наше шляхетство на перший почин і помогло панові* (О. Кониський)*; Вона почувала,що немає їй ніякого виправдання* (О. Донченко)*;*

б) неузгоджене означення: *Марійка не була при процедурі примовлення* (О. Кобилянська)*; Навіть у ставленні до футболістів з'явилося щось, схоже на прощення* (О. Гончар)*;*

в) обставина: *Тріснутий бетон, темна вода у гуркоті вирування, зеленавий лишайник на камені* (О. Гончар)*; Від зворушення він тоді вже не бачив нічого дорогою, як його везли* (І. Багряний).

Співіснування ознак дієслова й іменника в одній словоформі веде до виникнення синкретизму відношень у реченні: *Лікування* (яке?чим?) *слововиверженням* (З газ.); *Найбільше захоплювали хлоп'я оповідання* (які?про що?) *про живих тварин* (О. Донченко); *Крок за кроком, і відчуття* (яке?чого?) *неосяжної волі сповнювало груди* (З газ.).

Отже, виступаючи у функції головних та другорядних членів речення, девербатив не змінює його формальної стуктури, але на семантичному рівні такі речення не є

елементарними. Девербатив вводить у семантичну структуру речення другий інформативний план, з якого можна відновити певну згорнену ситуацію. Конденсація змісту, яка полягає в можливості експлікації вторинної ситуації, утвореної сполучуваністю девербатива, зумовлена не тільки збереженням мотивуючого значення дії, але й наслідуванням певних ознак граматичної семантики вихідних дієслів. У позиції члена речення девербативи набувають потенційної можливості для актуалізації цієї ситуації та представлення у вигляді самостійного речення.

Тому ми не поділяємо думку А.Ф. Приятківної про те, що за наявності двобазової семантичної структури речення типу: *Я слухав спів птахів* не мають ознак ускладнення [8, с. 10].

Отже, девербативи мають синкретичну морфолого-синтаксичну природу, що є результатом взаємодії у девербативі граматичних категорій дієслова й іменника та, відповідно, категорійної семантики дії і предметності. Семантико-граматичні особливості девербативів значною мірою визначаються тим, що вони, на відміну від дієслова, послуговують опосередкованим засобом позначення дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамец П. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных // Филологические науки. – 1973. – №4. – С. 40 – 45.

2. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка. – М.: Дрофа, 2000. – 640 с.

3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Изд. 3. – М.: Высш. шк., 1986. – 256 с.

4. Долженко Н.Г. Русское предложение с девербативным оборотом: особенности темпоральной семантики // Филологические науки. – 2005. – № 6. – С. 63 – 71.

5. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

6. Кульбабська О.В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові. – Автореф. дис. … канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.

7. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Госиздат, 1956. – 511 с.

8. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
9. Пчелінцева О.Е. Аспектуальність у структурі віддієслівних імен дії в російській мові. – Автореф. дис. … канд. філол. наук. – К., 1999. – 17 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД „Школа”, 2006. – 1008 с.
11. Ульянцева С.Г Семантико-синтаксичний статус віддієслівних іменників // Мовознавство. – 1982. – №4 – С. 37 – 41.
12. Шарандин А.Л. Курс лекций по лексической грамматике русского языка. Морфология. – Тамбов, 2001. – 312 с.

ББК Ш12=411.4*50
УДК 811.161.2’42’367

Олена ПОПЕРЕЧНА,
аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ПРИСУБСТАНТИВНО-АТРИБУТИВНИМИ

У статті окреслено специфіку функціональної семантики складнопідрядних речень з підрядними присубстантивно-атрибутивними на матеріалі творів А. Дімарова, В. Дрозда та П. Загребельного. Встановлено кількісні вияви присубстантивно-атрибутивних речень.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, логіко-граматична класифікація, формально-граматична класифікація, семантико-синтаксична класифікація, присубстантивно-атрибутивне речення.*

Складнопідрядні атрибутивні речення послідовно виділяли представники майже всіх лінгвістичних шкіл. Це свідчить про те, що вони мають досить характерні ознаки. Присубстантивні прислівні підрядні частини послідовно виділяли представники всіх класифікацій. У логіко-граматичній класифікації

присубстантивні речення дістали назву іменникових, підметових (Ф.І. Буслаєв, М.І. Греч та ін.) [Буслаев 1959], у формально-граматичній – означальних (Д.М. Овсянико-Куликовський, О.М. Пєшковський та ін.), у семантико-синтаксичній – присубстантивних, присубстантивно-означальних або атрибутивних приіменникових (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.Г. Чередниченко та ін.) [Вихованець 1993; Загнітко 2001; Чередниченко 1959]. Незалежно від назви всі такі підрядні частини вказують на ознаку предмета і мають у головній частині опорний іменник, з яким поєднується підрядна частина за допомогою асемантичних сполучників та сполучних слів. Термін "присубстантивні складнопідрядні речення" належить В.А. Бєлошапковій [Белошапкова 1977, с. 237].

Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-атрибутивними – це такі конструкції, в яких підрядна частина підпорядковується певному слову або словосполученню головної частини, виступаючи його атрибутивною характеристикою. Переважно підрядна атрибутивна частина відноситься до іменника або словосполучення, що має загальну субстантивну семантику, головної частини. „Основним у формуванні складнопідрядного речення з підрядним означальним як специфічного утворення в синтаксичній системі української літературної мови виступає відношення між означуваним і підрядним означальним реченням" [Сучасна 1972, с. 334].

Присубстантивні складнопідрядні речення є досить специфічними утвореннями і вирізняються серед інших прислівних пропозицій. Якщо з'ясувальні або прикомпаративні підрядні частини приєднуються до головної частини майже виключно завдяки відкритій правобічній валентності опорного слова, то присубстантивні підрядні частини приєднуються завдяки частиномовним можливостям опорного субстантива, його здатності мати атрибутивну характеристику.

Головна частина більшості присубстантивних підрядних конструкцій є самодостатньою, її зміст не потребує поширення, а підрядна частина виступає як пояснення, уточнення виключно опорного слова головної частини. Тому доцільним постає врахування семантики опорного субстантива.

Вивчення присубстантивно-атрибутивних складнопідрядних речень у співвідношенні з іншими типами речень у художньому тексті, їхнє функціонально-композиційне навантаження постає досить актуальним.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні різновидів присубстантивно-атрибутивних складнопідрядних речень у художньому тексті, частотності їх вживання порівняно з іншими типами речень.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) встановити особливості структури і семантики присубстантивних складнопідрядних речень у художньому тексті; 2) виявити функціонально-композиційне навантаження зазначених речень; 3) зробити порівняльний аналіз досліджуваних конструкцій в ідіостилі А. Дімарова, В. Дрозда, П. Загребельного.

У статті вперше з'ясовано особливості структурної і семантичної організації атрибутивних складнопідрядних речень в художньому тексті.

Матеріалом для дослідження стало загальнокількісне тло речень з художніх творів А. Дімарова, В. Дрозда, П. Загребельного (загальною кількістю 4500 речень).

Різновидами присубстантивних підрядних речень можна вважати 1) речення, в яких поширюються лексеми на позначення конкретних / абстрактних понять: *Сіли на* ***лавку****, що стояла тут же, під густими кущами* (А. Дімаров 1999, с. 62). / *Мала призвичаюватися до* ***думки****, що іншого життя тепер їй ніхто не дасть ніколи…*(П. Загребельний 1983, с. 69).; 2) речення, в яких пояснюються назви істот / неістот: *Я перевів погляд на* ***жінку****, що стояла біля припічка і чітко вирізнялася на тлі каганця суворим темним профілем* (В. Дрозд 1981, с. 163). / *Дуліб сидів за* ***книгами****, що взяв їх у каноніка Матвія* (П. Загребельний 1978, с. 372).; 3) речення, в яких поширюється власний іменник: *Я вивихнувся з-під її руки, кинувся вниз з кручі слідом за* ***Оксаною****, яка вже влетіла в воду і попливла, переборюючи могутню течію* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 43).

Опорні субстантиви на позначення істот – це слова з лексичним значенням родової та статевої приналежності, позначення імен, по батькові та прізвищ осіб, людей за фахом,

за національністю, людей по відношенню один до одного, зоонімів та ін.. Усім цим реченням притаманна спільна риса: підрядні частини таких речень повідомляють додаткову, уточню вальну інформацію про істоту, яка є об'єктом (найчастіше) або суб'єктом речення.

Абстрактні субстантиви – це слова на означення якостей, властивостей, станів, відчуттів, категорій мислення, духовної і матеріальної культури. Як і до конкретних субстантивів, що знаходяться у головній частині складного речення, до них можуть приєднуватись підрядні пропозиції, утворюючи складнопідрядні прислівні присубстантивні конструкції.

Атрибутивні підрядні частини приєднуються до головної різноманітними сполучувальними засобами. Найбільш нейтральним і широко вживаним для приєднання підрядної атрибутивної частини до головної є сполучне слово *який,* що найвиразніше виконує зв'язкову функцію з вказівкою на якість. Воно має чисто атрибутивне значення, без будь-яких додаткових нашарувань і відзначається двобічним граматичним зв'язком, а саме: узгоджується в роді й числі з опорним компонентом, що знаходиться в головному реченні, а відмінок цього сполучного слова залежить від того, яким членом речення воно є в підрядному, та від структурно-смислових особливостей всього речення в цілому: *А попереду стояв нестихаючий гул,* ***який*** *чимдалі ставав голосніший, грізніший* (А. Дімаров 1999, с. 158).

Найближчим синонімом сполучного слова *який* є займенник *котрий.* Але слова *який* і *котрий* не є абсолютними синонімами. Значення слова *який* співвідносне з визначенням ознаки предмета, а значення слова *котрий* пояснюється скоріше визначенням місця предмета серед ряду інших: *Пішов до робітників у кінці двору,* ***котрі*** *виливали кільця для криниць* (В. Дрозд 1987, с. 146).

Як зв'язковий елемент підрядних частин у підрядних атрибутивних реченнях вживається слово *що*: *І тут його погляд,* ***що*** *блукав у відчаї по хаті, зупинивсь на порозі* (А. Дімаров 1999, с. 97).

Деяка обмеженість вживання сполучного слова *хто,* порівняно зі словом *що,* пов'язана з тим, що означуваний іменник вказує на особу чи принаймні на живу істоту.

Сполучне слово *чий,* передаючи значення належності, присвійності та відтінок уточнення, приєднує підрядні атрибутивні речення переважно до іменника з особовим значенням, який впливає на характер ознаки і специфіку семантики підрядного речення в цілому і обмежує його функціональні можливості та місце в реченні – постпозиція чи інтерпозиція по відношенню до головної частини і обов'язково після означуваного слова.

Підрядні структури, що приєднуються до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки,* крім основної атрибутивної функції, несуть ще відтінок просторовості (ознака за місцем чи напрямом дії), який має бути наявним і в означуваного іменника. Слова *де, куди, звідки* виконують функцію формально-граматичного показника члена речення, але не відтворюють собою граматичних категорій (роду, числа, відмінка тощо) означуваного слова головної частини, на відміну від інших сполучних слів: *Мадюдя повернувся з загону,* ***де*** *відбулися збори, оглушений: весь світ перегорнувся догори дном* (А. Дімаров 1999, с. 129).

Показником синтаксичного зв'язку між головною та підрядною частинами виступають слова *коли, відколи* – ознака за часом дії. В таких випадках підрядна частина відноситься переважно до іменника, що передає часове поняття (рік, місяць, момент, епоха, період тощо), чи до слів типу: випадок, стан, явище, настрій, подія і подібних: *Уже був призначений* ***день, коли*** *я мав захищати кандидатську* (А. Дімаров 1999, с. 13).

Порівняльним відтінком супроводжується атрибутивне значення підрядних речень, що з'єднуються з головним синонімічними сполучниками: *мов, немов, немовби, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито.*

Засобом граматичного з'єднання підрядної частини з головною може служити також сполучник *щоб,* який у підрядну частину до загальної атрибутивної ознаки додає відтінок мети, умови чи наслідку.

Важливим чинником у власне прислівних атрибутивних реченнях постає позиція і лексичне навантаження опорного слова головної частини. Наявність підрядної частини чітко окреслена семантикою опорного слова, його функціональним

діапазоном у реченнєвій структурі. Щодо місця пояснюваного іменника в головному компоненті, то тут ясна тенденція до винесення його в кінець, ближче до підрядного компонента. До складу головного компонента може входити кілька іменників, отож важливо, аби саме пояснюваний іменник стояв найближче до підрядного компонента. Контактне розташування підрядних частин біля пояснюваного іменника допомагає правильному розумінню висловленого.

Контактність розташування може порушуватися лише за наявності біля опорного іменника постпозитивних атрибутивних поширювачів або різних прийменникових чи уточнюючих членів (див. табл. 1): *Мені це нагадувало* ***квартет*** *з кінотеатру „Перемога" в Нижньодніпровську, який ми з Оксаною часто слухали перед кіносеансами* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 453). *То він про* ***жінку*** *свою нову розповідав, яку він по об'яві в газеті виписав і зійшовся* (В. Дрозд 1987, с. 129). *Ординарний* ***портрет****, віддрукований у мільйонах примірників, що по ньому ковзнув би рік чи два тому байдужим поглядом, зараз прикував його зір…*(А. Дімаров 2004, с. 293).

Таблиця 1

Кількісний вияв присубстантивно-атрибутивних речень

Тип складнопідрядного речення з підрядним присубстантивно-атрибутивним	А. Дімаров	В. Дрозд	П. Загребельний
Неускладнені	481	540	839
Ускладнені:	28	23	65
• однорідна супідрядність	9	4	9
• неоднорідна супідрядність	12	5	20
• послідовна підрядність	7	14	34
• змішана супідрядність	–	–	2
Позиція підрядного:			
• постпозиція	335	434	712
• інтерпозиція	174	129	192
Опорне слово з підрядним реченням:			
• контактно	482	517	822
• дистантно	27	46	82

Сполучувальні засоби:			
1. що	257	257	161
2. який	100	82	289
3. яка	77	118	184
4. яке	8	13	36
5. які	59	79	213
6. де	7	9	20
7. коли	1	–	–
8. котрий	–	1	–
9. котра	–	2	1
10. котрі	–	2	–
Семантика опорного іменника:			
• абстрактне значення	101	96	214
• конкретне значення:	408	467	690
1. назви людей	165	138	225
2. назви речей	52	47	80
3. просторові поняття	30	51	55
4. назви споруд та їх частин	17	27	53
5. назви рослин	10	21	9
6. назви тварин	8	26	15
7. назви одягу	10	6	3
8. назви транспорту	12	19	10
9. назви адміністративно-територіального поділу	8	7	4
10. назви підприємств, установ, організацій	10	20	25
11. назви явищ природи	14	34	12
12. назви дій	4	11	16
13. назви продуктів, їжі	3	10	20
14. назви меблів	7	9	8
15. назви посуду	1	1	3
16. назви держав і територій	1	–	4
17. назви частин тіла людини	10	17	19
• власні назви людей	45	19	114
• власні географічні назви	1	4	14
• назви істот	208	108	363
• назви неістот	200	336	327
Всього речень: 1976	509	563	904

Актуальним постає врахування і семантики опорного субстантиву, що своїми лексико-граматичними властивостями передбачає відповідний семантичний тип підрядної частини. Нами були окремо проаналізовані групи речень, в яких опорним словом виступають лексеми на позначення конкретних – 1565 (79, 2%) / абстрактних понять – 411 (20, 8%): *Це вона й повідомила Боровому про* ***труби****, що лишилися від старого котла теплоелектростанції* (В. Дрозд 1987, с. 9). *Світличний подав лікарську* ***сумку****, що пахла йодом і ще чимось їдким, і зіскочив на землю* (А. Дімаров 2004, с. 849). */ Йому аж тоскно стало при* ***думці****, що доведеться ще раз ходити в профспілку* (А. Дімаров 1983, с. 24). ***Щастя****, що військкомат надіслав мобілізаційну повістку* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 227). З-поміж перших можна виділити іменники різних лексико-семантичних груп, які можуть означати:

1) назви людей: дядько, сусід, дочка, чоловік, дружина, дівчина, племінник, жінка, подруга, діти, парубок, мати, невістка, хлопець, султан тощо –528 (26,7%): ***Султан****, який розумів по-слов'янськи, ледь помітно усміхнувся, нахилився над послом і простягнув йому для поцілунку руку* (П.Загребельний 1983, с. 437). *До них тулилися* ***дядько*** *та* ***молодиця****, які щойно вийшли з тролейбуса* (В. Дрозд 1988, с. 233). *Оживши, Андрій знову пригадав чорняву* ***дівчину****, яка стрічала його на пероні і все не приходила…*(А. Дімаров 2004, с. 198);

2) назви речей: ключ, рушниця, пилка, тесак, сумка, бідончик, печатка, книга, телефон, картина, килим тощо – 179 (9%): *Іван підійшов до* ***рушниці****, що стояла в кутку біля дверей, дістаючи гарматними дулами замало не стелі* (А. Дімаров 2004, с. 331). *Шпурляю зошита на розкішний персидський* ***килим****, який встеляє підлогу мого кабінету…* (В. Дрозд 1985, с. 314). *Звичайно ж, у мене є* ***книжки****, про які директори інститутів перед тобою й не заїкнуться* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 93);

3) просторові поняття: шосе, річка, вулиця, стежка, дорога, ліс, степ, долина, двір, поле, море, озеро, парк тощо – 136 (6,9%): *Я підвівся, впрягся знову у свого рюкзака і почалапав* ***стежкою****, якою вів мене восени Іван Іванович* (В. Дрозд 2003, с. 63). *Ступила на* ***дорогу****, що вела з хутора в невидиме звідси село, рушила обережно до хати* (А. Дімаров 2004, с. 663).

Спогад про теплу вологу первісного ***океану****, з якого вийшов наш предок, назавжди залишився в нашій крові* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 329);

4) назви споруд та їх частин: зал, будинок, двері, кімната, сходи, стіна, палац, хата, вікно тощо – 97 (4,9%): *Стояли, напружено вдивлялися в* ***будинок****, що ледь бовванів сірими стінами…* (А. Дімаров 2004, с. 774). *…Чигринський показав рукою на* ***вікна****, за якими стелилася нова Блиставиця* (В. Дрозд 1987, с. 83);

5) назви рослин: яблуня, сосна, папороть, кедр, кукурудза, трава, дерево, калина, верба, явір тощо – 40 (2%): ***Трава****, яка занадто швидко росте, никне від власної ваги* (П. Загребельний 1983, с. 167). *Тут, під старими крислатими* ***вербами****, що розрослися буйно і пишно, було зовсім темно* (А. Дімаров 2004, с. 610). *Роман Живиця сидів за дощатим столиком під* ***яблунею****, яка уже всихала* (В. Дрозд 2003, с. 44);

6) назви тварин: коза, синиця, кінь, півень, кіт, заєць, ведмідь, комар, лелека, лев, їжак, соловейко, собака тощо – 49 (2,5%): *І знову ескізи, ескізи – силуети* ***коня****, який немов повертався з далеких років до нього* (А. Дімаров 1999, с. 181). *Так Сирота з товаришами здійснили операцію „тюлька” і так він притарабанив до нашого бідного підвалу відро з срібною* ***рибкою****, що була тоді для нас дорожчою за золоту рибку з пушкінської казки* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 104). *Молодий* ***заєць****, що було задрімав у траві, наполохано чкурнув геть* (В. Дрозд 1981, с. 38);

7) назви одягу: штани, шапка, кожух, плаття, капелюх, светр тощо – 19 (1%): *Андрій аж змокрів у* ***кожусі****, що йому дали замість пальта* (А. Дімаров 2004, с. 505). *Поки Георгій Васильович піднімався до себе, я поспіхом переодягнувся у сірий, крупної в’язки* ***светр****, що його вив’язала і сьогодні подарувала мати* (В. Дрозд 1988, с. 242);

8) назви транспорту: поїзд, літак, танк, машина, трамвай, трактор, корабель, тролейбус тощо – 41 (2,1%): *За Ельбою, на першому ж аеродромі, Шмідта ждатиме* ***літак****, який одвезе його до нашої столиці* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 243). *Санітарний* ***поїзд****, на який посадили після санбату Андрія, більше тижня повзав по Україні…* (А. Дімаров 2004, с. 196).

Біля кооперації гуркотів ***трактор****, що мав супроводжувати машину до траси* (В. Дрозд 1981, с. 115);

9) назви адміністративно-територіального поділу: область, дільниця, село, район, місто тощо – 19 (1%): *Там велике, мало не мільйонне місто, центр просторої степової* ***області****, що дорівнює цілій європейській державі…* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 383). *В* ***містечку****, в якому він служив, щодня виникали нові й нові, одна тривожніша іншої, чутки* (А. Дімаров 2004, с. 236). *З пропискою і житлом у* ***районі****, що з аграрного виростав у аграрно-промисловий, було складно* (В. Дрозд 1987, с. 9);

10) назви підприємств, установ, організацій: бібліотека, молокопункт, інститут, музей, фірма, колгосп, поштамт, школа, завод тощо – 55 (2,8%): *Олег любив бувати в* ***Музеї*** *побуту та етнографії під відкритим небом, що на околиці Києва* (В. Дрозд 1987, с. 232). *Згадав про центральний* ***поштамт****, біля якого завжди юрмились парочки* (А. Дімаров 1999, с. 9);

11) назви явищ природи: злива, вітер, роса, туман тощо – 60 (3%): *...вже біля Києва потрапили в грозу, у* ***зливу****, які бувають лише на початку літа* (В. Дрозд 1985, с. 285). *Ось уже виткнулося й сонце, ясне, червоне, як жар; і всі довкола поля, весь оцей степ неосяжний спалахнув, заграв, заіскрився, зарухався, відбитий у мільярдах* ***росинок****, що тремтіли, текли, розсипалися й знову збирались докупи* (А. Дімаров 2004, с. 661). *У квітні йдуть* ***дощі,*** *які вважаються священними* (П. Загребельний 1983, с. 260);

12) назви дій: розмова, інтерв'ю, спів, бій тощо – 31 (1,6%): *Він не належав до балакучих людей, не встрявав у суперечки або* ***дискусії****, які частенько точились на кафедрі* (А. Дімаров 1999, с. 49). *...****розмову****, яку повинен мати з директором школи, відкладати нема куди* (В. Дрозд 1987, с. 19);

13) назви продуктів, їжі: пиріжки, паляниця, галушки, морозиво, яблуко, чай, сік тощо – 33 (1,7%): *До речі, моя дружина Оксана готує сьогодні гречані* ***галушки****, які так любить студент Сирота, я ж запрошую його до нашої скромної оселі* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 113). *Приходячи до нас, він теж одразу вмощувався під книжковими полицями і вигримлював звідти цілий вечір, навіть не спокушаючись*

Оксаниними ***пиріжками****, якими вона завжди намагалася почастувати професора* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 371);

14) назви меблів: стіл, табуретка, диван, лава, стілець, ліжко тощо – 24 (1,2%): *Василь Гнатович сів на єдиний* ***стілець****, що стояв перед Нелею, одкинувсь на спинку* (А. Дімаров 1983, с. 31). *Ще й не переступивши порога, я майже вперся в широкий* ***стіл****, що перегороджував велику кімнату з двома вікнами…* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 24);

15) назви посуду: чашка, келих тощо – 5 (0,3%): *В супроводі насупленого Попова Віра впурхнула, до нашої нещасної обителі, мов білий янгол з небесними дарами: накрохмалений мереживний фартушок, срібний піднос, крихітні* ***чашечки****, над якими здіймається тонкий серпанок заморського аромату* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 300). *Запиваю їх водою з* ***графина****, що на редакторовім столі* (В. Дрозд 1985, с. 255);

16) назви держав і територій: царство тощо – 5 (0,3%): *Написав Михайло Грушевський, наш великий історик, перший президент* ***Української Народної Республіки****, яка виникла після Лютневої революції ще до Жовтня, зверни увагу* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 93);

17) назви частин тіла людини: голова, нога, серце, щічки, рука, око, спина, волосся тощо – 46 (2,3%): *У професора* ***рука****, що чарку тримала, біла та ніжна: здається легкою, як пух* (А. Дімаров 1983, с. 49). ***Очі****, від яких не сховаєшся, уміють бачити, та й тільки* (П. Загребельний 1983, с. 124). *З суворим осудом дивився на подерте Стрижакове взуття, на брудні його* ***пальці****, що визирали крізь дірки* (П. Загребельний 1978, с. 40).

З-поміж опорних слів на позначення конкретних понять актуальною виявилася опозиція назв істот / назв неістот. У А. Дімарова і П. Загребельного їх майже однакова кількість, відповідно 208 / 200 і 363 / 367: *Ранок омив виселок, заглянув очима веселими та приязними в кожне вікно, оббризкав сонячним світлом* ***людей****, які прокидалися…*(А. Дімаров 1983, с. 6). */ Наткнулася на великий* ***конверт****, що лежав, кимось на шафу покладений, довго тримала в руках, не наважуючись заглянути досередини* (А. Дімаров 1983, с. 45).; *Ця* ***жінка****, яка щойно надягла найдорожче в історії людства плаття, замахувалася на ще більше* (П. Загребельний 1983, с. 159)! /

Непевність і розтривоженість виливав у ***поезіях****, які не мав кому читати* (П. Загребельний 1983, с. 116). У В.Дрозда назв істот втричі менше – 108, ніж назв неістот – 336: *У ті хвилини дядько Василь видався йому єдиною* ***людиною*** *в селі, якій можна довірити таку велику таємницю* (В. Дрозд 19897, с. 117). */ Боровий почувався біля джерел* ***ріки****, якій текти і текти в часі завжди* (В. Дрозд 1987, с. 153).

В атрибутивних реченнях виступають також такі іменники, для яких не потрібне уточнення, бо вони автосемантичні. Підрядна частина містить додаткові зауваження, які стосуються всієї головної частини в цілому. Тому хоча формально підрядна частина пов'язана з опорним іменником, насправді її зв'язок менш тісний, необов'язковий. Серед автосемантичних іменників у головній частині у творах здебільшого виступають власні назви людей, рідше В. Дрозд і П. Загребельний вживають власні географічні назви (див. табл. 1): *До* ***Шульженків****, що жили аж на тому куткові, добиралися добрі півгодини* (А. Дімаров 2004, с. 612). *На світанку* ***Катерина****, яка так і не склепила очей, стала обережно будити Миколу* (А. Дімаров 2004, с. 213). ***Ганну****, яка багато років бідкалася із старою матір'ю навколо городу, вразило і налякало Степанове господарство на хуторі* (В. Дрозд 1981, с. 5). *Так само відпровадив він і* ***Настасю****, що стала вже тепер назавжди і навіки Хуррем* (П. Загребельний 1983, с. 80). *Внизу розпростерся на півсвіту* ***Дніпро****, який тут звався тепер морем* (В. Дрозд 2003, с. 51). *Натомість стали майже реальними сни про* ***Україну****, яку знала лише із розповідей бабусі* (В. Дрозд 1987, с. 136).

З-поміж проаналізованих речень нами було виділено 116 (5,9%) ускладнених речень (див. табл. 1). Ускладнення представлене:

– послідовною підрядністю з двома і трьома підрядними – 55 (2,8%): *...одразу ж зблиснула* ***думка, що це, може, єдиний порятунок, який йому посилала доля*** (А. Дімаров 2004, с. 273). *Попереду був* ***вечір****,* ***що здавався крутим перевалом, який треба будь-що подолати*** (В. Дрозд 1988, с. 257). *Я не став спускатися в* ***трюм, де гріються тітки, що везуть свої загадкові кошики на ранковий базар до міста*** (П. Загребельний

ч. 2, 2004, с. 89). *Вона придумала цю казку про будинок у селі,* ***де вони будуть незалежні від Сергійкових батьків, що з підозрою зирили на «інтернатівську» невістку, яка так раптово з'явилася в їхній родині***...(В. Дрозд 1987, с. 136);

– неоднорідною супідрядністю з двома підрядними – 37 (1,9%): *Васильович вибрав* ***стілець, який ближче до дверей****, сів, став оглядати велику* ***кімнату, що правила, мабуть, за вітальню*** (А. Дімаров 2004, с. 496). *Вона згадала свою стару хатину в сусідньому селі і стару матір, колгоспну* ***ферму, де раніше працювала, людей, які поважали її*** (В. Дрозд 1981, с. 10). *Від мільйонного міста лишився, здається, тільки* ***собор, що тяжко простромлював високе блакитне небо темними стрімчаками двох своїх кострубатих веж****, та ще бетонне громаддя* ***тюрми, якої, мабуть не взяли й тисячокілограмові американські бомби*** (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 165);

– однорідною супідрядністю з двома і трьома підрядними – 22 (1,2%): *Пробував утішитись думкою,* ***що я ж сам цього хотів, що маю тільки радіти цьому****, а радості чомусь не було* (А. Дімаров 1999, с. 28). *Він, Семен Холод, ніколи не прагнув спокійного життя, часом наражаючись на нерозуміння, навіть на посміх людей,* ***яким не боліло, які пригрілися в затишних своїх кубельцях***... (В. Дрозд 1987, с. 42). *А сам Сулейман тим часом мав перед очима тільки Мехмеда Фатіха, завойовника Царгорода, султана,* ***який ніколи не впадав у відчай, який навіть поразки вмів перетворювати на перемоги, який не гаяв жодного дня, жодної хвилини***... (П. Загребельний 1983, с. 81).

В ідіостилі П. Загребельного нами зафіксовано 2 випадки змішаної супідрядності: *За Стугною і за Россю печеніги покрадьки стежили за княжими посланцями, що бігли слідом за Перуном, дивувалися незбагненній затятості цих, здавалося б, лагідних людей, що з такою несамовитістю топтали бога, якому ще вчора поклонялися* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 39). – (неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність). *А настала війна, посунула на землю нашу темна фашистська сила, – і ці люди, що навіть не снилися мільйонам таких, як я, перші зрадили, переметнулися до ворога, кинулися лизати його грубі катівські чоботи* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 349). – (однорідна супідрядність і послідовна підрядність).

Щодо порядку розташування частин, то тут існують певні закономірності: препозиція підрядних атрибутивних частин не властива цим реченням. Найбільш поширена постпозиція підрядних атрибутивних: у А. Дімарова – 335 речень, у В. Дрозда – 434, у П. Загребельного – 712. Майже третина атрибутивних речень у кожного письменника займає інтерпозицію: у А. Дімарова – 174 речення, у В. Дрозда – 129, у П. Загребельного – 192 (див табл. 1): *Перським купцям, у яких Селім перед своїм походом проти шаха Ісмаїла забрав майно і товари, повернув усе і виплатив мільйон аспр відшкодування* (П. Загребельний 1983, с. 13). *Художник накреслив контури краєвиду,* ***який відкривався з гори****, склав альбома* (В. Дрозд 1987, с. 100). *Людиною, з якою розмовляв Ганжа, був його давній приятель-залізничник* (А. Дімаров 2004, с. 500).

В ідіостилі А. Дімарова і В. Дрозда найширше використовується відносний займенник *що* – 675 (34,2%) (див. табл. 1), який вживається для вираження атрибутивно-видільного значення: *Ластівки вищебечували на дроті, червоногруді в сонці,* ***що*** *вже котилося по обрію* (В. Дрозд 1987, с. 32). *Вранці Боровий прокинувся з щасливим відчуттям,* ***що*** *нинішній день обіцяє йому радість* (В. Дрозд 1987, с. 152). *Все причаїлося, з головою пірнуло під ковдру в надії,* ***що****, може ж таки, біда не помітить та пройде стороною* (А. Дімаров 2004, с. 230). *Це була єдина вимощена бруківкою вулиця,* ***що*** *розрізала Хоролівку навпіл: із заходу на схід* (А. Дімаров 2004, с. 478). Хоча сполучне слово *що* вживається у невідмінюваній формі, проте зв'язок між підрядним компонентом і головним цілком ясний, бо присудок підрядного компонента погоджує свою форму числа або числа і роду з формами пояснюваного іменника головного компонента, вступаючи з ним у зв'язок через посередництво *що*.

Сполучне слово *що* звичайно пов'язує підрядні частини з назвами неживих предметів, хоча може стосуватися і назв живих істот: ***Мама, що*** *поралася коло печі, мов Немидора з ,,Миколи Джері" Нечуя-Левицького, сполошилася, вибігла в сіни, притисла руки до грудей* (П. Загребельний ч. 2, 2004, с. 180). *Крекотень…таки ревнував її до* ***Олега****,* ***що*** *невідь-звідки взявся, закрутив дочці голову та й витіснив з її душі батька й матір*

(В. Дрозд 1987, с. 26). *Мотор тихо погуркує, наче боїться розбуркати* ***людей, що****, скориставшись неділею, ніжаться в постелях* (А. Дімаров 1983, с. 6). ***Хлопець****,* ***що*** *лежав у пилюці, заворушився* (А. Дімаров 2004, с. 633).

Досить поширеними виступають займенники (див. табл. 1):

– *який* – 471 (23, 8%): *Андрійко поглядав то на літак,* ***який*** *вже сів і чекав чергового курсанта, то в небо…*(А. Дімаров 2004, с. 449). *Лежав безсилий, прислухався до недалекого бою,* ***який*** *лунав тут мовби ще дужче – ліс аж стогнав* (А. Дімаров 2004, с. 249). *Наступного ранку, відклавши усі свої господарчі клопоти, я рушив у мандрівку навколо світу,* ***який*** *тепер мені належав* (В. Дрозд 2003, с. 81). *Ми опинилися у величезнім білім залі,* ***який*** *сяяв білими люстрами, білими меблями, білими скатертями на великих столах і малих столиках, білим посудом на них* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 282);

– *яка* – 379 (19, 2%): *Поїхала разом з донькою в Чернігів до матері,* ***яка*** *тяжко захворіла* (А. Дімаров 1999, с. 10). *Ниточка,* ***яка*** *з'єднувала його із життям живих, туго напнулася* (В. Дрозд 1988, с. 77). *Ти сядеш зі мною на Золотий трон Османів, будеш першою жінкою,* ***яка*** *доторкнулася до цього всемогутнього золота* (П. Загребельний 1983, с. 243);

– *які* – 351 (17, 8%): *Мадюдя відчув аж гордість за своїх земляків,* ***які*** *зуміли так догодити Надії Іванівні* (А. Дімаров 1999, с. 135). *Відбувши робочі години, ми ховаємося в мушлі квартир,* ***які*** *з часом набирають форм, властивих лише нам* (В. Дрозд 1988, с. 171). *Будинок вразив мене мармуровими широкими сходами, бронзовими ґратницями на сходах, високими скляними дверима, безліччю скляних дверей,* ***які*** *нечутно відчинялися й зачинялися…* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 267).

Займенник *який* узгоджується з опорним іменником у роді й числі, а відмінкову форму має залежно від синтаксичної позиції в підрядній частині, однак зв'язок відносного займенника *який* з опорним іменником не можна прирівнювати до узгодження у словосполученні, бо поєднуються одиниці вищого порядку, ніж слова.

Менш частотні у використанні авторами сполучні слова *яке* – 57 (2,9%): *І тоді він згадав слово,* ***яке*** *почув лише*

недавно…(А. Дімаров 2004, с. 278). *І все те грілося, млоїлось у веснянім теплі, й голова йшла обертом од пахощів розімлілої землі, од м'якого повітря,* ***яке*** *ласкаво обвівало обличчя* (А. Дімаров 2004, с. 528). *Небесним назвав озеро,* ***яке*** *утворилося на місці Глибокого яру, сам Іван Іванович* (В. Дрозд 2003, с. 77). *Незнання врятувало його від зрозпачення,* ***яке*** *могло б неминуче настати з часом* (П. Загребельний 1983, с. 458).; та *де* – 36 (1,8%): *Одного осіннього дня я повертався із міських змагань до свого гуртожитку,* ***де*** *ділив на чотирьох крихітну, з обшмугляними стінами кімнатку* (В. Дрозд 2003, с. 14). *Ми всі живемо в єдиному християнському світі,* ***де*** *на перший план повинні ставитися проблеми людської гідності, її цінності й захисту* (П. Загребельний ч. 1, 2003, с. 289).

Якщо підрядна частина стосується особи, то *який* зрідка заміняється займенниками *котрий, котра, котрі* – 6 (0,3*%): Пішов до робітників у кінці двору,* ***котрі*** *виливали кільця для криниць* (В. Дрозд 1987, с.146).

Отже, присубстантивно-атрибутивних речень за кількістю найбільше зафіксовано у П. Загребельного – 904, у А. Дімарова і В. Дрозда їх майже однакова кількість. У всіх письменників ці речення, в основному, неускладнені. У А. Дімарова ускладнення виявляється в однорідній, неоднорідній супідрядності і в послідовній підрядності. У В. Дрозда і П. Загребельного переважає ускладнення речень послідовною підрядністю. У П. Загребельного нами зафіксовано 2 випадки змішаної супідрядності. Препозиція підрядних атрибутивних частин не властива цим реченням. Найбільш поширена постпозиція підрядних атрибутивних. Опорний іменник головної частини має, як правило, конкретне значення і розташовується контактно по відношенню до підрядної частини. Для семантики опорного іменника найбільш властивими є у А. Дімарова і у П. Загребельного назви людей і речей, власні географічні назви, у В. Дрозда назви людей, речей, просторові поняття. Найширше використовуються сполучувальні засоби А. Дімаровим – *що, який,* В. Дроздом – *що, який,* П. Загребельним – *який, які, яка.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1977. – 248 с.

2. Буслаев Ф.И. Историческая граматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.

3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

4. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 516 с.

6. Чередниченко І.Г. Складнопідрядне речення в сучасній українській мові. Чернівці: Вид-во Чернів.ун-ту, 1959. – 134 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Дімаров А.А. Біль і гнів: Роман. –К.: Україна, 2004. – 928 с.

2. Дімаров А.А. Містечкові історії: Повісті. – К.: Рад. письменник, 1983. 558 с.

3. Дімаров А.А. Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди. – К.: Укр.. письменник, 1999. – 221с.

4. Дрозд В.Г. Земля під копитами. – К.: Дніпро, 1988. – 406 с.

5. Дрозд В.Г. Новосілля: Роман. – К.: Рад. письменник, 1987. – 348 с.

6. Дрозд В.Г. Спектакль. – К.: Рад. письм., 1985. – 400 с.

7. Дрозд В.Г. Три чарівні перлини: Оповідання. – К.: Дніпро, 1981. – 335 с.

8. Дрозд В.Г. Убивство за сто тисяч американських доларів. – К.: „Укр.письменник”, 2003. – 255с.

9. Загребельний П.А. Гола душа: Повість. – Х.: Фоліо, 2003. – 254 с.

10. Загребельний П.А. Первоміст. Смерть у Києві. – К.: Дніпро, 1978. – 810 с.

11. Загребельний П.А. Роксолана: Роман. – К.: Дніпро, 1983. – 583 с.

12. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай: Роман: Ч.1. – Харків: Фоліо, 2003. – 399с.

13. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай: Роман: Ч.2. – Харків: Фоліо, 2004. – 461 с.

ББК Ш 12 = 411.4*22
УДК 811.161.2’373.7

Тетяна РАДІОНОВА,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри української мови Горлівського державного
педагогічного інституту іноземних мов

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ РЯДУ

У статті простежується типологія функціонально-семантичних різновидів ряду з урахуванням ускладнення семантики як наслідку здатності сполучника в межах ряду поєднуватися з деякими частинами, займенником та як результат асемантичності окремих сполучних засобів; окреслюється частотність використання сполучувальних елементів у конструюванні відповідних утворень.

Ключові слова: *ряд, сурядність, сурядні сполучники, синтаксичний зв'язок.*

Типологія сурядних відношень потребує поглибленого аналізу та ґрунтовного простеження специфіки семантичної, морфологічної, функціональної співвідносності / неспіввідносності рівнорядних / нерівнорядних елементів.

Структурні елементи сурядних рядів утворюють семантико-синтаксичну єдність, де сурядний зв’язок абсолютно не показує одноманітних семантичних відношень між елементами ряду. Дослідження різновидів таких відношень – актуальне й разом з тим складне завдання синтаксичної науки. А.Ф. Прияткіна називає такі відношення внутрішньорядними, тобто відношення між членами сурядної конструкції. Виникають вони на іншому синтаксичному рівні, оформлюються сполучниками, за допомогою інших синтаксичних засобів, які не дозволяють зводити функцію сурядності до синтаксичного дублювання. Поняття злитого речення та операції його творення з двох незлитих

(трансформаційні операції) не відображає фактів внутрішньорядних відношень [Прияткина 1965: 190-205].

Свого часу М.І. Греч з-поміж логічно незалежних, тобто складносурядних речень (за сучасною термінологією), виділяв 8 типів: (1) власне єднальні, єднальні з приєднуванням додаткових значень*: не тільки він, але й його брат хворий;* (2) виключні: *або ти повернеш мені книгу, або заплатиш за неї грошима*; (3) розділові: *він почасти лінивий, почасти хворий, почасти не здатен до навчання;* (4) розподільні*: спочатку грала музика, потім сіли за стіл, нарешті роз'їхалися*; (5) приєднувальні*: у тому місті є фабрики, заводи, більше того там є ще й шахти*. На його думку, речення порівняльні (7) та (8) причиново-наслідкові можуть бути не тільки залежними, але й незалежними [Греч 1834: 352 -353].

Згодом М.М. Дурново виокремлював п'ять типів логічних відношень з-поміж сурядних сполучень: співіснування, сукупності, несумісності, прямої протилежності, однорідності [Дудик 1973: 122].

У російських граматиках радянського періоду зазвичай виділяли тільки 3 типи: єднальні, розділові, протиставні (О.М. Пєшковський, О.М. Гвоздєв) [Пешковский 1965: 55]. З середини 50-х років сюди додавали зіставні (О.М. Земський, М.М. Шанський) і навіть пояснювальні (Д.Е. Розенталь, Н.Ю. Шведова).

Найбільш ґрунтовно подано типологію семантичних відношень в "Проспекте "Русской грамматики" [Грамматика 1970: 129-132] та самій академічній граматиці, де концентровано простежуються особливості семантики відповідних моделей і диференціюються: єднальні, зіставні, єднально-додаткові (*окрім того*), ототожнювально-єднальні (*а також*), відповідності й пропорційності (*як… так і*), невідповідності (*і навпаки*), протиставні, компенсувальні й компенсувально-допустові (*зате);* обмежувальні (*тільки),* альтернативні (взаємовиключення), градаційні (*не тільки… але й*); наслідку-висновку, інколи з відтінком висновку-мотивації (останнє здебільшого зумовлюються постпозитивним лексичним наповненням і впливом на загальну картину вираженого (*і тому*).

В європейських граматиках теж не існує єдиного підходу до класифікації сурядних відношень. Так, у сучасній німецькій мові Й. Ербен виділяє чотири типи сурядних відношень: копулятивні, приєднувальні, невідповідності, а також причини й наслідку. А.М. Приходько вважає, що список семантичних відношень, які можуть бути передані засобами складносурядного речення, відбиває гетероморфність плану вираження та плану змісту мовних одиниць. З одного боку, він відображає ті відношення, що не можуть бути виражені іншими типами речень, а з іншого, – показує, що складносурядне речення здатне конкурувати з іншими синтаксичними одиницями і виступати таким чином альтернативним засобом оформлення відповідного смислу. В першому випадку, як стверджує автор, складносурядне речення здатне виражати значення копулятивності (комітативно-єднальні, адитивно-єднальні), розділовості (власне-розділові, селективно-розділові, опозитивно-розділові), градаційності та зіставності (симетричні зіставні, асиметричні, зіставно-протиставні), а в другому – каузальності (власне-каузальні, наслідково-каузальні) та протиставності (власне-протиставні, компенсаційно-протиставні, лімітативно-протиставні) [Приходько 2002: 94-175].

Відомо, що основним засобом вираження синтаксичних відношень між однорідними членами виступають сурядні сполучники, тому типологія сурядних відношень повинна ґрунтуватися на функціях сполучників. Водночас надзвичайно важливо враховувати наявність лексичних конкретизаторів (займенникових прислівників, модальних слів, часток), що відіграють роль структурних елементів сурядних рядів і виражають семантико-синтаксичні відношення більш чітко і більш спеціалізовано, ніж сполучники.

При опрацюванні типології сурядних відношень треба враховувати взаємодію лексичних значень членів ряду. На думку В.М. Ярцевої, “важливим є не стільки лексичне значення кожного окремого слова, скільки сполучення лексичних значень синтаксично об’єднаних слів” [Ярцева 1981: 47], оскільки саме такі комплекси утворюють цілісне значення, у своєму звучанні воно не складає простої арифметичної суми поєднуваних елементів. Дифузія сполучників, семантичних конкретизаторів та лексичних значень однорідних членів обумовлює

розмежування останніх за ознакою реальності / нереальності та за ступенем їхньої значимості в такому комплексі.

Усе це уможливлює диференціацію найзагальніших типів семантико-синтаксичних відношень між членами ряду: єднальні (копулятивно-кон'юнктивний тип), зіставні (конфронтативний тип), протиставні (адверсативний тип), розділові (диз'юнктивний тип), а також різнотипні семантико-синтаксичні відношення в межах полікомпонентного ряду. При цьому слід мати на увазі, що кожен з цих типів охоплює відповідну кількість функціональних виявів (різновидів), що завжди зумовлюються тим чи іншим лексичним наповненням моделей та умовами внутрішньотекстової дистрибуції. О.Г. Руднєв вирізняє поряд із названими також допустові відношення, під якими має на увазі такі семантико-синтаксичні відношення, що виникають внаслідок використання парних сполучникових елементів ***типу хоч / хоча … але, але*** … ***хоч / хоча*** або одиничного сполучника допустовості ***хоч / хоча, хай/нехай:*** *Непередбачені, хоча прогнозовані події, зовсім збили мене* (Л. Демська. Спокуса Сірого голуба, с. 164). *Попереду нас чекала, хоча і недовга, але важка дорога* (Б. Лепкий. Під тихий вечір, с. 42). Очевидно, цілком логічним у таких випадках є встановлення основного значення, яке може супроводжуватися / не супроводжуватися різними відтінками (у першому реченні – це відокремлений зворот, ускладнений допустовою семантикою; у другому – протиставне відношення, що також поєднується з відтінком семантики допусту).

Власне сурядні відношення бувають двох типів: 1) відношення синтаксично недиференційованих членів (члени ряду не мають якихось відмінних показників); 2) відношення синтаксично диференційованих членів (компоненти ряду відрізняються своєю значимістю або один з них семантично залежить від іншого). Ця різниця виявляється у тому, що перші оформлюються за допомогою простого сполучника або парного, що складається з однакових компонентів, а іноді й за допомогою сполучника підрядності (пор.: [Ярцева 1981; Bula 1983; Grodziński 1980: 102-123]).

Ряд недиференційованих членів включає в себе три самостійні типи відношень з відповідними сполучниками:

єднальні (*і*), розділові (*або*), протиставні (*але*), що можуть бути покваліфіковані як інваріантні.

Ряд синтаксично диференційованих членів включає в себе такі відношення, які виявляють різний ступінь несамостійності. Вони спираються на відношення синтаксично недиференційованих членів, про що свідчить сполучниковий склад: сполучники, що беруть участь в оформленні відношень першого типу, часто виступають компонентами парних сполучників, які виражають відношення другого типу (*і – і притому, а – не…а, і – не... а*).

Завдяки здатності сполучника поєднуватись з частками, займенниками та іншими словами з'являються більш складні, комплексні значення: градаційні, приєднувальні, зумовленості, протиставні (ускладнені додатковим значенням) і под., які часто марковані комунікативно-ситуативними завданнями, відображуваними на формально-граматичному рівні.

Відношення градаційні і приєднувальні можуть виступати і як відносно самостійні, і як такі, що супроводжують інші відношення, – у тому числі й відношення синтаксично недиференційованих членів ряду.

О.Г. Руднєв вирізняє поряд з названими також допустові відношення, під якими має на увазі такі семантико-синтаксичні відношення, що виникають внаслідок використання парних сполучникових елементів типу *хоч / хоча … але, але … хоч / хоча, хоч / хоча … проте, проте … хоч / хоча* або одиничного сполучника допустовості *хоч / хоча, хай / нехай* [Руднев 1963: 112]: *Непередбачені, хоча прогнозовані події, зовсім збили мене* (О. Гончар, т.4, с. 45). *Попереду нас чекала, хоча і недовга, але завжди важка дорога* (Б. Лепкий, т.1, с. 65). Очевидно, цілком логічнім у таких випадках є встановлення основного значення, яке може супроводжуватися різними відтінками (у першому реченні – це відокремлений зворот, ускладнений допустовою семантикою; у другому – це протиставне відношення, що також поєднується з відтінком семантики допусту).

Єднальні відношення охоплюють різні відтінки смислових стосунків між членами ряду, з-поміж яких слід вирізняти єднально-перелічувальні, власне-єднальні, єднально-видільні

(перелічувально-видільні), єднально-розподільні (перелічувально-розподільні), єднально-порівняльні, єднально-градаційні (за допомогою сполучників *не тільки …а (але) й, як … так)*, єднально-зіставлювальні підтипи*: Оце і є Вітчизна щастя й волі, країна слави, подвигів, краси*…(О. Гончар, т.3, с. 33). *Кожним словом, кожним променем, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй Леся Українка* (О. Гончар, т.4, с. 78). *Та, на щастя, Я чую і землю, і квітку, І траву, і дерева…То я проростаю* (М. Сингаївський). *А ще провадить школа весняні свята птахів і квітів, день сінокосу і першого снопа, свято першого хліба…* (І. Цюпа). *Він приніс до матері не тільки гостинці, а й свою любов* (М. Івченко).

Відношення єднальності можуть реалізовуватися й за допомогою сполучників сурядності, й без сполучників. Найчастотнішим у вжитку виступає сполучник ***і***, який може бути поодиноким і повторюваним. Повторюваність витворює семантику незакінченості того чи іншого ряду однорідних членів речення, а поодинокий вжиток сполучника ***і*** наголошує, що ряд закінчився, незважаючи на те, чи він з'єднує два компоненти, чи вживається тільки перед останнім: *І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов* (А. Малишко, т.5, с. 47). *Горять, міняться на очах сині, зелені, бузкові, оранжеві і бурштинові легкі осяйні хмарини* (В. Козаченко). Для підкреслення повноти охоплення явища сполучник ***і*** може повторюватися при всіх членах ряду або з'єднувати їх у групи: *З правобережних спалених горбів вдень і вночі, в погоду і в негоду по переправі вперто ворог бив* (Л. Первомайський. Дикий мед, с. 43). *Затишок і красу рідної оселі ми осягаємо повнотою лише після розлук і великого мандрування...* (Т. Масенко). *Коріння і кущів, і дерев, і верболозу, і самої осоки підмивала весняна вода, все більше й більше оголюючи їхні кінцівки* (Молодь України. – 2003. – №6. – С.4).

Сполучник ***та*** має вужче значення й тому рідше повторюється. Інтеративність сполучника ***та*** при членах сурядного ряду більш типова для розмовної мови чи мови письменників попередньої доби: *Дивлюся: так буцім сова*

летить лугами, берегами, та нетрями, та широкими степами, та байраками (Т. Шевченко).

У заперечних реченнях єднальне значення виражається за допомогою сполучника ***ні***, який у більшості випадків повторюється. Це пояснюється тим, що в східнослов'янських мовах заперечення подвійне: якщо частка ***ні*** стоїть при присудку, то вона вимагає заперечення і при кожному членові ряду*: Не пив я ніколи горілки й води, ні взимку, ні в осінь, ні в літі* (Л. Первомайський. Дикий мед, с. 57). *Не писав я тобі ні листів, ні записок, ні прохань...* (Молодь України. – 2003. – №4. – С.5). В окремих випадках з певною стилістичною метою ***ні*** при одному члені ряду може пропускатися, але його легко виявити, його імплікація посилює цілісність поетичного рядка: *Не спинила весна крові, ні злості людської* (Т. Шевченко).

З єднальним значенням може вживатися сполучник *ані* у поєднанні з *не* (в разі загальнореченнєвого заперечення) чи самостійно. Він надає вислову відтінку категоричності: *Не побачиш тут ані гострих шпилів височенних Бескидів, ані пошарпаних скель Чорногори* (І. Франко, т.16, с. 116). *Ані щастя, ані вдачі, ані сімейного затишку моя мати так і не знала* (Україна молода. – 2003. – №8. – С.2).

Розділові відношення виражають семантику роздільності, чергування, взаємовиключення понять. Вони реалізуються за допомогою сполучників *або, чи, то…то, не то… не то* та ін. Сполучники *або, чи* можуть поєднувати два члени ряду для передачі значення вибору*: Зайди у лютому чи в квітні, то хліб і сіль – завжди навпіл* (А. Малишко, т.2, с. 114). Частіше такі сполучники повторюються, що посилює значення розділовості: *І на їх черству душу часом повіває своїм духом поезія чи з синього неба, чи з синього моря, чи з мелодії музики* (І. Нечуй-Левицький, т.5, с. 44).

Ряди з повторюваним сполучником *то ... то* показують чергування явищ: *Маяк навперемін кладе на море то червону, то зелену смугу* (Ю. Яновський, т.2, с. 88). У неповторюваному вигляді цей сполучник майже не вживається [Булаховській 1951: 120]. Додавання до сполучника *то ...то* часток *не, чи* перетворює його на форми *не то ... не то, чи то ... чи то*, що надають ряду відтінку непевності, вагання: *Нарисую види, які*

єсть на Україні чи то історією, чи то красотою прикметні (Т. Шевченко).

Значення чергування явищ може виражатися також рядами з повторюваними прислівниками *іноді, часом, почасти*: *Він літав у супроводі часом двох, часом трьох винищувачів* (ПіК.– 2000. – №7. – С.6). *Василь приносив матері іноді лісові ягоди, іноді яблук з колгоспного саду, іноді груш з „її" (яка та грушка її, просто так усі казали) грушки* (Є. Гуцало. Позичений чоловік, с. 92).

Приєднувальні відношення відображають особливості постання однорідних членів у процесі мовлення про ті чи інші речі, продовження ряду виникає як щось додаткове. Приєднувальні відношення реалізуються за допомогою сполучників *і також, і так само, причому, також*: *Я почав працювати на заводі з натхненням і також ентузіазмом* (Молодь України. – 2002. – №113. – С.5) та ін.

Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох несумісних, протилежних, контрастно-несумісних однорідних членів речення. Протиставні ряди за самим своїм змістом завжди замкнені. Здебільшого зіставно-протиставні відношення виражаються за допомогою сполучників ***а, але, зате, проте, однак, та*** (в значенні *але*) та ін. Найвиразніше протиставлення виражається сполучником *але: Сказала Мотря спокійно, але насмішкувато* (І. Нечуй-Левицький, т.4, с. 12). Ряди зі сполучником ***та*** виражають протиставлення з відтінком приєднування й вживаються рідше: *Поділюся моїми сльозами …та не з братом, не з сестрою – з німими стінами на чужині* (Т. Шевченко). Близькі до *але* сполучники *зате, проте, однак, хоча, тільки*, які надають протиставним рядам різних відтінків – компенсації, допустовості, обмеження тощо: *Тоді забуду лілею білу, як сама розквітну трояндою, нехай і не святою, зате розкішною!* (Леся Українка, т.7, с. 134). *Почувся знадвору чийсь тихий, проте знайомий голос* (Г. Тютюнник, т.1, с. 76). *Після завзятої, хоч тихої спеки якось швидко смеркалося* (М. Коцюбинський, т.3, с. 91).

Сполучник ***а*** "відрізняється від сполучників ***але, та*** тим, що має найменш виразну властивість визначати протилежність, а також слабкіші протиставні функції проти ***але, та***. Сила

протиставлення сполучника ***а*** в порівнянні з ***але, та*** зумовлена силою контрасту протиставних слів. Чим сильніший контраст протиставних слів, тим більше значення сполучника *а* наближається до ***але***" [Перетрухин 1979: 133]. Якщо сполучаються лексично несхожі слова чи вислови *на перший погляд, а насправді* (*справді, дійсно*), *з одного боку, а з другого боку* тощо, сполучник ***а*** виражає протиставно-зіставне відношення, пор.: *Квіти відливали зовні золотистим, а всередині червоним кольором* (Є. Гуцало. Позичений чоловік, с. 92). *Ми одержали на перший погляд переконливі, а насправді сумнівні докази* (Голос України. – 2000. – №3. – С.4). Такі замкнені ряди недиференційовані. Якщо до сполучників додаються різні уточнювальні слова або частки, створюються замкнені ряди диференційованого типу. Наприклад, сполучник ***а*** з часткою ***не*** виражає заперечно-протиставне відношення. При цьому заперечення може бути при першому чи другому члені ряду: *Не мед дають тут пить, а брагу* (І. Котляревський). *Що просвітив не словом, а вогнем, боровся не в покорі, а завзято, і мучився не три дні, а без ліку* (Леся Українка, т.7, с. 93). *Ви любите на братові шкуру, а не душу* (Т. Шевченко).

Сполучники ***і, та, але*** у поєднанні зі **словами *все ж, все-таки, разом з тим, водночас*** виражають протиставно-єднальне відношення: *Хороша, барвиста і водночас проста мова Івана Вазова зробила приступним його роман для найширших кіл читачів* (П. Тичина). *Аж ось пан Олексій покинув читати, та як загугнить з своїми школярами, та усе-таки з мертвецями, та неначе з бочки як загули* (Г. Квітка-Основ'яненко, с. 59). Ряди можуть набувати й протиставно-допустових чи компенсаційних відтінків, особливо при наявності сполучників *хоча …але, але…зате: Ніч наближалася хоч повільно, але невблаганно* (Г. Тютюнник, т.1, с. 96).

Сполучник ***а*** зі словами ***разом, купно, все-таки, головне, особливо*** тощо виражає розрізнювально-єднальні відношення: *Низенько кланяюсь вашій жінці, а купно й вам* (Т. Шевченко). *Полетіла б на край світа… та не сама, а усе б таки з Василем* (Г. Квітка-Основ'яненко, с. 37). *Почала усе про Чайчиху проводить та йому нагадувати, та хвалити, а разом вже й сина молодого* (Марко Вовчок, с. 83).

Ступінь вияву якогось явища складає суть градаційних відношень. Градаційно-зіставлювальні відношення виражаються рядами зі сполучниками *не тільки…але й, не лише…але й, не тільки … а й, не стільки…скільки, не просто…а, як…так* тощо: *Митець думає не тільки розумом, але й серцем!* (О. Довженко, с. 55). *Усі учні зібрали гербарій не лише з листя дерев, а й з квітів рослин* (Голос України. – 2002. – №214. – С.2).

Градаційно-розділові відношення виражаються рядами зі сполучниками *якщо не…то, якщо не …так, не то що…а, не то щоб…а* тощо: *Не то щоб дуже зажурившись, а так на палубі стояв* (Т. Шевченко). *Не то що слів, а навіть мотиву пісень не можна було розібрати* (А. Головко, т.2, с. 33). *Якщо не акацію, то ясен треба садити на узгір'ях, де розмиває дощами різноманітні ґрунти* (Молодь України. – 2002. – №114. – С.4).

Якщо другий член ряду має значення додаткового зауваження, виникають приєднувальні відношення. Вони виражаються рядами зі сполучниками *а також, та ще, і притому* тощо: *В п'ятницю, та ще й вдосвіта співати!* (М. Коцюбинський, т.3, с. 24). *Дощ змив денну спекотну втому з вишень і смородини, а також з кущів аґрусу* (Молодь України. – 2003. – №115. – С.1).

Приєднувальні відношення набувають градаційного відтінку, якщо використовуються сполучники ***та й, та ще й, а ще й*** тощо: *Дуже любила брата та і всю його родину* (А. Головко, т.2, с. 48). *Шкода стало батька та й матері* (О. Слісаренко).

На градаційні приєднувальні сполучники зверталася увага й у ряді праць українських лінгвістів, але вони, звичайно, не виділялися з групи єднальних чи приєднувальних сполучників [Булаховській 1951: 119; Кулик 1965: 134-135]. Для цього були певні підстави, бо відношення, які виражаються рядами з подібними сполучниками, справді, близькі до єднальних, розділових чи протиставних. Виділення градаційних і приєднувальних сполучників в окремий тип – наслідок глибшого синтаксичного аналізу, отже, точнішого тлумачення з послідовною диференціацією на підставі їхньої функціональної семантики.

Сурядні ряди можуть виражати й значення зумовленості – причинові, наслідкові, якщо до сполучників ***і, а*** додаються відповідні слова – ***тому, отже, значить***, в яких поряд з єднальним значенням окреслюється й актуалізується семантика причини, наслідку: *Останнє зауваження стосувалося всіх, а значить і мене* (Г. Тютюнник, т. 1, с. 96). *Повідомлення про наступну екскурсію до музею з відвідуванням архіву письменника вразило усіх, а значить і Сашка* (Г. Тютюнник, т. 1, с. 114).

Без сполучників замкнені ряди бувають рідше. Вони можуть виражати розділове чи протиставне значення. Як зазначається в "Курсі сучасної української літературної мови" за ред. Л.А. Булаховського, "розмір безсполучникового розділового ряду рідко перевищує два-три члени" [Булаховській 1951: 115]. При цьому передаються такі відтінки розділового значення, як приблизний, кількісно-обмежувальний тощо.

Завжди двочленні ряди з протиставним значенням, до складу яких здебільшого входить частка ***не***: *А на коні сидить охляп, у свиті – не свиті, і без шапки* (Т. Шевченко). *Не для слави, – для вас, мої браття, я свій скарб найдорожчий ховав* (Леся Українка, т.7, с. 15). Додавання до замкнених рядів часток типу ***не то***, не тільки надає їм градаційно-зіставного відтінку, але й доповнювально-мотиваційного: *Одпочить у бур'яні, не то під тином з твоїм святим єдиним сином спочити сісти не дадуть* (Т. Шевченко). Такі ряди наближаються до сполучникових, бо в них використані елементи складених сполучників (*не то…не то, не тільки…але*). Подібні ряди є ситуативно комунікативними з чітко диференційованими комунікемами.

Значення розділовості чи протиставності у безсполучникових рядах не таке чітке, як у сполучникових. "Тільки ряд з єднальним значенням легко обходиться без сполучників, тоді як ряд з розділовим або протиставним значенням чітко оформляється лише за наявності сполучників" [Булаховській 1951: 116].

Крім власне сурядних відношень, члени ряду можуть виражати пояснювальні відношення, які виражають семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення.

Ряди з такими відношеннями, як правило, замкнені; можуть бути сполучникові й безсполучникові. Пояснювальні відношення реалізуються за допомогою сполучників *тобто, цебто, себто, або*: *Цитати із дум та пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думах ще й без супроводу кобзи, багато втрачають* (М. Рильський, т.3, с. 130). У більшості досліджень такі ряди називаються відокремленими прикладками зі сполучниками [Кулик 1965: 152; Булаховській 1951: 352; Travnicek 1951: 311]. Можливі й безсполучникові пояснювальні ряди, коли роз'яснюються попередні іменники чи займенники: *Вітряки завжди вабили нас, малечу, і своєю красою, і якоюсь таємничістю* (М. Стельмах, т.3, с. 46).

Пояснювальні відношення – це широке синтаксичне поняття, що об'єднує різні типи на основі семантичної й конструктивної спільності. Центральне місце посідають власне пояснювальні відношення, бо вони мають найбільш чітке граматичне оформлення; суттєво відрізняється уточнення й особливе місце належить включенню.

Ряди зі значенням уточнення, як правило, безсполучникові. Вони створюються тоді, коли одна словоформа звужує значення іншої, тобто уточнює її, при цьому уточнювальна форма не дублює попередню, а доповнює її, й тому вона може вживатися й при відсутності уточнення, пор.: *Вона винесла двоє ряден і постелила їх на траві в холодку, під грушами* (І. Нечуй-Левицький, т.3, с. 15). – * *Вона винесла двоє ряден і постелила їх на траві в холодку під грушами* (пор.: [Булаховській 1961: 164]). Найчастіше уточнюються словоформи зі значенням місця, часу, способу дії, причини: *Край шляху, в долині, догорає вогнище* (М. Коцюбинський, т.3, с. 17). *Уже в 1943 році, за два кроки до капітуляції, фашисти почали замітати сліди* (Ю. Яновський, т.2, с. 59).

Конкретні функції уточнення різноманітно варіюються у висловленнях і чітко не протиставлені, про що свідчить відсутність синтаксичних відмінностей. Основними виступають такі семантичні відношення: 1) обмежувальні (*Збори відбудуться 10 лютого, о восьмій годині*; *Президент України прийняв вірчі грамоти від Надзвичайних і Повноважних послів у себе в резиденції, в Маріїнському палаці* (Голос України. – 2001.

– №11. – С.3); 2) конкретизувальні (перший член має невиразне значення): *Швидко, за декілька секунд, продивилися всю документацію* (Урядовий кур'єр. – 2001. – №75. – С.7); 3) додатково-уточнювальне значення (другий член, уточнюючи попередній, розгортає думку в новому напрямку): *Ми приїхали до нього влітку, годині о сьомій вечора* (Молодь України. – 2000. – №118. – С.4). Тут обидві обставини відповідають на одне й те ж питання (обставини місця), але фактично називають різні обставини, за яких відбулася подія – *літній час і вечір*. Такий тип уточнення завдяки своїй семантичній наповненості широко використовується в художніх текстах: *Отакої саме пори, після раннього обідньго часу, тим шляхом йшов молодий чоловік* (Панас Мирний, т.2, с. 49).

Ряди з відношенням включення створюються тоді, коли одна словоформа пояснює склад іншої. Такі словоформи поєднуються компонентами зі значенням відношення загального й часткового – *наприклад, зокрема, в тому числі* (часто разом зі сполучниками ***і***, *а*): *Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів, у тому числі й з української мови* (Г. Тютюнник); або видільними компонентами – ***особливо, в першу чергу, насамперед, переважно, головним чином, навіть***: *Голос його щирим відгуком забринів у селянських серцях, особливо в серцях молоді* (М. Стельмах, т.1, с. 92). Коли часткове має яскраво виражене додаткове значення, включення набуває в реченні додаткової функції – приєднувальної, особливо коли конкретизувальний член вводиться за допомогою сполучників ***а*** та ***і***: *Колона складалася з різних машин, а головним чином з бронетранспортерів* (Голос України. – 1999. – №116. – С.2).

Отже, функціонально-семантичні типи ряду постають репрезентативно викінченими на тлі внутрішньо рядних семантико-синтаксичних відношень, що ґрунтуються на відповідних синтаксичних формах сурядного, приєднувального, опосередкованого синтаксичних зв'язків. Загалом функціонально-семантичні типи ряду основуються на: 1) функції сполучника й характері інтонації (особливо в асиндетичних рядах); 2) наявності спеціальних актуалізаторів сурядного зв'язку, що слугують "будівельним" матеріалом ряду;

3) взаємодії лексичних значень компонентів певного ряду; 4) співвідношенні членів ряду за ознакою реальності / нереальності та за ступенем значимості в межах ряду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський 1951: Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – Т.2. – 408 с.
2. Грамматика 1970: Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
3. Греч 1834: Греч Н.И. Практическая русская грамматика. – СПб., 1834. – 406 с.
4. Дудик 1973: Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: Просте речення; еквіваленти речення. – К.: Наукова думка, 1973. – 288 с.
5. Кулик 1965: Кулик Б.М. Курс сучасної української мови: Синтаксис. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: Радянська школа, 1965. – 283 с.
6. Пешковський 1956: Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
7. Прияткина 1965: Прияткина А.Ф. Об однородных и неоднородных определениях // Вопросы грамматики и стилистики русского языка. – Хабаровск: Хабаровск. гос. пед. ин-т, 1965. – С.167-176.
8. Приходько 2002: Приходько А.М. Складносурядні речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
9. Перетрухин 1979: Перетрухин В.Н. Проблемы синтаксиса однородных членов предложения в современном русском языке. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 209 с.
10. Руднев 1963: Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 364 с.
11. Ярцева 1981: Ярцева В.Н. Контрастивна грамматика. – М.: Наука, 1981. – 111 с.
12. Travnicek 1951: Travnicek F. Mluvnice spisovne cestiny. – Praha, 1951. – II. – 942 s.

ББК 474.261.4
УДК 833:371.321.2.

Євгенія ГОПШТЕР,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови Горлівського
державного педагогічного інституту іноземних мов

РОЛЬ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

У статті розглядається роль діалектної мови у житті суспільства, визначається місце діалектології серед навчальних дисциплін у вищих педагогічних закладах, її значення для формування професійної компетентності учителів-мовників.

Ключові слова: *діалектологія, професійна компетенція учителів-словесників, фахові і суміжні дисципліни.*

Вирішення завдань, покладених на сучасну мовну освіту, головним чином залежить від професійної здатності учителя-словесника. Тому останнім часом загострилась увага до проблеми належної підготовки високоерудованого, професійно компетентного, творчого фахівця. Учені Пентилюк М., Донченко Т., Потапенко О., Струганець Л., Мельничайко В., Остапенко Н. та ін. розмірковують про шляхи удосконалення навчання студентів-філологів відповідно до сучасних освітніх і суспільних вимог. Усі дослідники погоджуються, що безперечним показником високого професіоналізму учителя української мови є його лінгвістична компетенція, яка у свою чергу формується через міцні знання із спеціальних дисциплін у різних аспектах. Важливе значення серед таких займає “Діалектологія української мови”.

Українська мова, як відомо, функціонує у двох виявах – літературному і народному, у вигляді територіальних утворень,

діалектів. Літературна і діалектна мови перебувають у тісному взаємозв'язку і постійній взаємодії. Літературна мова – це відшліфована народна мова, з якої взято найзагальніші і найпоширеніші фонетичні та граматичні риси, яка і зараз залишається джерелом поповнення сучасного українського лексикону.

Найважливішою відмінністю діалектної і літературної мови вважається унормованість останньої. Але й народна мова – як на кожному конкретному ареалі поширення, так і в цілому – теж має свої норми, досить стійкі і системні, хоч і менш стабільні, ніж кодифіковані літературні. Не даремно М. Пилинський уважає, що літературну мову можна теж розглядати як один із діалектів національної мови, але діалект особливий – інтердіалект [Пилинський 1979].

Своєрідність діалектної мови у порівнянні з літературною полягає у тому, що "вона не тільки не заперечує, але й визнає необхідним існування в говірках мовних відмінностей між поколіннями, а також різні суто індивідуальні відхилення" [Жилко 1966: 5].

У сучасному процесі взаємодії літературної мови з діалектною відбувається олітературнення останньої, що кваліфікується багатьма ученими (Г. Ковалик, І. Матвіяс, І. Хом'як) як літературна нормалізація діалектної розмовної мови, оскільки у цьому випадку діалектну норму замінює літературна, а не створюється нова.

Дослідники української народної мови визначають її вік – понад дві тисячі років. За цей час Україна мала три писемні літературні мови, і їх спадкоємність, за висловлюванням К. Тищенка, "забезпечували щоразу саме народні говірки – наче могутній стовбур мови. Тоді літературна, або писемна, форма – наче гілка, найкраща, доглянута, часом – прищеплена. Одна всихає, друга виростає. Проте все ж на тому ж стовбурі" [Тищенко 2002: 16].

Навряд чи можемо тепер погодитись з думкою М. Жовтобрюха: "літературна мова, наддіалектна за своєю структурою, виконуваними функціями і закономірностями розвитку, протиставляється всім діалектам, включаючи і той, що став її основою" [Жовтобрюх 1979: 10]. Не протиставлення, а

тісний зв'язок, невіддільність двох складових єдиного цілого, чим є національна мова, визначають взаємовідношення діалектної і літературної мови.

На це не раз указував І. Франко: "Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, ...а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору" [Франко 1955: 338].

Як бачимо, народна мова поряд з літературною є загальнонаціональним явищем і виконує на лише суто комунікативну, а й суспільно значимі функції – ідентифікаційну, мислетворчу, культуроносну, націєусвідомлювану, емотивну, експресивну та ін.

Відрадно, що останні часом відновлюється інтерес до народної мови, здійснюються наукові дослідження певного діалектного масиву; сучасне українське письменство, ЗМІ багато роблять для збагачення літературної мови народними лексемами та граматичними формами; оживає музична культура, заснована на автентичних фольклорних джерелах, багатими говірковими рисами.

Отже, діалектна мова заслуговує на поважне ставлення і науковців, і всіх освічених українців.

Діалектологія як наука про народну мову у територіальних виявах посідає достойне місце серед лінгвістичних дисциплін у вищих навчальних закладах педагогічного напрямку. І це цілком справедливо, адже саме сучасний учитель-мовник, високоосвічений, закоханий у свою мову і літературу, умілий вихователь і наставник не лише передає своїм учням знання, а й служить взірцем культури, патріотизму. Без знання народної мови не можна знати і любити і літературну, а значить не можна бути кваліфікованим фахівцем.

Діалектологія як наукова і навчальна дисципліна тісно пов'язана з іншими спеціальними та суміжними предметами, що вивчаються у педагогічних закладах. Безпосередній зв'язок діалектології насамперед простежується з курсом сучасної української літературної мови в усіх її розділах та аспектах, що є предметом вивчення у загальноосвітніх закладах. Наприклад,

найважливіші фонетичні процеси літературної мови так чи інакше співвідносні зі звуковими явищами, що мають місце на народно розмовному рівні: чергування голосних у відкритих і закритих складах через монофтонгізацію двозвуків, подовження і спрощення приголосних, метатеза, епентеза, явище протези, асимілятивні та дисимілятивні процеси тощо; закони милозвучності та силаботонічності нашої мови теж мають народне підґрунтя.

Звернення учителя до прикладів живої народної мови, зіставлення явищ у двох її різновидах забезпечить ефективність навчання школярів, підніме їх активність на уроці, збудить інтерес до мови як явища і шкільного предмета.

Народнорозмовну основу мають і морфологічні явища сучасної літературної мови, проаналізовані І.Т. Матвіясом [Матвіяс 2006]. Наведемо деякі цікаві паралелі: як у літературній, так і у народній мові поширені обидві форми дав. відм. одн. іменників чол. р. II відм. із закінченням *-ові (-еві)* і *-у (-ю)*: *братові* і *брату*, *коневі* і *коню*; давноминулий час дієслів – специфічна риса української мови, зберігся у північних та південно-західних діалектах: *ходив був, почав був*; в українських говірках живуть нестягнені форми прикметників та займенників, які у літературній формі мають обмежене застосування: *нашії, веселеє, добрая*; пам'ятки давніх історичних процесів творення майбутнього часу можна віднайти у карпатських говорах: *меш ходити – ходитимеш*, *муть робити – робитимуть*, так само має діалектне пояснення творення зворотних дієслів сучасної літературної мови з постфіксом *-ся* і т.ін.

Знання особливостей українського діалектного мовлення дасть змогу учителеві пояснити школярам закінчення *-и* в род., дав., місц. відм. одн. іменників жін. р. (*радости, души, на межи*), які останнім часом трапляються в сучасному літературному мовленні. Варто зауважити, що ці та інші граматичні явища розглядаються не лише в діалектології, а й у курсах історичної граматики і частково старослов'янської мови, що забезпечує міцні знання майбутніх учителів-філологів.

Зв'язок діалектної мови з літературною простежується і в сучасних морфеміці та словотворі. Наприклад, розглядаючи будову прикметників і прислівників, звертаємо увагу на префікс

за-, що вказує на вищий ступінь якості: *завеликий, забагато, задалекий* тощо і на префікс *поза-* у прислівниках: *позаторік, позавчора* – такі лексеми у сучасній літературній мові вважаються просторічними з обмеженою сферою вживання, а в народній мові широко побутують в усіх регіонах.

Наведемо ще кілька показових прикладів з цього ряду. Слова з іменниковими суфіксами *-иськ* на позначення різних реалій (*житнисько, збіговисько, хлопчисько*) поширені чи не в усіх говірках України, хоч у літературну мову увійшли переважно із емоційно експресивним забарвленням. Діалектизм "*видзиґанка*" (вертлява, непосидюча жінка) відомий у багатьох говірках, за свідченням дослідників [Іліаді 2002: 190], має спільний корінь із літературним словом "*дзиґа*".

Звертання учителя до цих та подібних прикладів, безперечно, буде цікавим і корисним школярам.

Надзвичайно глибоким є проникнення діалектної лексики у словниковий запас літературної мови. Цей процес особливо посилився останніми роками, у зв'язку з розширенням суспільних функцій державної української мови. Сучасний український лексикон поповнився говірковими словами і виразами – *відтак, зурочити, наплічник, файно, мати рацію, як ся маєте* та багатьма іншими, – які міцно входять у вжиток населення у різних сферах спілкування.

Хоча лексичні діалектизми розглядаються окремими темами у розділі "Лексикологія" у вищій та загальноосвітній школі, практика свідчить, що більшість учителів-словесників ще відчувають труднощі у подачі відповідних знань учням. Очевидно, на заняттях із спеціальних дисциплін викладачам вищої школи варто було б спонукати студентів до наведення ширших зв'язків з діалектологією на всіх рівнях.

Дуже тісний зв'язок діалектології з народознавством, курс якого викладається майбутнім вчителям-філологам. Ці дві дисципліни мають багато спільного у предметі вивчення: етнографічне членування території України, історичні умови зародження і розвитку культурних надбань, значення та сфери вживання місцевих лексем тощо. Знайомлячись з традиціями й обрядами українського народу, студенти зіставляють отримані відомості з говірковими рисами населення відповідного

регіону, що, безперечно, сприяє розширенню фахових і загальних знань молоді.

Справжньою скарбницею народної мови є художня література. І у фольклорних, і в авторських творах – класичних і сучасних – говіркові елементи служать для створення особливого естетично-емоційного колориту, відображають реалії відтворюваних подій, є засобом персоніфікації героїв. Знання діалектних особливостей українського народу забезпечує краще розуміння і сприймання читачами творів М. Коцюбинського, І. Франка, В. Стефаника, О. Кобилянської, Д. Павличка, Ю. Андруховича, М. Матіос і інших видатних представників нашого красного письменства, що вивчаються у загальноосвітній школі. Учитель разом із своїми вихованцями зможе лише тоді якісно проаналізувати виучуваний твір, якщо розкриє всю повноту його мовного багатства, до складу якого входять і діалектизми.

Сучасний учитель, окрім безпосередньої навчальної діяльності на уроках, проводить також активну позаурочну і позашкільну роботу як керівник гуртків, факультативів, різних позашкільних об'єднань – краєзнавчих, етнографічних, художньої самодіяльності тощо. Успіх у такій справі забезпечить знання і розуміння народних говорів, можливість досліджувати їх з науковою, навально-методичною та виховною метою. Наприклад, вивчаючи стародавні місцеві обряди, традиції, предмети побуту тощо, можна багато дізнатися про походження їх назв, призначення, простежити історичний шлях не лише самої реалії, але, що не менш цікаво, відповідного слова. Корисна інформація закладена у давніх географічних назвах, гідронімах, ойконімах, власних іменах та прізвищах українців. Під керівництвом педагога, залюбленого у свою справу, діти беруть активну участь у посильній дослідницькій діяльності: створюють етнографічні куточки, кімнати чи музеї при школі, видають альбоми, збірки, альманахи із записами народних говірок, зображеннями старовинних предметів, описом народних звичаїв тощо. У результаті такої пошукової роботи в учнів формується національно свідоме ставлення до рідної землі, культури і мови, збагачуються їх знання з

відповідних шкільних предметів, зміцнюються патріотичні і моральні засади навчально-виховного процесу в цілому.

Неабияку роль відіграють діалектологічні знання учителів у їхній методичній роботі. Працюючи у загальноосвітніх закладах різних місцевостей України, педагог наштовхується на проблему учнівських помилок в усному і писемному мовленні, спричинених говірковим впливом. Скажімо, у східних і південних областях частими є такі фонетичні й орфографічні недоліки, як пом'якшена вимова шиплячих і *р*, відсутність африкатів, сплутування "г" і "ґ", заміна "ф" на "кв", "хв" (*хварба, хвігура*), "акання" та ін.; поширеними тут є граматичні помилки типу *ходю, носю, робе, возе* і под.

У західних областях України відчувається вплив діалектної вимови здебільшого у таких випадках: вживання "ф" замість "кв", "хв" (*фіст, фіртка*), відсутність в усному мовленні "р′", "т′", "с′", "ц′", "з′" у кінці слів та у суфіксах (*бура, сільский, хлопец, ходит, французкий*), оглушення дзвінких приголосних, "укання" і под. Це призводить до відповідних орфографічних помилок. Особливості південно-західного наріччя спричиняють до частих граматичних помилок школярів: вживання енклітиків (*ходив-ім, булá-м*), неправильного закінчення іменників, прикметників, займенників (*хлопцьом, руков, нашов, на широкі межи* та ін.).

Багато уваги з боку вчителя потребує організація роботи над виробленням в учнів навичок правильного наголошування слів. Як свідчить практика, акцентуаційні норми дітей і дорослих дуже схильні до впливу як інтерференції, так і діалектного середовища. У східному регіоні нашої держави помітний наслідок російськомовного оточення: *нóвий, стáрий, олéнь, тóнкий* та ін.; у західних областях відчувається особливість місцевого наголосу: *нóшу, хóджу, зáгадка* і под.

Тільки знання особливостей діалектного мовлення допоможе словеснику успішно переборювати орфографічні, граматичні, лексичні та інші недоліки своїх вихованців, скеровувати роботу на доцільне вживання ними літературної і народної мови.

Органічною складовою професійної підготовки учителів-словесників є діалектологічна практика. Метою її є закріплення

студентами теоретичних знань з курсу “Українська діалектологія”, формування дослідницьких умінь і навичок майбутніх філологів, розширення їх українознавчого, культурологічного, лінгвістичного кругозору, створення наукової і методологічної бази подальшого вивчення народних говорів. Завданням діалектологічної практики є аналіз фонетичної, морфологічної, синтаксичної, лексичної, фразеологічної системи окремих говорів і говірок української мови; дослідження особливостей функціонування народної мови на сучасному етапі в різних регіонах нашої держави, виявлення і класифікація типових і локальних діалектних явищ у досліджуваних говірках з метою подальшого їх вивчення.

Ефективність діалектологічної практики, досягнення її мети і виконання поставлених завдань забезпечується насамперед її досконалою організацією. Найдоцільніше проводити практику експедиційним методом, з виїздом групи студентів на чолі з досвідченим викладачем у заздалегідь намічену місцевість на період 10-15 днів. Під керівництвом свого наставника студенти здійснюють наукові спостереження, аналіз і запис зразків народного мовлення, зіставляють їх з літературною мовою, роблять відповідні висновки. Проживання і робота молоді серед місцевого населення дає багатий краєзнавчий і етнографічний матеріал для забезпечення майбутніх словесників на професійному і загальнокультурному рівні.

На жаль, тепер не всі педагогічні заклади можуть організувати експедиційну діалектологічну практику своїх студентів. У більшості випадків молодь проходить її самостійно за місцем проживання з наступним захистом. Хоч такий спосіб має низку недоліків, все ж діалектологічна практика позитивно впливає на формування професійної компетенції майбутніх вчителів.

Загалом, студенти-практиканти ставляться до своєї роботи дуже відповідально. Про це свідчить широта обстеженого ними ареалу і якість зафіксованого матеріалу, процес захисту дослідження.

Дослідницький досвід студентів, здобутий ними у ході діалектологічної практики, має велике значення не лише для майбутніх вчителів, а й, можливо, для майбутніх науковців.

Діалектологія як наука сьогодні одна з провідних галузей мовознавства. Сучасні дослідження народних говорів репрезентовані значною кількістю цікавих і важливих розвідок, трьома томами Атласу української мови, лексикографічними працями. Але є і проблеми. Серед них на перше місце ми б поставили брак науково-методичної літератури, яка б узагальнила зібраний сучасний матеріал і поставила його на службу підготовки кваліфікованого педагога-філолога.

Як навчальна дисципліна діалектологія української мови разом з іншими фаховими дисциплінами забезпечує формування професійної здатності учителя-словесника і одночасно з цим є засобом виховання національно свідомого українця з широкою лінгвістичною і культурною обізнаністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жилко 1966: Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.

2. Жовтобрюх 1979: Жовтобрюх М.А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти // Мовознавство. – 1979. – №5.

3. Іліаді 2002: Іліаді О. Лексичний коментар до деяких нижньонаддніпрянських діалектизмів // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 10 / Укл.: А.Загнітко (наук. ред.) ат ін. – Донецьк: ДонНУ, 2002.

4. Матвіяс 2006: Матвіяс І.Г. Діалектна основа словозміни в українській літературній мові // Мовознавство. – 2006. – №5.

5. Пилинський 1979: Пилинський М. Мовна норма і стиль. – К., 1979.

6. Симоненкова 1981: Симоненкова Л.М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів. – К., 1981.

7. Тищенко 2002: Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна // Дивослово. – 2002. – №6.

8. Франко 1955: Франко І. Літературна мова і діалекти. – Тв.: У 20-и т., Т.16. – К., 1955.

ББК Ш12
УДК 811.161.2'373.45

Катерина ГОРИСЛАВЕЦЬ,
аспірантка кафедри української мови Національного університету „Києво-Могилянська академія"

ПРОБЛЕМА НОРМУВАННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У КОНТЕКСТІ МІЖМОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проаналізовано принципи нормалізації лексики чужомовного походження, кодифіковані у словниках іншомовних слів 1910, 1924, 1932, 1974, 1998 і 2005 рр. Зокрема, на прикладах продемонстровано відмінності у кодифікованих правописних нормах та їхню залежність від мовної ситуації та мовної політики відповідного періоду, простежено ступінь реалізації у словниках різних характеристик норми літературної мови, а також взаємозв'язок між ними.

Ключові слова: *мовна норма, іншомовні слова, мовна система, кодифікація.*

Проблема мовної норми – одна з визначальних для кожної літературної мови, як і для української зокрема. Вже лінгвісти Празької школи запропонували розрізняти об'єктивні й суб'єктивні чинники літературної мови, надаючи перевагу об'єктивності (норма як похідна від мовної системи). Інша річ – чи завжди вдається саме таку норму кодифікувати. Не випадково О. Пєшковський розрізняв об'єктивну (пізнавальну, безоцінну) і суб'єктивну (нормативну, оцінну) точки зору на мову, а також їхнє поєднання у свідомості кожного мовця. Проте в жодному разі він не припускав втручання політико-ідеологічного чинника в процеси кодифікації. У тому числі й мовне планування, про яке писав Е. Хауген, передбачало опертя на системні явища в мові. Очевидно, не зайве згадати й

Л. Щербу з його ідеєю розрізнення словників нормативного й дескриптивного типу, де дескрипція, власне кодифікованість, хоча й містить суб'єктивний момент, але ґрунтується на об'єктивних закономірностях функціонування мови. По суті, ту ж думку розвивав і М. Пилинський, говорячи про норму мовної системи, хоча на той час свавільне втручання в норму для української мови стало радянською традицією та принципом її кодифікування. Особливо показовими є наслідки такого втручання щодо запозичених слів. Загалом проблеми чужомовної лексики постійно привертали увагу вчених, у тому числі українських (В. Самійленка, О. Курило, В. Сімовича, О. Синявського, І. Огієнка, Л. Булаховського, Б. Ткаченка, Ю. Шевельова, Б. Ажнюка та ін.). Останнім часом з'явилися праці, що відбивають і новітні підходи до цієї проблеми, зокрема у культурологічному плані (Г. Яворська), у зв'язку з трансформаціями мовної картини світу (В. Сімонок), з урахуванням логічних і психологічних чинників (У. Мрозіцька), у контексті комп'ютерної лексикографії (Л. Струганець). Зазвичай питання адаптації чужої лексики, сама потреба в ній, а не внутрішньомовних утвореннях розглядаються щодо тих чи інших груп слів, тобто частково. Словники ж чужомовних слів як результат кодифікації досі не ставали об'єктом спеціального дослідження, тоді як саме цей матеріал, на нашу думку, засвідчує характерні для того чи іншого періоду функціонування української мови тенденції у нормалізації та кодифікації.

Дослідження проблеми унормування запозичень видається особливо **актуальним** у світлі теперішньої нестабільності та суперечливості мовної політики в галузі української орфографії, адже саме правопис слів чужомовного походження сьогодні є одним із головних каменів спотикання як у мовній практиці, так і в теоретико-лінгвістичному аспекті. Понад те, мовна проблематика активно експлуатується в політичному плані в періоди нестабільності або в разі потреби здобути підтримку від тієї чи іншої частки електорату. Не випадково ж Г. Яворська, досліджуючи проблему мовної нормалізації в посттоталітарному просторі, зазначає, що мовні норми є одним

із чинників боротьби за національну самоідентифікацію та політичну незалежність.

Літературна норма української мови стала об'єктом підвищеної зацікавленості після прийняття Закону про мови 1989 р., що значно розширив сфери функціонування української мови, надавши їй статусу державної. Одночасно стала очевидною невідповідність затверджених радянським Правописом норм вимогам нового часу, коли відкрилися факти тривалої штучної деформації мови та репресивних заходів щодо мововжитку в умовах тоталітарного режиму (Л. Масенко [1: 36]). Стихійною реакцією на це стала практика повернення до Харківського правопису, з одного боку, та спроби офіційного редагування застарілого Правопису. Серед учених лунають голоси виділяти від 1989 р. специфічний період у плануванні корпусу української мови – *етап перегляду норми* [2: 191]. Це додатковий до вже відомих у лінгвістиці чотирьох етапів мовного планування. Нагадаємо їх: 1) вибір норми; 2) кодифікація; 3) впровадження кодифікованих норм; 4) їх розробка та вдосконалення (Е. Хауген, [3: 444]).

Зміни, яких зазнав у цей час національно-культурний та мовний простір України, відбилися й на підходах до проблеми літературної норми; нагальним стало завдання випрацювати спільний для всіх українців правопис. Ще від 30-х рр. XX ст. українськомовна громада успадкувала серйозний і дотепер не розв'язаний конфлікт: компромісний у поєднанні західноукраїнського та східноукраїнського варіантів норми правопис 1928 р. замінено новим правописом 1933 р., що значною мірою перервав нормативні традиції української мови, що вже зазнали кодифікації, та став унаочненням втручання у внутрішньомовні процеси. Можна помітити, що відмінності між двома орфографічними кодексами (1928 і 1933 рр.) позначилися чи не найбільше на правописі слів іншомовного походження.

У даній статті ми маємо на **меті** виявити основні тенденції у кодифікації норм за словниками чужомовних слів від поч. XX до поч. XXI ст. Отож, **об'єктом** нашого дослідження є словники, видані у 1910, 1924, 1932, 1974, 1998 і 2005 рр., зокрема їхній реєстр на „проблемні" літери *Г* та *Ґ*. **Предмет** дослідження – реалізація різних аспектів норми в таких словниках.

Поняття норми літературної мови поєднує в собі характеристики:

- ***статичні***: *традиційність* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Кочерган;); *стійкість*, *стабільність* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Пилинський); *регулярна відтворюваність*, *закріпленість в узусі* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Кочерган; М. Пилинський); *уніфікованість* (Д. Ганич, І. Олійник);
- ***динамічні***: *мінливість*, *постійна оновлюваність* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Пилинський); *варіативність*, *диференційованість* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Пилинський; М. Жовтобрюх);
- ***лінгвістичні***: *відповідність структурі мови*, *об'єктивність* (М. Пилинський); *реалізація мовної системи* (М. Кочерган);
- ***екстралінгвістичні***: *соціальність* (Г. Яворська; М. Пилинський); *суспільне схвалення*, *усвідомленість* (М. Кочерган); *узаконеність урядовими й науково-освітніми актами*, *обов'язковість* (Д. Ганич, І. Олійник; М. Кочерган); *оцінність*, *зокрема естетична* (Г. Яворська; М. Пилинський) тощо.

На нашу думку, успішне функціонування норми літературної мови в суспільній мовній практиці залежить від того, наскільки збалансовано співіснують названі характеристики. Адже надмірна активізація однієї з них може призвести до нехтування інших. Так, приміром, непохитне дотримання традицій унеможливить урахування змін у живій мові, а некритичний підхід до стихійного напливу інновацій становитиме загрозу стабільності норми.

Важливою особливістю мовної норми також є те, що вона відбиває ставлення мовців до своєї мови, що зумовлює її зразковість, культивованість, зорієнтованість на авторитетні джерела вживання. Норма літературної мови постає як своєрідний єднальний чинник у формуванні національної ідентичності й самосвідомості, вона характеризує мову національного періоду та є знаком належності до національної культури, відмежовуючи „своє" від „чужого".

Мовна норма, випрацювана в процесі комунікації та схвалена суспільством, зазнає кодифікації у словниках. Кодифікація своєю чергою регулярно оновлюється відповідно до змін у мові та в ставленні до неї мовців. Оскільки поповнення лексичного складу мови словами чужомовного походження часто має стихійний характер, то така лексика, ще не здобувши закріплення в суспільно-мовній практиці та оцінки з боку мовців, а відтак, не пройшовши стадії нормалізації, потрапляє до словника чужомовних слів. Таким чином, кодифіковані явища можуть виявлятись як нормативними, так і ненормативними, а тому норма і кодифікація далеко не завжди є тотожними.

Згідно із сучасними підходами, що значною мірою зорієнтовані на екстралінгвістичні чинники, система мовних норм пов'язана з відношеннями домінування та підкорення, тобто зі структурою влади (Г. Яворська [2]). Словник постає як втілення відношень субординації, характерних для паноптикуму – в'язниці, зорганізованої за принципом центру та периферії (Ф. Бенсон [4]). Фактично словник – виразник певної етноцентричної ідеології, з погляду якої потрактовується решта світу. Саме цим можна пояснити, зокрема, чому до словника одні лексеми потрапляють, а інші випадають, чому відбувається кодифікація цього, а не іншого варіанту норми, як загалом така ідеологія регулює нормативне вживання слів, відмежовуючи „периферійні" шари лексики від „центральних" тощо.

На історії словників чужомовних слів можна цілком пересвідчитись у доцільності такого погляду на лексикографічні доробки. Як відомо, поява у мові слів чужомовного походження пов'язана з контактуванням мов і є природним чинником розвитку будь-якої мови. Що ж до словників чужомовних слів української мови, то на їхню еволюцію великою мірою вплинула ще й міжмовна взаємодія, штучно гіпертрофована радянською владою, адже від 1933 р. правопис чужомовних слів постійно наближався до російського правопису.

Порівняймо, як відбилися зазначені зміни на кодифікації норми у словниках іншомовних слів, та з'ясуймо, яка ситуація склалась у цій царині на сучасний момент. У табл. 1 подано приклади лексем, що були кодифіковані у словниках

чужомовних слів різних періодів та що зазнали змін у процесі унормування. Як зазначено вище, за матеріал правив реєстр слів на літери *Г* та *Ґ* у словниках 10-30-х рр. XX ст., що відповідають західноукраїнській [I] та східноукраїнській [II] традиціям унормування чужомовних лексем, а також словник 1932 р., що вийшов у Харкові після прийняття правопису 1928 р. [III]. Крім того, залучено матеріал словника радянського періоду, що неодноразово перевидавався [IV], та двох словників доби незалежної України [V; VI].

Таблиця 1

Приклади змін у кодифікованих нормах правопису слів чужомовного походження

1910 [I]	1924 [II]	1932 [III]	1974 [IV]	1998 [V]	2005 [VI]
Ґалянт**é**рі**я**	**Г**АЛ**А**НТЕ-Р**Е**Я	**Ґаля**нтері**я**	**Г**АЛ**А**НТЕР**é**Я	**Г**АЛ**А**НТЕ Р**é**Я	**Г**АЛ**А**НТ ЕР**é**Я
Ґарсóн	**Г**АРСОН	**Ґ**арсóн	**Г**АРСóН	---	**Г**АРСóН
Ґвáрдія, **ґ**арда	**Г**ВАРДІЯ	**Ґ**вáрдія	**Г**ВáРДІЯ	**Г**ВáРДІЯ	---
ґенїЯльний	---	**Ґені**Яльність	**Г**ЕНІáЛЬНИЙ	**Г**ЕНІáЛЬНИЙ	---
Ґéто	**Г**ЕТО	**Ґé**то	**Г**é**ТТ**О	**Г**é**ТТ**О	**Г**é**ТТ**О
Ґлявкóма	**Г**ЛА**В**КОМА	**Г**ла**в**кóма	**Г**ЛА**У**КóМА	---	**Г**ЛА**У**Кóма
ґлядіЯтор	**Г**ЛА**Д**І**Я**-ТОРИ	**Ґлядія**тор	**Г**ЛА**Д**І**á**ТОРИ	---	ГЛА**Д**І**á**ТОРИ
Ґýма	**Г**УМ**І**	**Ґ**ýма	**Г**ýМА	**Ґ**ýМА	---
Ґратулювати	---	**Ґ**ратулювáти	---	**Ґ**РАТУЛЮВáТИ	---

Проаналізуймо дані таблиці спершу з огляду на те, яку систему вони реалізують. Словник 1910 р. кодифікує як нормативні такі особливості правопису: розрізнене вживання

г/ґ; пом'якшення *-ль* (*ґалянтéрія*); передавання дифтонга *аи* через *ав* (*ґлявкóма*); йотація голосних (*ґлядіЯтор*); використання *ї* на позначення йотованого *і* та м'якості приголосних перед *і* (*ґенїЯльний*), зняття подовжень приголосних (*ґéто*). Натомість словник 1924 р. не розрізняє *г/ґ* та не пом'якшує *л* (*галантерея*), м'якості приголосних перед *і* через *ї* не передає (*геніЯльність*), але так само йотує голосні (*гладіятори*), усуває подовження приголосних (*гето*), передає дифтонг *аи* через *ав* (*главкома*). Словник 1932 р. засвідчує прагнення до компромісу між західно- та східноукраїнськими варіантами норми, що його мав на меті й правопис 1928 р. Так, у цьому виданні з'являється тенденція до ствердіння *л* (*главкóма*), хоча переважними залишаються варіанти з пом'якшенням (*ґалянтерія*); зберігається розрізнення *г/ґ*, однак правопис низки лексем із таким розрізненням уточнюється (пор. *геніЯльність, главкóма*); дифтонг *аи* передається через *ав* (*главкóма*); м'якість приголосних перед *і* через *ї* не позначається (*геніЯльність*); подовження приголосних знімається (*ґéто*).

Словник же 1974 р. демонструє цілком відмінну систему норм, що ігнорує попередні етапи їхнього формування та тенденції до компромісу між варіантами, наслідуючи правописну традицію 1933 року. Так, у цьому словнику відкинуто літеру *ґ*, дифтонг *аи* передано через *ау* (*глаукóма*), збережено подовження (*гéтто*), не застосовано йотації голосних (*гладіáтори*).

Показовим є те, що традиція в унормуванні правопису чужомовних слів жива й дотепер, оскільки словники кін. XX – поч. XXI ст. здебільше наслідують саме радянські видання, тобто фактично зберігають норму, штучно наближену до російської. Щоправда, поодинокі видання роблять спроби її переосмислення. Так, наведені ілюстрації зі словника 1998 р. засвідчують офіційне повернення 1990 р. до правопису іншомовних слів літери *ґ* (*ґабéлок, ґалаґáн, ґандж, ґешéфт ґрéчний, ґýма* – загалом 115 слів). Крім того, до реєстру цього словника залучено матеріал словників поч. XX ст. (майже весь реєстр на літеру *ґ*). Словник 2005 р. виявляється спадкоємцем радянської традиції у плані ігнорування цієї літери (попри її

повернення до алфавіту ще Правописом української мови 1990 р.).

Щодо таких ознак норми, як соціальність, суспільне схвалення, оцінність тощо, то їх реалізовано в різний спосіб. Словники 1910 і 1924 рр. втілюють дві протилежні позиції щодо правопису чужомовних слів, що їх обстоювали учасники мовної дискусії тих часів. Словник 1932 р., як уже зазначалося, є виявом компромісу дискусії з приводу Правопису, що його затверджено у 1928 р. Свідченням його суспільного схвалення, визнання та життєздатності в мовному колективі можемо вважати той факт, що цим правописом і досі послуговуються в українській діаспорі, а згаданий словник перевидано 1955 р. в Нью-Йорку та 1996 р. у Києві. Крім того, його принципи покладено в основу „Проєкту правопису" 1999 р. Словник 1974 р., що видавався і перевидавався за радянських часів, наслідує накинуті владою правописні принципи 1933 р., тож серед екстралінгвістичних характеристик його норми набагато більшу вагу має не суспільне схвалення, а затвердженість офіційними актами на державному рівні. Серед сучасних словників одні наслідують принципи словника 1974 р. (словник 2005 р.), тоді як інші частково відбивають відновлені зі здобуттям незалежності втрачені традиції (словник 1998 р. повертається до реєстру слів із літерою *ґ*). Додамо, що сучасні словники не демонструють реального становища у перегляді норми: хоча більшість громадян в Україні послуговуються офіційною нормою, деякі мовні колективи активно впроваджують нові, переглянуті норми – у комплексі. Пор. мовну практику програми „Вікна" на телеканалі СТБ, правописні принципи газети „Наша віра", видавництва «Часопис „Критика"» (Леся Ставицька „Арґо, жарґон, сленґ: Соціяльна диференціяція української мови", 2005 р.) тощо. Деякі мовні колективи та окремі мовці вибірково застосовують переглянуті норми (наприклад, дедалі поширенішою стає традиція передавати іншомовне *g* українським *ґ* майже на всіх українських телеканалах та в періодичних виданнях).

Щодо реалізації статичних і динамічних характеристик норми у словниках чужомовних слів можемо простежити такі відмінності. Словники 1910, 1924, 1932 р. демонструють

становлення норми в річищі розвитку однієї національної традиції, що прямувала до згоди та єдності, уніфікованості правопису для всіх українськомовних індивідуумів. Словники 1974 та 2005 рр. наслідують радянську традицію, що порвала зв'язки з українською національною традицією та роз'єднала українців за правописною нормою спершу між Україною і діаспорою, а тепер розмежовує їх і всередині однієї країни. Спробу часткового повернення до компромісної і єднальної національної традиції демонструє словник 1998 р.

Закріпленість і регулярна відтворюваність норми в узусі потребують окремого дослідження із залученням різноманітного мовного матеріалу. У нинішній суспільно-мовній практиці, як і на початку XX ст. співіснують різні варіанти норми, що закріплені в узусі різних колективів мовців. Актуальними для словників чужомовних слів 1910-1932 рр. були такі характеристики норми, як мінливість і варіативність. У той час співіснували рівноправні варіанти написання великої кількості слів як у різних словниках, так і в межах того самого видання (пор. *ґвáрдія, ґарда* у словнику 1910 р.). Вибір на користь одного з варіантів був би логічним продовженням процесу становлення норми, але позірна стабільність норми, що її фіксує словник 1974 р., не є наслідком відбору (адже не враховує жодного з попередніх варіантів), а відразу встановлює нову, „єдино можливу" норму радянського часу. Словник 1998 р., що назагал відбиває тенденцію до перегляду норми, хоча й значно поповнює реєстр за рахунок слів із літерою *ґ*, не може вважатися таким, що враховує мінливість і постійну оновлюваність норми. До цього нібито оновленого реєстру потрапили лише ті слова, що їх фіксували словники ще не початку XX ст., тоді як слова іншомовного походження становлять той шар лексики, що оновлюється та поповнюється чи не найбільш активно.

Додамо, що жоден із теперішніх словників чужомовних слів не засвідчує тенденцій до перегляду інших правописних норм, що функціонували до 1933 р., зокрема йотація голосних, передавання дифтонгів тощо (пор. *глаукома*, *гладіатори*, *гетто*).

Висновки

Проаналізувавши матеріал словників чужомовних слів української мови різних періодів, ми виявили, що розвиток норм у галузі правопису не мав односпрямованої тенденції. До 1933 р. цей процес розвивався відповідно до внутрішніх законів мови, зокрема чинними були принципи відбору, варіативності, мінливості, що вилилося в дискусію й ухвалення компромісного правопису 1928 р. Із варіантів норм у перспективі мав би відбутися відбір (а таку тенденцію засвідчує, зокрема, компромісний словник 1932 р.), а відтак і стабілізація уніфікованого й суспільно схвалюваного варіанту норми. З початком же радянського терору в мовній царині природний процес унормування та кодифікування чужомовної лексики перервався, українській мові накинуто норму спорідненої російської. Цю нову систему регламентацій, на нашу думку, не можна вважати за норму в усій повноті її характеристик, адже вона втратила зв'язок з узусом (це демонструють згадувані приклади мовної практики, що суперечить офіційно зафіксованим нормам), була накинена згори (а не стала закріпленням суспільно-мовної практики). Ця нав'язана норма не відповідала традиції та історії розвитку мови, усувала варіативність і можливість відбору. Такий аспект норми літературної мови, як уніфікованість, об'єднавча роль для всіх мовців, також виявився знехтуваним.

Наслідком насильницького впровадження норм у правописі чужомовних слів стало те, що українськомовні індивіди, замість бути об'єднаними нормою, виявилися розділеними. При цьому відмінності у системі норм спостерігаються вже не між та східно- та західноукраїнськими або діаспорними варіантами (пор. приклади з діаспорної преси, що їх подає Б. Ажнюк: газ/ґаз, генерація/ґенерація, Колумбія/Колюмбія/Коломбія, Фльоріда/Флорида та ін. [5]), а всередині мовної спільноти одного регіону. Отож, норми української літературної мови, які мали би сприяти, поряд з іншими чинниками, національному самоусвідомленню, досі лишаються предметом конфлікту, що потребує нагального вирішення. Якщо прийняти погляд на систему норм та словник (кодифікатор норм) як на паноптикум, де діють відношення

центру-периферії, то можемо припустити, що ці відношення регулює далеко не українська етноцентрична ідеологія. Така парадоксальна ситуація, коли словники, що мали би відмежовувати „свою” норму від „чужої”, а натомість імпліцитно й далі нав’язують цю чужу норму, свідчить про тривання кризи понівеченої української ідентичності, яка й досі перебуває в межах радянського та російського проімперського дискурсу.

Сьогодні, коли співіснують різні правописні принципи, вибір на користь котрогось із них у написанні чужомовних слів майже завжди є свідомою маніфестацією відповідної ідейної та культурної позиції. Несприйнятливість до мовних реформ у певних впливових колах українського населення фактично гальмує інноваційні процеси (в Україні вони мають характер ретроінноваційних), актуалізовані мовною практикою певних колективів мовців. Підкреслимо: це інтелігентні кола і центру і заходу України, тобто свідомі мовці. Такий стан речей спричиняється до розхитування літературних норм замість їхньої кодифікації з урахуванням нових запитів часу.

Подолання кризи української національної ідентичності через такий впливовий канал, як національна мова, зокрема через кодифікацію в ній чужомовних запозичень, має відбуватися принаймні у два етапи. Перший етап полягає в уніфікуванні й узгодженні системи норм хоча б у тих межах, що запропоновано Правописною комісією на чолі з В. Німчуком. Другий етап має поновити перервану традицію щодо написання чужомовних слів у тих межах, які забезпечать ідентичність і самобутність української мови. Не виключаємо можливості видання словників, що відображатимуть узуальні явища мови і пропонуватимуть їх мовцеві (а це переважно мали б бути очільники радіо- й телепрограм, редактори, тобто професійні мовці).

Подальші дослідження у цій сфері мають залучати аналіз особливостей теперішньої суспільно-мовної практики у сучасній періодичній пресі, радіомовленні, видавничій справі, на телебаченні (звичайно ж, професійного рівня) тощо. Це дасть змогу виявити тенденції в унормуванні чужомовної лексики та випрацювати нові кодифікаційні принципи для фіксації

переглянутої норми, а також об'єктивні підстави для реформування українського правопису.

ДЖЕРЕЛА

I. Словар чужих слів: 12000 слів чужого походження в українській мові / Зібр. З. Кузеля, М. Чайковський; Ред. З. Кузеля. – Чернівці, 1910. – 368 с.

II. Словник чужомовних слів, що увійшли в мову українську. – К.: Час. – 1924. – 214 с.

III. Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. Словник чужомовних слів / За ред. О. Бадана-Яворенка. – Х.; К.: Вид-во УРЕ, 1932. – 532 с.

IV. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. – 775 с.

V. Коломієць М.П., Молодова Л.В. Словник іншомовних слів. – К.:, 1998. – 190 с.

VI. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: Близько 6000 слів. Вид. 3-є, випр. і доп. – К.: Довіра, 2005. – 445 с.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська акад.", 2005. – 399 с.

2. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К.: НАНУ. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 288 с. – Бібліогр.: с. 257-285.

3. Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика / Общ. ред. и вступит. Статья Н.С. Чемоданова. – М.: Прогресс, 1975. – С. 441-472.

4. Benson Ph. Ethnocentrism and the English Dictionary. – London: Routledge, 2001. – 232 p.

5. Ажнюк Б.М. Іншомовні слова в орфографічній практиці української діаспори // Український правопис: так і ні: Обговорення нової редакції „Українського правопису" / Ред.-упоряд. О.О. Тараненко. – К.: УНВЦ „Рідна мова": Довіра, 1997. – С. 47-67.

ББК Ш12=411.4*000
УДК 81’27 81-139

Анатолій Загнітко,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету
Ірина Кудрейко,
пошукач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ПРЕДМЕТНО-ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ

У статті розглянуто домінувальні визначення предмета соціолінгвістики, проаналізовано основні класифікації базового предметно-поняттєвого апарату, встановлено найуживаніші методи збирання й опрацювання досліджуваного матеріалу.

Ключові слова: *соціолінгвістика, поняттєвий апарат, методи.*

У центрі уваги перебувають актуальні проблеми соціолінгвістики: аналіз предметно-поняттєвого апарату науки. Актуальність теми зумовлена відсутністю чіткого розмежування між базовими і галузевими поняттями соціолінгвістики, конкретного визначення проблематики цієї науки.

Метою роботи є аналіз і систематизація попередніх теоретичних підходів до соціолінгвістичних категорій і понять, встановлення їх структури та ієрархії.

Завдання роботи мотивовані поставленою метою і передбачають: 1) розгляд домінувальних підходів до визначення предмета соціолінгвістики; 2) характеристику основних класифікацій соціолінгвістичного поняттєвого апарату; 3) з’ясування особливостей методів, застосовуваних у соціолінгвістиці.

Соціолінгвістика – один із напрямів мовознавства, до якого останнім часом посилився інтерес науковців усього світу. Це

закономірно: сучасному суспільству необхідні наукові розробки принципів взаємодії суспільства й мови. Проте соціальний підхід до вивчення мовних фактів простежувався в працях лінгвістів ще наприкінці XIX – початку XX століття. Істотну роль у розвиткові соціального напрямку відіграли праці Ф. де Соссюра, в яких науковець наголошував на соціальній сутності мови, досліджував зв'язок мови з народом, його культурою, історією, географічним розподілом мов, співвідношенням літературної мови і діалектів; дослідження засновника французької лінгвістичної школи А. Мейє, який зазначав, що мова – соціальний факт, що без суспільства мови не може бути так само, як і суспільства без мови, усі мовні явища зумовлені соціальними чинниками. Ж. Вандрієс, учень А. Мейє, зауважував, що в процесі розвитку мов можна спостерігати дві тенденції: до диференціації і уніфікації, важливим чинником розвитку мови є змішування, але наявність іншомовних елементів не перешкоджає тому, щоб мова залишалася мовою; праці представників Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса, Б. Гавранка, Й. Вахка, які запропонували досліджувати мову як „систему систем", довели зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови. У Росії проблема взаємодії мови і суспільства була предметом дослідження І. Бодуена де Куртене, який висунув ідею двопланового членування мови – „горизонтального" (територіальне членування) і „вертикального" (соціальна диференціація), наголошував на важливості вивчення соціальної диференціації мови. Науковець зазначав, що мовний матеріал складається з народної мови, розмовної мови (мовлення) усіх прошарків суспільства певного народу, „мови різних за віком (дітей, дорослих, старих тощо) і відомих станів людини" (цит. за: [Березин 1975: 157]). Проблемі соціальної диференціації мови („мові панівних класів", „мові буржуазії", „мові робітників", „мові селян" тощо) приділяв увагу і В. Жирмунський. Учений подавав сукупність форм існування мови у вигляді піраміди, підгрунтям якої є селянські говори, у міщанських говорах піраміда звужується, у розмовній мові панівного класу, більш або менш уніфікованій відповідно до писемної норми, вона звужується, наскільки це є можливим на певному етапі розвитку мови, і, нарешті, верхівка піраміди – це уніфікована писемна

норма літературної мови [Жирмунський 1969: 21]. Л. Якубинський, досліджуючи проблему соціальної зумовленості мови, наголошував, що складнопідрядні речення набувають інтенсивного розвитку тільки з виникненням і розвитком писемності, а це, певна річ, пов'язано зі збільшенням суспільних функцій мови, поширенням соціальної сфери її використання.

Щодо радянського мовознавства, то проблеми взаємодії мови і суспільства почали досліджуватися ще в 20-ті роки минулого століття, саме тоді було закладено теоретичний фундамент соціолінгвістичних досліджень. Особлива заслуга у його формуванні належить Є. Поливанову, який наголошував, що „для того, щоб мовознавство було адекватним своєму об'єктові досліджень, воно повинно бути наукою соціологічною"(цит. за: [Крючкова 2004: 9]). Він уклав програму соціологічного вивчення мови, до складу якої входили: 1) визначення мови як соціально-історичного факту; 2) опис мов і діалектів у соціологічному аспекті; 3) оцінний аналіз певної мови як знаряддя спілкування; 4) вивчення причинових зв'язків між соціально-економічними і мовними явищами; 5) оцінний аналіз мови як засобу боротьби за спілкування; 6) створення загальної типологічної схеми еволюції мови у зв'язку з історією культури; 7) прикладні питання соціальної лінгвістики: мовна політика [Поливанов 1968: 178 -186].

Програма, яку сформулював Є. Поливанов, була використана у дослідженнях і самого автора, й інших мовознавців: Б. Ларин і Н. Карінський досліджували проблему вивчення мови міста, А. Селіщев вивчав гетерогенність мови, зумовлену соціальною неоднорідністю колектива її носіїв. Учений зазначав: „Основу регіональної і соціальної варіативності мови складає той факт, що населення конкретної політичної спільноти являє собою сукупність різних суспільних груп, які розподіляються на підгрупи за віком, статтю та іншими ознаками, відповідно і мова групи розпадається на декілька мов підгруп. Ступінь розбіжності між ними залежить від позамовних ситуацій. Наприклад, у періоди соціальних катаклізмів мова молодіжних груп більшою мірою відображає суспільні зміни" (цит. за: [Крючкова 2004:10]). Л. Щерба наголошував, що „будь-

яка соціальна диференціація в межах тієї чи іншої групи сприяє диференціації мовленнєвої діяльності і диференціації мовного матеріалу” (цит. за: [Крючкова 2004:10]).

Соціолінгвістика в Україні почала розвиватися в 60-ті роки XX століття. Характерною рисою досліджень того часу була однобічна увага до внутрішнього розвитку мови, відсторонення від фактів реальної мовної ситуації в Україні, обмеженість джерельної бази лише даними преписів населення. Починаючи з другої половини 80-х років, вітчизняна соціолінгвістика збагачується новими напрямами та методами дослідження. Певний внесок у розвиток сучасної соціолінгвістики зробили українські вчені О. Мельничук, у працях якого йдеться про соціальну причину мовних змін; Ю. Жлуктенко, дослідження якого спрямовувалися на висвітлення проблеми інтерференції, двомовності, контактів української мови з англійською, німецькою; В. Русанівський описує окремі теоретичні і методологічні проблеми соціолінгвістики; Л. Ставицька велику увагу приділяє соціальній диференціації мови; питаннями мовної ситуації, мовної компетенції займаються Л. Масенко, В. Демченко, Н. Шумарова; О. Ткаченко впроваджує в українську соціолінгвістику такі поняття: мовна стійкість, мовна стабільність, соціолінгвістична класифікація живих і мертвих мов та ін.; дослідженням суржику присвячені праці В. Радчука Л. Ставицької, В. Труба, М. Стріхи та інших.

Останнім часом помітно активізоване вивчення східностепових говірок. Описи різних структурних рівнів східностепових говірок здійснювали науковці кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету. Ф. Горчевич проаналізував фонетичні й граматичні вияви говірок Ольгинського району Донецької області; З. Омельченко в дисертаційному дослідженні розглянула особливості морфологічної системи східностепових говірок; В. Познанська простежила склад і функціонування антропонімів у східностепових говірках; Л. Фроляк встановила специфіку ботанічної лексики Північного Надазов’я; Н. Клименко проаналізувала групи найменувань одягу, взуття й прикрас; В. Дроботенко розглянула лексику сімейних обрядів

Донеччини; Л. Білик з'ясувала закономірності творення дієслівних словосполучень східностепових говірок Донеччини; Н. Сіденко охарактеризувала географічну апелятивну лексику східностепових говірок Центральної Донеччини. Мовознавці кафедри української мови Донецького національного університету під керівництвом доктора філологічних наук, професора А. Загнітка активно працюють над укладанням повного Словника східностепових українських говірок. У 2006 році вийшли „Матеріали до словника східностепових українських говірок" (перший випуск), які охоплюють записи з 46 обстежених пунктів Донецької області й уперше відображають частину основного лексичного складу одного з новостворених говорів української мови. Сьогодні підготовлено другий випуск таких матеріалів.

За час існування у мовознавстві соціолінгвістичного напрямку він мав і досі має декілька різних назв: „соціологія мови", „соціологічна лінгвістика", „соціологічне мовознавство", „лінгвістична соціологія", „лінгвосоціологія", „соціальна лінгвістика" (див. праці У. Брайта, Р. Будагова, Д. Вундерліха, Б. Головіна, В. Жирмунського, Дж. Фішмана та ін.). У сучасному мовознавстві здебільшого використовуються два терміни – „соціальна лінгвістика", „соціолінгвістика". Термін „соціолінгвістика" введений до наукового обігу американським дослідником Х. Каррі в 1952 році. Звернімося до найвідоміших визначень соціальної лінгвістики.

Ф.Філін, який багато років присвятив вивченню мови як суспільного явища, пише: „Мова – творіння суспільства, і в ній усе суспільно. Що ж у такому випадку можна розуміти під соціолінгвістикою? Поки що в цей термін вкладається різний зміст, межі якого дуже нечіткі. Мабуть, за ним треба закріпити два значення: 1) вивчення залежності мови, її структури від суспільства, іншими словами, соціальної зумовленості мовних явищ; 2) вивчення суспільних функцій мови, її ролі в суспільстві, впливу на суспільство. Зрозуміло, обидва ці значення тісно пов'язані одне з одним, складають єдиний комплекс проблем" [Филин 1982: 131].

О. Ахманова і А. Марченко, вважають, що найбільш загальне визначення соціолінгвістики – це „розділ мовознавства,

який вивчає причинові зв'язки між мовою і фактами суспільного життя" [Ахманова, Марченко 1971: 2].

М. Юсслер у монографії „Соціолінгвістика" подає таке тлумачення цього терміна: „Відносно молода наука (наукова галузь), що займається вивченням взаємодії науки і суспільства й у міждисциплінарному плані співпрацює з іншими науками. За допомогою соціолінгвістики було розширено емпіричні можливості мовознавства. Важливим об'єктом соціолінгвістики є соціальний варіант (соціальна варіативність)" [Юсслер 1987: 195].

М. Вахтін і Є. Головко, розглядаючи соціолінгвістику як „сферу взаємного проникнення соціології і лінгвістики, що охоплює все розмаїття впливу соціальних чинників на мову і мовних чинників на суспільство" [Вахтин, Головко 2004: 16], вважають найбільш вдалим визначення соціолінгвістики, яке пропонує Р. Хадсон. Англійський науковець відмежовує соціолінгвістику від соціології мови і зазначає, що „соціолінгвістика – це вивчення мови в її відношенні до суспільства, а соціологія мови – це вивчення суспільства в його відношенні до мови. Якщо завдання першої – висвітлити деякі мовні факти, універсальні чи специфічні, то завдання другої – навпаки: дізнатися нового про суспільство, використовуючи мовні дані. Різниця між цими поняттями, на думку Р. Хадсона, в акцентах, а не в предметі вивчення (цит. за: [Вахтин, Головко 2004:17]). Наскільки доречним є це відокремлення соціолінгвістики від соціології мови покажуть наступні дослідження.

Б. Головін подає широке і вузьке тлумачення терміна „соціолінгвістика": „У широкому розумінні соціолінгвістика повинна пояснити всю сукупність „площинних" членувань мови, усю систему її варіантів, тому що членування і варіювання зумовлені впливом на мову з боку соціального колективу. У вузькому ж розумінні предметом соціолінгвістики є вивчення того членування мови і її функціонування, яке намічається у площині соціальних груп і суспільних прошарків колективу"(цит. за: [Швейцер 1976: 64]).

Вузьке значення соціолінгвістики пропонував наприкінці 60-х років XX століття В. Жирмунський: „Соціальна лінгвістика у вузькому розумінні розглядає два взаємопов'язаних кола

проблем: 1) соціальну диференціацію мови класового суспільства на певній сходинці його історичного розвитку (певного суспільного колективу у відповідну історичну епоху); 2) процес соціального розвитку мови, її історію як явище соціальне (соціально-диференційоване)" [Жирмунський 1969:14]. О. Швейцер, зазначаючи, що це визначення містить багато цінного і корисного, звертає увагу на однобічний характер розуміння предмета соціолінгвістики, який, за словами О. Швейцера, певною мірою був зрозумілий самому авторові [Швейцер 1976: 66].

В. Брицин подає не лише тлумачення терміна „соціолінгвістика", а й окреслює коло досліджуваних проблем: „Соціолінгвістика (від лат. societas – спільність і лінгвістика), соціальна лінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає соціальні аспекти розвитку мови, її суспільні функції у синхронії і діахронії, механізми взаємодії мови і суспільства. Найголовнішими проблемами соціолінгвістичного опису є соціальна диференціація мови, мова і суспільство, мова і нація, мовна політика та мовне планування (будівництво), мова і культура, двомовність" [Брицин 2004: 631].

За часів формування і становлення соціолінгвістики як самостійної дисципліни багато суперечок було щодо визначення предмета цієї науки, кола досліджуваних проблем. Завдання соціолінгвістики визначувані рівнем розвитку суспільства (народу, нації), сучасним станом тієї чи іншої мови в межах певної територіально-адміністративної одиниці, тому досліджуються як проблеми багатомовності, двомовності, соціальної стратифікації мови, так і становлення національних літературних мов, вибір певної мови як засобу загальнодержавного спілкування.

Визначаючи статус соціолінгвістики як самостійної дисципліни, більшість мовознавців акцентують на тому, що вона формується на стику різних наук (Дешериев 1977; Звегинцев 1976; Швейцер 1976). Таке розуміння цієї дисципліни зумовлює визначення її предмета, методів дослідження.

Одним з найбільш ємних визначень предмета соціолінгвістики, на наш погляд, є те, що подає Ю. Дешерієв, який вважає, що предметом соціолінгвістики постає вивчення

загальних і соціально зумовлених закономірностей функціонування, розвитку і взаємодії мов (цит. за: [Швейцер 1976: 68]). О. Швейцер зауважує, що це визначення можна вважати базовим, якщо внести деякі уточнення: „До соціолінгвістичних досліджень входять як вивчення впливу соціальних чинників на функціональне використання мови в процесі мовленнєвої комунікації, так і аналіз впливу цих чинників на саму структуру мови, їхнє відображення в мовній структурі. До того ж досліджуються не лише зв'язки між мовою і об'єктивними соціальними чинниками, але й відображення в мові і мовленнєвій діяльності суб'єктивних соціальних чинників, таких, як соціальні настанови і соціальні цінності" [Швейцер 1976: 69].

Виходячи з цього розуміння предмета соціолінгвістики, розглянемо деякі питання соціолінгвістичної теорії, зокрема, поняттєвий апарат соціолінгвістики.

Оскільки соціолінгвістика є відносно новою мовознавчою дисципліною, її поняттєвий апарат не можна вважати повністю сформованим. На думку Ю. Дешерієва, під час розробки цієї проблеми необхідним є розмежування загального й галузевого поняттєвого апарату соціолінгвістики. Якщо перший описує систему базових, ключових понять цієї дисципліни, то останній – дає уявлення про зміст понять і їхній взаємозв'язок у різних розділах соціолінгвістики, наприклад, поняттєвий апарат білінгвізму, поняттєвий апарат соціальної диференціації мови і под. Принципи створення галузевого поняттєвого апарату продемонстрував О. Швейцер на прикладі понять соціальної зумовленості варіативності мови. Як ключові терміни науковець пропонує такі: мовний колектив, мовленнєвий колектив, мовна спільність, мовленнєва спільність, соціально-комунікативна система, соціально-комунікативна підсистема, стратифікаційна змінна, стратифікаційно-ситуативна змінна, комплекс цінностей, статус, роль, соціальна настанова, ціннісні орієнтації. Між цими соціолінгвістичними і соціологічними поняттями встановлюються системні зв'язки різного рівня [Швейцер 1976а: 31-41].

Першу спробу визначити базові соціолінгвістичні поняття зробив Ю. Дешерієв, який до загального поняттєвого апарату включав такі терміни: мова, слово, фонема, соціально-

територіальна диференціація, мовна політика, соціалізоване ставлення, несоціалізоване ставлення, однорівнева звукова структура, багаторівнева звукова структура [Дешериев 1977: 298-302]. У 2001 році вийшов підручник В. Бєлікова і Л. Крисіна „Соціолінгвістика”, у якому автори пропонують такі основні поняття соціолінгвістики: мовне суспільство, рідна мова, мовний код, соціально-комунікативна система, мовна ситуація, інтерференція, мовна варіативність, зміна коду, мовна норма, літературна мова, діалект, соціолект, арґо, жарґон, сленґ, койне, просторіччя, диглосія, двомовність, сфери використання мови, мовленнєва і немовленнєва комунікація, комунікативна ситуація, мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, комунікативна компетенція носія мови [Беликов, Крысин 2001: 19]. На наш погляд, автори цієї класифікації основного поняттєвого апарату соціолінгвістики до загальних базових понять включили галузеві: рідна мова, мовна норма, зміна коду, сфери використання мови, мовленнєва і немовленнєва ситуація та ін. У 2004 році було видано навчальний посібник М. Вахтіна, Є. Головка „Соціолінгвістика і соціологія мови”, у якому автори, спираючись на англо-американську традицію в соціолінгвістичному напрямку, пропонують такі поняття соціолінгвістики: етнічність, етнічна група, соціальна ідентичність, мовний варіант, національність і нація, націоналізм, державність, мова, багатомовність, державна, офіційна, титульна мови, статус мови, мова і діалект, стандартна літературна мова, діалект і регістр, материнська мова, рідна мова, перша мова, мовна ситуація, мовне зрушення, темпи мовного зрушення, мовна життєздатність, збереження мови, мовна стійкість, соціальна і мовна диференціація, мовна політика і мовне планування, індивідуальне мовне планування, мовні меншини, мовні конфлікти [Вахтин, Головко 2004: 33-194]. Характерною особливістю цієї класифікації є наявність термінів з англомовної соціолінгістичної літератури (етнічність, етнічна група, регістр) і нерозмежування авторами базових і галузевих понять.

Як зазначав М. Лобачевський, „перші поняття, з яких розпочинається будь-яка наука, повинні бути зрозумілими і зведеними до найменшої кількості” [Лобачевский 1946: 186].

А. Загнітко наголошує, що базові поняття „виступають центром у реалізації категоріального мислительного змісту, в їхніх компонентах не тільки відображені складники, вони експонентно закріплені і перебувають у системних зв'язках з іншими" [Загнітко 1991: 8]. Основними критеріями цих понять є їхня локальність, персональність, генералізація, універсальність, висока інформативність.

Проаналізувавши попередні класифікації поняттєвого апарату соціолінгвістики, можемо запропонувати таку класификацію базових понять науки, котра грунтуватиметься на основному завданні соціолінгвістики, тобто дослідженні впливу суспільства на мову (мови).

Якщо цю проблему розглядати за такою схемою:

суспільство → мова – це
народ → мова,
нація → мова,
колектив, корпоратив, група, родина → мова,
індивід → мова,

то на рівні ***народ → мова*** характерною ознакою впливу на мову буде наявність двомовності, багатомовності; на рівні ***нація → мова*** – соціальна поширеність мови; ***колектив → мова*** – соціально-територіальна диференціація мови; ***індивід → мова*** – соціально зумовлена варіативність мови. Отже, до основних понять соціолінгвістики належатимуть *мовне суспільство, мовний код, двомовність, багатомовність, соціальна поширеність мови, соціально-територіальна диференціація мови, соціально зумовлена варіативність мови.*

Якщо характеризувати кожне з наведених понять, то, насамперед, слід зазначити, що В. Бєліков і Л. Крисін у своїй класифікації основних понять соціолінгвістики подають термін *мовне суспільство*, який розтлумачується як сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними, культурними зв'язками, які здійснюють у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти один з одним та з іншими соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у цій сукупності [Беликов, Крысин 2001: 20]. Це поняття є базовим, тому що за цим визначенням до мовного суспільства можуть

належати і народ, і нація, і будь-який колектив, найменший з яких – *соціолема. Соціолема* – певне корпоративне, відносно відокремлене, мовне співтовариство, яке завдяки безпосередньому контактуванню використовує певну мову або діалект. *Соціолема* детермінує функціонування і розвиток своєї мови, соціалізує, привласнює або відкидає інші варіанти мовної техніки. Мовець, залежно від умов спілкування, може бути членом різних *соціолем.*

Мовний код – термін, який використовується для визначення мови як системи; сукупність мовних ресурсів нації від літературної мови до соціальних і територіальних діалектів.

Щодо *двомовності (білінгвізму)*, то це функціонування двох мов на одній території або в одному етнічному середовищі. Іншими словами, це використання під час спілкування двох мов. Відносно ситуацій, у яких можуть функціонувати декілька мов, то прийнято термін *багатомовність*.

На рівні ***нація → мова*** перевагу надали терміну *соціальна поширеність мов,* враховуючи випадки, коли нація існує, а мови немає, або навпаки. Для характеристики цього терміна звернемося до класифікації поширеності й значущості мов О. Ткаченка, у якій автор виділяє такі основні різновиди *живих* і *мертвих* мов. Серед *живих* такі основні соціолінгвістичні типи: 1) одноосібна мова (майже повністю вимерла мова, належна одній особі, останній з останнього найстаршого покоління мовців); 2) частковогенераційна мова (згасаюча мова, що нею користуються лише люди старшого покоління); 3) (повногенераційна, але) частковоетнічна мова (мова, якою користується тільки частина етносу, що належить до так званих неповних націй, де переважна частина вищих верств і городян користується іншою мовою); 4) (повноетнічна, але) частковотериторіальна мова етносу (всі, у тім числі й найвищі верстви і в містах, користуються власною національною мовою, але через утрату державності не мають змоги поширити її на всю територію серед національних меншин); 5) повнотериторіальна мова (повноетнічна мова за ситуації здобуття народом, її носієм, державності, коли мова стає державною, тобто засобом міжнаціонального спілкування і офіційною мовою для всіх мешканців країни); 6)

(повнотериторіальна і) позатериторіальна монофункційна мова (в одній із функцій поширена поза власною територією); 7) (повнотериторіальна і) позатериторіальна поліфункційна мононаціональна мова (застосовувана в багатьох функціях і поза власною територією, що належить народові з однією державою і через це не розпалася на кілька національних варіантів); 8) (повнотериторіальна і) позатериторіальна поліфункційна полінаціональна мова (поширена в кількох державах, яка має через це кілька національних варіантів); 9) (повнотериторіальна) поліфункційна поліетнічна мова (мова, що, поширившись за початкову етнічну територію, повністю витисла попередні етнічні мови інших етносів і після певного часу існування, розпавшись на кілька мов, сама відмирає) [Ткаченко 2003: 4-5].

Із соціолінгвістичного погляду, за О. Ткаченко, мертві мови поділяються на такі різновиди: 1) мертва сакралізована етнічна мова (єдиний існуючий приклад – іврит); 2) сакралізована постетнічна корпоративна мова, уживана частково як розмовна (мова, що, відмерши як етнічна, продовжує вживатися як сакральна, іноді використовується не тільки як релігійна, а й як наукова й мова мистецької літератури); 3) фіксована мертва мова (виключно писемна й практично не використовувана); 4) реконструйована мертва мова без писемних пам'яток, реконструйована з мов нащадків як прамова; 5) гіпотетична мертва мова (субстратна, так звана протоєвропейська мова, існування якої попри невідомість етносу, її носія, можна припускати з її субстратних залишків у мовах заступницях) [Ткаченко 2003: 5-6].

На рівні ***колектив → мова*** ми використали термін „*соціально-територіальна диференціація мови*". Як основний його виділяв і Ю. Дешерієв серед термінів, які належать до основного поняттєвого апарату соціолінгвістики [Дешериев 1977].

Соціально-територіальна диференціація мови – членування мови на територіальні наріччя, діалекти, говори і різні соціальні діалекти, просторіччя, побутово-розмовну мову, літературну мову. Л. Крисін наголошує, що „соціальну диференціацію мови багато дослідників вважають однією з найчіткіших форм зв'язку між мовою і суспільством" [Крысин

2004: 75]. Характерною рисою соціально-територіальної диференціанції української мови є наявність суржику, який, за словами Л. Ставицької і В. Труба, є „некодифікованою просторозмовною мовою, яка виникла як наслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її диглосній формі. Суржик постає в результаті системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях; він репрезентований цільно-оформленими лексемами – суржикізмами, які накладаються на українську або російську мовну основу; виявляє себе на базі регіональних різновидів української мови як мовний код в осіб з різним типом мовної компетенції, у різнотипних соціально-корпоративних та комунікативних сферах” [Савицька, Труб 2007: 77]. Проблема суржику є багатодосліджуваною в українській соціолінгвістиці, вона знайшла відображення в працях О. Данилевської, Л. Масенко, В. Радчука, Л. Ставицької, М. Стріхи, В. Труба, О. Шумілова та ін.

Досліджуючи проблему соціальної диференціації мови, увагу лінгвістів привернув той факт, що останнім часом носії певної національної мови під час спілкування користуються різними мовними підсистемами. Вибір тієї чи іншої мовної підсистеми залежить від соціальних та ситуативних параметрів комунікативного акту, мовної компетенції носія мови. Можливість використовувати мовні засоби різних підсистем призводить до того, що межі між вже існуючими мовними підсистемами стають розмитими, а це, у свою чергу, вимагає створення нових додаткових підсистем, які поєднуватимуть у собі елементи літературної мови і територіального діалекту, жаргону і літературної мови тощо. Поява інтердіалектів, інтержаргонів зумовлена використанням під час комунікативного акту мовних одиниць різних підсистем – *лінгвем. Лінгвема* – мовна одиниця з соціальним наповненням, яка не є прямолінійно й однозначно прикріпленою до певного соціального класу.

Соціально зумовлена варіативність мови – здатність індивіда обирати варіанти залежно від ситуації, сфери комунікації, особистих характеристик адресата.

Існує певна різниця між термінами базового поняттєвого апарату і галузевого поняттєвого апарату, проте не можна провести чітку межу між ними.

Запропонована класифікація базових понять соціолінгвістичного поняттєвого апарату є результатом аналізу й узагальнення результатів попередніх досліджень (див. праці В. Бєлікова, М. Вахтіна, Є. Головка, Ю. Дешерієва, Л. Крисіна, О. Ткаченка, О. Швейцера) і носить однобічний характер, тому що розглядається лише вплив суспільства на мову. Щодо впливу мови на суспільство, то в нашому дослідженні ми дотримуємося поглядів А. Базієва, Ю. Дешерієва, М. Ісаєва, В. Панфілова, О. Ткаченка та інших, які зауважують, що вплив мови на суспільство сприяє ідентифікації, диференціації як націй, так і етнічних і соціальних груп, водночас не заперечуємо, що мова суттєво може впливати на структурацію ціннісних вартостей суспільства. Цей аспект вимагає окремого дослідження.

Підґрунтям будь-якої наукової дисципліни є методи дослідження. У соціолінгвістичних дослідження використовуються лінгвістичні, соціологічні, соціолінгвістичні методи. Докладно в науковій літературі проаналізовано особливисті використання різних процедур конкретних соціолінгвістичних досліджень для збору соціолінгвістичного матеріалу. О. Швейцер наголошує на таких методах збору соціолінгвістичних даних: спостереження, опитування інформантів (анкетування, інтерв'ю) [Швейцер 1976: 157-165]. Метод опитування часто використовується при дослідженні мовної ситуації в Україні (див. праці Л. Масенко, Н. Шумарової, Г. Залізняк та ін.). До цих методів слід додати вивчення документів. Цей метод активно застосовується для збору первинних даних у соціології, однак часто використовується і в соціолінгвістичних дослідженнях, коли вивчення переписів населення, статистичних збірок є одним із інформаційних джерел. Метод аналізу персоніфікованих текстів, писемних (розгляд учнівських творів, заяв, пояснюючих записок тощо) або усних (аналіз магнітофонних записів), допомагає дослідникам вивчати мову і мовлення інформантів на всіх рівнях – від фонетичного до стилістичного [Баскаков 1976: 46-56]. Для визначення відмінностей у формальному і неформальному мовленні

використовується читання уривків тексту або списку слів, також метод читання можна застосовувати в дослідженні особливостей вимови представників тієї чи іншої групи [Вахтин, Головко 2004: 59]. Норвезькі дослідники Є. Ланца і А. Хвенекільде, досліджуючи вибір мови іммігрантами, що не так давно переселилися в Осло, запропонували метод аналізу соціальних зв'язків, за допомогою якого дослідники мають можливість докладно вивчити стосунки між індивідами в досліджуваному колективі [Ланца, Хвенекильде 2001: 48]. Усі заявлені методи цілком прийнятні для соціолінгвістичних досліджень, а їхнє комплексне застосовування дає досить викінчені результати.

У цьому ряді наведено найуживаніші методи соціолінгвістичних досліджень, але враховуючи темпи розвитку соціолінгвістики, можна сподіватися на появу нових методів, нових проблем дослідження, нових понять, цьому сприятиме постійний розвиток суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахманова, Марченко 1971: Ахманова О.С., Марченко А.Н. Основные направления в социолингвистике // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 4. – С.2-9.

2. Базиев 1973: Базиев А.Т., Исаев М.И. Язык и нация. – М.: Наука, 1973. – 434 с.

3. Баскаков 1976: Баскаков А.Н. О комплексных методах и приемах билингвистического исследования // Методы билингвистических исследований. – М.: [Б. и.] ,1976. – С. 46-56.

4. Беликов, Крысин 2001: Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.

5. Березин 1975: Березин Ф.М. История лингвистических учений: Учебное пособие. – М.: „Высшая школа", 1975. – 304 с.

6. Брицин 2004: Брицин В.М. Соціолінгвістика // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 631.

7. Вахтин, Головко 2004: Вахтин Н.Б., Головко Е.В. Социолингвистика и социология языка: Учебное пособие. – СПб.: ИЦ „Гуманитарная Академия"; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.

8. Дешериев 1977: Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. – М.: Наука, 1977. – 382 с.

9. Жирмунский 1969: Жирмунский В.М. Марксизм и социальная лингвистика // Вопросы социальной лингвистики. – Л.: Наука, 1969. – С. 14-32.

10. Загнітко 1991: Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 77 с.

11. Крысин 2004: Крысин Л.П. Проблема социальной дифференциации языка в современной лингвистике // Социолингвистика вчера и сегодня. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С.75-93.

12. Крючкова 2004: Крючкова Т.Б. Развитие отечественной социолингвистики // Социолингвистика вчера и сегодня. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С. 8-51

13. Ланца, Хвенекильде 2001: Ланца Е., Хвенекильде А. Социальные связи, выбор языка и языковые установки среди филиппинцев г. Осло (Норвегия) // Язык и общество на пороге нового тысячелетия: итоги и перспективы. Тезисы докладов международной конференции. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.48-49.

14. Лобачевский : Лобачевский Н.И. Полное собрание сочинений. – Т. 1. – М. – Л.: Гос. изд. техн.-теорет. лит., 1946. – 412 с.

15. Панфилов 1975: Панфилов В.З. Язык, мышление, культура // Вопросы языкознания. – 1975 . – № 1. – С.13.

16. Поливанов 1968: Поливанов Е.Д. Круг очередных проблем социальной лингвистики // Статьи по общему языкознанию. – М.: Наука, 1968. – С.178-186

17. Ставицька, Труб 2007: Ставицька Л.О., Труб В.М. Суржик: міф, мова, комунікація // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С.31-121

18. Ткаченко 2003: Ткаченко О.Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці й динаміці // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С.3-13.

19. Филин 1982: Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 335 с.

20. Швейцер 1976: Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория. Проблемы. Методы. – М.: Наука, 1976. – 175 с.

21. Швейцер 1976а: Швейцер А.Д. К разработке понятийного аппарата социолингвистики // Социальнолингвистические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 31-41.

22. Юсслер 1987: Юсслер М. Социолингвистика. – К.: Вища школа, 1987. – 199 с.

ББК 81.21 (4 Англ-Укр)

Віталій РАДЧУК,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

EUROPE'S CROSSROADS: WHAT LANGUAGE WILL UKRAINE USE IN 2101? HOW TO TRANSLATE INTO INTERACTING LANGUAGES?[1]

Which, or rather what kind of language will be Ukraine's face in a while? Ukrainian, Russian and English have mixed into a variety of hybrids that will interact further. This research looks into the laws the intrinsic tongue of the land changes to probe how viable its rivals for the future of the terrain are, along with itself. The forecast considers separability, disjuncture, creolization, entity, integrity, steadiness and fortitude of languages in the light of translation.

Key-words: *language, development, forcast, pidgin, translation.*

Котра чи радше якої якості мова буде майбутнім лицем України? Українська, російська та англійська змішались у низку гибридів, які взаємодіятимуть і далі. У розвідці досліджено закони зміни питомої мови краю, щоб виважити

[1] This article sums up the author's ideas reported lately to some conferences (6th BASEES Annual, Fitzwilliam College, Cambridge, 2005; the opening of the Ukrainian Institute, London, 2005; 6th Congress of the International Ukrainian Studies Associstion, Donetsk State University, 2005; "Languages, cultures and translation in globalisation era", Institute of Philology, Kyiv, 2005; "L'Ukraine et la Biélorussie – quels voisins pour l'Union Européenne?", École normale supérieure, Paris, 2006; 3rd Symposium on Ukrainian studies, Palacký University, Olomouc, 2006 etc.) and it is illustrated in a number of publications (also available on www.radchuk.novamova.com.ua).

життєздатність її та суперниць, що претендують на терени. Прогноз розглядає окремішність, роз'єднання, креолізацію, органічність, цілісність, стійкість і потужність мов крізь призму перекладу.

Ключові слова: *мова, розвиток, прогноз, суржик, переклад.*

1. Which language will dominate in Ukraine soon? Ukrainian? Russian? English? Each competitor is widely spread and potent, yet none functions alone. Together they produce an unprecedented environment. Their contrasting vocabularies, grammars, euphonies, styles, dialects, even alphabets and accents interact so weirdly, variably and vigorously we should rather ask: What sort of (each?) language will the new generations speak and write? By what features of the country's voice will the Earth recognize a future Ukrainian?

One needs to ask and to learn more before one can answer these queries. What is a separate tongue? What makes it distinct from its closest relatives, marking it as unique? What maintains a language as an effective system that functions in many social spheres? What ensures its disjuncture, entity, integrity, steadiness and fortitude? Can languages live a life of full value while overlapping and being mixed? Do they still linger in blends as peculiar and separate? Or is it a mixture by itself that is peculiar and quite stable? What roots does a pidgin appear from? What keeps hybrids flourishing? How do they develop as a rule? What happens to them eventually? How is a language standard formed and sustained? Why does it deviate and alter from stage to stage of its life? Do we truly share an advanced philosophy while regarding its development to be an everlasting change for the better? Should the growth of vocabulary indeed be praised as an achievement? Does it really help individuals to understand one another? Or is it just a token that *"Pardon, what did you say?"* is likely to be a more frequent question, and what was originally a common language will soon split into many newer tongues, even if these have a chance to be considered as overlapping, intimately interacting or "separate" subsystems of one piece under their parental name? Last but not least, what is the language situation in Ukraine at the moment? What sort of language is the country indeed using? What preferences can be expected already and trends traced?

Naturally, any attempt to look beyond the horizon of one's time springs from some need which of itself provokes certain expectations, approaches and attitudes. Any insight into the unknown equally depends on the choice of tools and ways. The human mind has always striven to absorb, reflect and retain more of the past. But its memory has only proved to be quite selective and patterned. Methodology has ever been a matter of controversy for historians. The word "*ever*", of course, is an exaggeration here and could be debated by itself. The future can only be seen by its signs and with the help of the experience of a great multitude of lives. It goes without saying that **linguistic futurology** must seek to be even more well-grounded than any excursion into the days of yore. And to be prudent along with being daring. Paradoxical though it may seem, the breach of some restrictions on how to view the past can be helpful in casting a glance into the future.

2. People very unwillingly accept the bitter truth that the biggest lesson of history is that we take no lessons from it. Chomsky goes as far as to suggest, not without sarcasm, that *homo sapiens* is likely to prove dead stupid in the long run. The breed may be a biological mistake, he argues, because it has used its 100,000 years to destroy its species and environment. Harm may rank first among the things mankind has learned to do best.[2] Optimists still trust that man can reform. And they work for it. Hope dies last, its reign is a creative factor, more so with mightier wings of fancy.

Just imagine what would have happened should Alexander the Great, King of Macedon, had been killed in his first battle against the Persians (334 B.C.) in which he was badly wounded and saved by accident. We can assume that there would have been no rise of the Roman Empire, no advent of Christianity, Renaissance and Romance languages. Neither Europe of today, nor New World would have sprung. No France, Spain, Great Britain or Brazil would have come into being to be spoken about. No Rome, London, Paris, Johannesburg, Sidney and New York.

---

[2] *Chomsky, N.* Lecture delivered at the Musical Academy in Madras on 10 Nov. 2001. Ukrainian translation: *Чомскі Н.* Куди прямує світ? In: Критика, 2002, № 1–2, p. 4.

It is strongly and universally believed that history allows no Conditional Mood. One is neither favoured, nor suffered to say: "*If it had not been for the Normans (or William the Conqueror personally) the Earth would probably speak a fairly inflected and less Latinized descendant of Anglo-Saxon now*". One sins, not only against history, even by keeping in secret those sorts of uncensored ideas: "*If Gautama Siddhartha had not left his palace and family to live an ascetic life he would not have become Buddha and…*", "*If Moses had not led the Jews from Egypt 33 centuries ago…*", "*If Mohammed had not fled from Mecca to Medina in 622…*", "*If Jesus Christ had returned the day Giordano Bruno (Jeanne d'Arc) was to be burnt…*" or "*If Jesus came today…*". Such conjectures are mirrored in public opinion as preposterous dreams, deplorable and irritant.

No doubt, the prerogative of the Simple Past to express a succession of actions is essential to reveal causes, results and the rule of laws. Continuity and abruptness ("*the country's economy was flourishing then*" and "*hardly had the prince taken the throne*") come quite handy to depict evolution and revolution. Different shades of modality are normally allowed unless a historian enters the realm of "*must have existed*", "*may have happened*", "*would have been*", "*could have won*", "*should have acted*" and the like. Yet if we reached beyond the bias we could see much more. The mode of thinking, which is just manifested in a richer grammar, is proof of a higher level of human and social development. A small child knows no Oblique Moods, Conditional, Suppositional and Subjunctive, whatever the classification. It says '*Gimme*' and '*May I have*' before it grows up to say '*Would you mind giving me*' and '*If I could bother you to let me have*'. The modality of the very young is fairly undifferentiated and indiscriminate, yet with a resource to develop. Their syntax is unpretentious. They do not synthesize secondary codes in figurative phrases like "*he kicked the bucket*" and take everything word for word. The age of civilization, in its green and adult years, can also be measured by the type of grammar it uses to learn about things. Should **criticism and modelling of the past** be more tolerated, less despair and fatalism would spread to swing our society, ecology and whatnot. Should it be normal to read in school textbooks: "*If it had not been for Confucius (Aristotle, Caesar, St. Paul, Charlemagne, Genghiz Khan, Columbus, Cortés, Luther,*

Galileo, Newton, Washington, Napoleon, Bolivar, Marx, Lenin, Hitler etc.)", the generations to come would be more fanciful, sure, adventurous and responsible.

Bifurcation or crossroads studies known as "alternative history" provide a breakthrough in our understanding of time along with our grasp of relativity, cause and effect. Time is a riddle that many philosophers, physicists, mathematicians, engineers, poets, fiction writers, painters, film-directors and other cross-epoch intellect envoys have mused over. Among them we find such minds as Democritus, Epicurus, Campanella, Saint-Simon, Kant, Hegel, Newton, Einstein, Hawking, Dante, Shakespeare, Proust, Kafka, Wells, Tolkien, da Vinci, Dali, James Cameron and brothers Wachowski. By assessing what may happen the films "Terminator" and "Matrix" cry out a warning, even a call to conquer the predetermined evil. Present-day Ukrainian periodicals are full of outspoken reminiscent criticism. Popular here are such titles as "The Ukrainians have never lost a chance to lose a chance" and the image of "stepping again on the rake" that denotes inability to learn from mistakes. This new promising brand of brainwaves is well expressed in the book "The Ukrainian Ifology" by Dmytro Shurkhalo (Lviv, 2004). It focuses on the lost opportunities of the past by enquiry into the choice of a path at its fork, the choice being a must for the society to go ahead. This trend is also notable in a number of fanciful novels that model and connect days of long ago and the future…

3. Neither is it generally believed that scientific foresight should be a responsibility of linguistics, and that the Future Tense could be suitable for this purpose and serve it in many ways, as could all forms and shades of modality, condition, supposition etc. Oddly enough, language planning is a more or less popular idea. At least immediate and long-term policies are usual for young states and countries that can afford spending much on cultivating a language. But that is another pair of shoes, occasionally with no brain-driven feet in them, either.

Despite its genuine meaning, the term "diachronic (i. e. temporal) linguistics" is normally used in a restrictive meaning urging to look back, not forward, to scan the past, not its work at the present moment and further on, in the nearest and distant future. The moments to come can be logically spanned in the mind for by far

more durable periods than those suggested by a pocket planner. Jones' findings on Sanscrit, Champollion's endeavour to decipher Egyptian scripts on the Rosetta Stone and Swadesh's glottochronology are just three examples of valuable contributions that enable us to look further ahead. A true forecast implies a keen application of the knowledge of laws drawn from what *has been happening* since time immemorial. It looks into the facts to learn about trends of development and it thus differs from idle guesswork, utopia, palmistry or chiromancy. Neither it is an invocation to serve someone's whims, nor a mere statement that the words "*It's Tuesday tomorrow*" are going to be said on Mondays in April 2101 and that it would be definitely wrong to say then "*We had August last month*". In order to reveal latent contradictions within a seeming harmony in the lingual space it is only reasonable to treat the inevitable with curiosity and to doubt the obvious. If we limited the modern study of language change to what *used to be* ages ago (*used to*, by the way, is also valued as modal), *was* just now, a very short while back, or *has been* so far, for whatever period cut from what *will have been*, we would present only a part the process and its purpose would be explicit quite modestly.

There is still another confusing touch if we are going to talk about the potential of a future language, not just of the way it may look. Can one trace a tendency with a shaky tool that is itself under review to indulge in premonitions? To doubt everything is a tested principle, yet it brings to mind other maxims: "*nosce te ipsum*" (mull over your tongue and your doubt, in our case) and "*everyone complains of his memory, none of his judgement*", along with the need to provide grounds. Again we go back: a keener historical study could reduce the wide-spread reluctance to admit that a future language will develop under the same laws any language has ever developed. But this obliging idea will only do for a starter. And to follow? Shall we live up to the ability of fauna that have a foreboding of cataclysms in the environment? Nobody could imagine the might of computer lexicography (prompt word processing) even a short while ago. The impact of the screen on our speech and brains (behaviour, decision-making) is hardly likely to lessen…

Naturally, it is difficult not to yield to misleading hints of what is called common sense that attributes the language element (lingual

sphere) to the outer world rather than to the human nature within its own power. Should we ignore, in particular, our scions' curiosity ("*vouloir savoir*"), creative urge, desire of self-expression? These motive forces will definitely keep the lexical heritage revived, brushed up and renewed. It is true, we speak words *out* taking them for social instruments that are no property of ours. Too often what we say is beyond our own grasp and ability to curb. Too often the capacity of a word to deflect and abstract provokes a gap of misunderstanding. And kindles conflicts too. We translate the word "*table*" into other languages without even asking ourselves what sort of material the table is made of, what its shape and colour are, how many legs it has, round, square, carved in balls or styled otherwise, if any at all. Such words as "*happiness*" and "*democracy*" are most effective in self-address, they belong to personal jargons rather than to the global code. No natural code, whether it be used in mass or even private communication, can be controlled as a possession. "*One word is too often profaned*," said Shelley. "*A thought spoken is a lie*," pointed out Tiutchev. But we do follow the poet, don't we?...

To sum up all hopes in plain words, the tokens of the future can be as convincing as are those of the past. Every yesterday was once a tomorrow but tomorrow never happens to prove its advantages and dangers until it becomes today. Why sit and wait to get frustrated? We benefit from weather forecasts, don't we? Why cannot we make good use of linguistic futurology?

4. Today there are three languages that interact most powerfully in Ukraine. Any of these contains word groups loaned from dozens of languages at different periods of the past. Therefore their modern lexicons are graphic parts of history that goes on. Thus we find many lexemes in Ukrainian borrowed from Finno-Ugric, Caucasian, Celtic and Altaic languages, Greek, Latin, Scythian, Gothic, Arabic, Lithuanian, Polish, German, Italian, French etc. The interaction of Ukrainian and Russian has been discussed for quite a long while and in all possible aspects. Now in Ukraine the mixture of these two languages, popularly named "*surzhik*" (i. e. contaminated grain), is spoken by millions of people. It penetrates into the press and academic life, it feels at home in businesses and makes its way into the Ukrainian establishment. The official censuses and statistics just ignore the obvious fact treated with prejudice in political doctrines.

Of course, it presents a big problem for editors. Editing commonly turns into translation from *surzhik* into authentic Ukrainian, as in this example: „*Мені прийшло в голову співставити міроприємства, в котрих ми приймали участь*" – „*Мені спало на думку зіставити заходи, в яких ми брали участь*" ("It came to my mind to compare all planned actions we had taken part in"). The "original" here is in adapted Russian, spelt and pronounced in Ukrainian. In fact, it is a half-way or partial translation that is completed, i. e. corrected into a full one.

The end of the Soviet era opened all doors to English in Ukraine. Here in few years English has spread triumphantly and become a favoured language with the prospect of losing much more of its strangeness fairly soon. It ranks first on the scale of language values in many situations. "No job without English" is a more likely approach in Kyiv than "No Ukrainian, no pay". English has ousted Russian from ministerial sign-boards, hung next to Ukrainian ones. It is at home on road guides, billboards, official forms, visiting cards, cash cards etc. It may strike as odd that dozens, in fact, the overwhelming majority of signs in the trading centre at the Independence Square in the capital is either in English or in the Latin alphabet.

Ukrainian English is only a reality. David Crystal attributes it to Canada[3] whereas Yuriy Zhluktenko studied it as North American.[4] Its Australian and British branches are also worth mentioning. But it is equally flourishing in Ukraine. Many local names, trade-marks, labels and adverts are English-based, like "*Kyiv Post*" (newspaper), "*Kyivstar*" (mobile phone Co), "*Green Gray*" (musical pop-group), "*Ukrnet*" (Internet provider), "*Hetman*" (whisky) etc. Russian keeps on putting its finger into the pie too. Bottled "*Nemiroff*" and e-mailed "*kharkov*" are names of the Ukrainian cities *Nemiriv* and *Kharkiv*. The "Soviet" spelling "*Kiev*" is much frowned upon. A Ukrainian will ordinarily correct the global term "*chicken Kiev*" in a restaurant menu and most definitely change "*beetroot and cabbage soup*" for

---

[3] *Crystal, D.* The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 2001, p. 111.

[4] *Жлуктенко Ю. О.* Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді. Київ, 1964.

"(*Ukrainian*) *borsch*", a pride of the land (though originally the dish means "cut bits" in Persian). **Ukrlish** contains inherent terms and phrases like "*fuel and energy complex*", "*Kyivgolovarchitectura*", "*Ministry of Agricultural Policy of Ukraine*". It inflects family names as gendered: *Mr. Bil**y*** and *Mrs. Bil**a*** (equal to Mr. and Mrs. White) are supposed to be husband and wife. And it twists the established word order putting *Bila Oxana* for *Oxana Bily* even in passports. Ukrainian words are getting increasingly transliterated and transcribed as English-like. One finds such explaining translations in an atlas of Kyiv: *hora – mountain, doroha – road, mist – bridge, ozero – lake, ostriv – island, tserkva – church* and so on.

Anglicized Ukrainian goes far beyond the natural need to loan words for new things. Old things are too often renamed into English. Thus the donor substitutes the receptor in the very body of the latter. The influx of English words into Ukrainian is so powerful that we can translate from English into English within Ukrainian by attaching local pronunciation and Cyrillic, e. g. explain "*briefing*" with "*press-conference*", "*blockbuster*" with "*bestseller*", "*hamburger*" ("*cheeseburger*") with "*sandwich*", "*invasion*" with "*aggression*", both last rooted in Latin and having intrinsic Ukrainian equivalents "*навала*", "*вторгнення*" and "*нашестя*". Ukrainian suffers a war of synonyms, old and new. "*Department of administration*" is already a Ukrainian term "*департамент адміністрації*", though the phrase is twice as long as the purely local match "*відділ управи*" and less convenient to write on a board (incidentally, it costs tax-payers more). However, most English words are quite short and sound harsh in a Ukrainian melody. It is thought smart and posh to adapt into Cyrillic and say "*master class*" for "*семінар-практикум*" and "*coffee break*" for "*перерва на каву*". Street signs like "*Форевер Лівінг Продактс Юкрейн*" and "*Відео Інтернешнл Київ*" (Cyrillicized "*Forever Living Products Ukraine*" and "*Video International Kyiv*") with indiscriminately capitalized first letters are not infrequent. Fast-food restaurants "*Ростик'с*" carry an idea of ownership in "***с***" taken after *McDonald'**s***. English plural is already Ukrainian ("*Січ-моторз*") though the double plural regularly occurs (*chips – чіп**си**, clips – кліп**си**, bucks – бак**си*** etc.). And again, Russian is still helping Anglicization and blending, even alphabetic: "*КиевCity*", "***S**бей*

*пепел**s***". Back in 1955 the whole Russian "Dictionary of loan words" was published as "translated" into Ukrainian. Among other phonetically adapted words and phrases in Ukrainian are: *intention, nonsense, brand, promotion, suicide, pampers, transformer, underground, marketing, casting, pressing, price list, talk show, dealer, trader, provider, distributor, speech writer, biker, fan, killer, applicant, helicopter, slogan, art review, digest* (reader)*, stapler, player* (Fr. "*baladeur*")*, cotton,* (*to*) *respect, tolerate, implement, creative, business lunch, fast food, toast, shaping* and *fitness*. All these and hundreds suchlike could be translated with the corresponding Ukrainian words, tantamount and adequate. "*Нонсенс*" and "*імплементація*", for instance, have over 30 synonyms each. Yet, Ukrainian science, technology, government, industry, trade, culture, education, sport and other social spheres tend to yield to **Cyrillic Ukrlish**. In fact, Ukraine at large is giving up to a pidgin that consists of incompletely translated either language.

It is only natural that one can translate from Ukrlish into both standards. This is a good exercise to be done by a would-be translator. I offer my students to convert big texts from Ukrlish into English and Ukrainian. Here is just a sentence to show transformation either way: "*На рецепції офісу депресивна тінейджерка перманентно полишає месиджі, адресовані ексклюзивно босу*". Word for word: "*At the office reception a depressed teenager (girl) permanently leaves messages addressed exclusively to the boss*". In true Ukrainian: „*Пригнічена юнка-підліток постійно залишає у приймальні записки особисто для начальника*".

And this is a dialog in which almost all words of full meaning are English:

„Гадаєш, піпл буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію офшорних брендів у прайс-листах наших маркетів і на бігбордах?" – зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд іміджмейкер офіс-менеджерці за бізнес-ланчем з бренді й чикен-київ у снек-барі фітнес-центру, коли диск-жокей міняв рімейк синглу модерної хедлайнерки-суперстар на коктейль з хітів попси, мікс гардроку, арт-ґотіку, репу – харитативний ексклюзив для фанів брейк-дансу й рекреаційного секондхенду. „Що за слоган з постера? Не жени перманентно, без тайм-

ауту піарний фаст-фуд, як на брифінгу перед самітом чи на пабліситі ток-шоу зі спікером! Ти ж не копірайтова топ-модель істеблішменту. Та й не репрезентант формації аутсайдерів, не тінейджер-скінхед чи памперсний байкер з пірсингом. Ти – креативний трейдер інновацій, промоутер маркетингу й сайдингу, хай-фай модератор, тебе респектують фундатори холдингів, спонсори перформенсів, монетарні боси, що мають кейси баксів на депозитах і гігабайти в ноутбуках лояльних білих комірців! Не пролонгуй нонсенсу фрустрацій депресивним кілером із мильного трилера. Наш месидж рецептору – це глобальний виклик. Фокусуватися в дискурсі конвенційної трансляції та мобільної перцепції на евентуальних лейбелах прагматичної екзистенції і нефункційних субститутах ноу-хау хепіендової футуристики – аналог суїциду на старті. Альтернатива – драйв у тренді. Концентруймося на тотальному консенсусі щодо формату тренінгу просунутої генерації лідерів. Щоб мати з гарантією реальний дилінг, треба зафондувати драстичний моніторинг і релевантний консалтинг дистриб'юторів, імплементувати трансформацію менталітету через масмедіа і шоу-бізнес, поюзати для піар-акцій кліпи, музик-фести, інет-клаби, таблоїди, рейтингових спічрайтерів, блокбастерних секс-бомб, дайджести віртуальних блоків, пакети тестів для аплікантів на гранти". „Вау, моя бізнес-леді, твій прес-реліз – супер для адмінсайту фірми! Але таймер у холі демонструє фінал вікенду й акселерує інтенцію фінішувати з чізбургером та біг-шейком. Подискутуймо адекватно на бізнес-панелі або в чаті он-лайну, окей?".

Pidgin Ukrlish differs from surzhik **Ukrussian** (or **Movojaz**, to blend the Ukrainian and Russian words for "language") in many aspects. Ukrlish features globalization, whatever the attitude is to it ("*mondialiser*" is a French term: owing to its present-day contexts it has acquired a slightly more threatening connotation). Ukrlish is peculiar because the two donor languages belong to different groups of the Indo-European family and their contrasting lexicons, grammars and sound systems stand further apart. Translated literally, transcribed or copied otherwise, many words and set expressions, like "*boyfriend*", "*brain drain*", "*pilot project*", "*billiard club*", "*internet cafe*", "*mass media*" are passed over by the speakers of the

community as unmistakably English and universal. Adjectival attributes in preposition are growing to be stem nouns: "*більярд-клуб*" is already preferable to "*більярд**ний** клуб*". Inflected case, gender and even plurality interrogatively wander among abundant new lexical loans and struggle not to fade away.

The effect of the rigid analytical Germanic wording on the more flexible inflected Slavic one is increasingly noticeable. English provokes basic shifts in the shape of Ukrainian morphology influencing the dispersion and frequency of its forms as well as their order, i. e. syntax, traditional subject-object, attributive and causative logics, phrasal stress and intonation. With any ethnic language carrying the genes of culture, it penetrates the nation's soul and changes mentality at large. Words are becoming increasingly associated according to their position in the sentence rather than due to the harmony of their ending. Endings are growing weak, muffled, mispronounced and occasionally drop off altogether. A genuine Ukrainian phrase "*показ мод для ділових жінок*" turns into its substitute "*фешн-шоу для бізнес-леді*" transcribed from "*a fashion show for business ladies*". "*Busines-lady*" in English is a marked countable at least and it assumes another "***s***" in the possessive case (*lady**'s**, ladies**'***) while its Ukrainian counterpart is not declinable at all: stripped off all the multiple endings offered by the seven cases in both singular and plural it loses gendered case and number as such and remains flat bare:

CASE	SINGULAR	PLURAL	???
Nominative	*діло**в**а жінк**а***	*діло**в**і жінк**и***	*бізнес-леді*
Genitive	*діло**в**ої жінк**и***	*діло**в**их жін**ок***	*бізнес-леді*
Accusative	*діло**в**у жінк**у***	*діло**в**их жін**ок***	*бізнес-леді*
Dative	*діло**в**ій жінц**і***	*діло**в**ими жінк**ами***	*бізнес-леді*
Instrumental	*діло**в**ою жінк**ою***	*діло**в**ими жінк**ами***	*бізнес-леді*
Locative	*на діло**в**ій жінц**і***	*на діло**в**их жінк**ах***	*на бізнес-леді*
Vocative	*діло**в**а жінк**о**!*	*діло**в**і жінк**и**!*	*бізнес-леді!*

It is only in the vocative case that "*бізнес-леді*" acquires an obligatory preposition to relate to other words in the sentence. This is the way Bulgarian and Macedonian once developed as well as Old

English. In his film "The Story of English" Robert McNeil illustrated this process with a simple example: "*se cyning meeteth thone biscop*" equalled "*thone biscop meeteth se cyning*" (the king meets the bishop) whereas today such transposition changes the roles (subject and object). The function of the case (*se cyning – thaes cyninges – thaem cyninge*) was taken over by prepositions (*the king – of the king – to the king*). We observe the same trend in modern Ukrainian. As the word order becomes straight the opposite second meaning vanishes in ambivalent constructions, devoid of inflections: "*А більше В*" – "*A is bigger than B*"; "*бодігард кивнула бізнес-леді*" – "*the bodyguard nodded to the business lady*"; „*в матчі з футболу Київ переміг Донецьк*" – "*Kyiv defeated Donetsk in a football match*", "*Щодо цього Лондон випереджає Нью-Йорк*" – "*London is ahead of New-York in this*"; "*І Слово було Бог*" – "*And the Word was God*". Naturally, it is much easier to translate direct syntax parallels into World English and from it. Will the profession of translator live long?...

5. "The boundaries of my language are the boundaries of my world," said Wittgenstein. Assessing one's own immediate verbal surrounding along with the language media of one's country and the world-wide lingual space everyone is in a position to observe that

1) the number of languages in the world is rapidly decreasing;

2) languages penetrate and enrich one another, they overlap and converge;

3) human language is becoming unified and globalized, yet it remains local;

4) languages interact and vary in a new, unprecedented way (due to the Internet, TV and other instant means of communication that know no borders);

5) a variety of language subsystems develop independently, among these are styles, social, professional and local dialects, territorial standard variants and so on.

In view of the last point it is very doubtful that the first one can be absolutely true. Isn't it rather strange that linguists readily focus on how many tongues will have survived by the middle or the end of the century while none can provide an accurate and convincing total of those used today? Crystal points out that estimates have varied from 3,000 to 10,000 (from 30,000 to 500,000 throughout history);

most reference books range between 5,000 and 6,000; a quarter of all languages have fewer than 1,000 speakers, half have fewer than 10,000 (most of these are likely to die out in the next 50 years, he thinks) and nearly a thousand have over 100,000.[5] The next argument may seem too simple for the debate on criteria. If an idiolect (i. e. a language of an individual person) is recognized to be a unique code system one cannot but admit that the number of languages has substantially grown up since any landmark of civilization, together with the increase of the world's population, now over 6,5 billion. The nomenclature of businesses and trades, fields of science and technology, sports and pastimes, verbal arts and styles is constantly branching out into a still greater variety.

It is no wonder that the vocabulary of any developed "ethnic" language has increased manifold to express a wider range of concepts, ideas and images. The frequent core of it stays more stable (less ageing) in shape but gets amazingly polysemous. An abundant language splits and reintegrates, its size becomes a barrier by itself. It was the lexical growth that made Ogden devise Basic English in 1930 and translate into it. Its simple grammar classed only 850 words into things (400), qualities (150) and operations (100) for an apparent purpose that was not going back to the caves, of course. The invention had followers in other languages and was ardently supported by Churchill and Roosevelt.[6] Humanity is getting more and more polyglot but no nation is apt to acquire all languages of the world. No individual can boast knowing the whole of one's mother tongue, either. Thus we resort to rewording to explain and reach beyond. Translation is often needed even if no language barrier separates the parties as they speak alike or are bilingual. Yet, such barriers occur within a language that falls into varieties: styles, registers, jargons, professional, local and social dialects etc. These "subcodes" normally tend to be interpreted in alternative terms rather than get contaminated.

---

[5] *Crystal, D.* The Cambridge Encyclopedia of Language. 2nd ed. Cambridge, 2000, pp. 286–287, 443–451.

[6] Basic English is listed with a sample translation on p. 358 of the same encyclopedia.

Semiotically speaking, any realm of human activity has its own language. A word is a sign, as St. Augustine put it, and every natural language is a system of signs. But it can also be a carrier for other systems of signs. Language is a miracle because it can vary and connote, be both seed and soil. Ancient rhetoric already discussed ways to develop and increase meaning and treated its vast new layers. St. Augustine singled out *signum*, *signatum* and *signans* long before de Saussure. Bartes following Hjelmslev showed in his mythologies how secondary semiotic systems (or metalanguages) grow from a set of signs that can be sponged on or even substituted, "stolen". In "The Myth Today" he graphically specified and enriched the scheme drawn by de Saussure.[7] The metaphor law can also explain how codes come into being and interrelate within the global language of mankind of which World English is just an increasing part.

Today one can make good use of a big library of sources on territorial language standards. Here we find numerous studies like "Englishes" and "More Englishes" by Manfred Görlach and a multitude of dictionaries such as unmistakably American Websters. It is worth reminding that Webster's two volume work challenged Johnson's with some 70,000 explained items as far back as in 1828; Webster's Third, 1961, claims over 450,000 entries. Also on the reference shelf are a ten-volume "Scottish National (!) Dictionary" (ed. by W. Grant, Edinburgh, 1931–1976), "The Scots Thesaurus" (Aberdeen, 1990), two volumes of "Dictionnaire du Français de Belgique" by Christian Delcourt as well as popular editions: British-American glossaries, Indian-Australian travel aids, "Le Swiss Alémanique de poche "Schwyzerdütsh", "L'Anglais britanique de poche" and many suchlike. As these are in great demand to unveil messages, e. g. "*While overtaking a caravan and filtering in on a fly-over a tipper lorry hit the bonnet and a wing of a saloon car*" (Br.) with "*While passing a camper and merging on an overpass a dump truck hit the hood and a fender of a sedan*" (Am.), or "*Ilk bonny wee lass wi twa mirk een maun ken hoo tae spier the gree o saut* (Scot.) with variably pronounced "*Each beautiful little girl with two dark*

[7] *Barthes, R*. Le Mythe, aujourd'hui. In his book: Mythologies. Paris, 1957.

eyes must know how to ask the price of salt", why should that sort of translation be considered as intralingual?

How far must the nearest semiotic kin branch out and stand apart to constitute a code of full value? In particular, what lexical distance is enough to make a separate language? There can be mutually intelligible and unintelligible languages within one group. The following indicates to what extent some European languages differ in their word stock (lexis), according to the data collected by Kostiantyn Tyshchenko for the Language Museum of Kyiv Taras Shevchenko National University and his book "Metatheory of Linguistics"[8]:

Spanish and Romanian – 57%	Russian and Belarusian – 36%
English and French – 56%	Serbian and Bulgarian – 35%
Russian and Polish – 56%	Russian and Serbian – 34%
French and Romanian – 55%	Slovak and Ukrainian – 34%
English and Icelandic – 50%	Italian and Spanish – 33%
English and Danish – 50%	Czech and Croatian – 31%
English and German – 49%	French and Italian – 30%
Italian and Romanian – 49%	Italian and Portuguese – 30%
Danish and Dutch – 46%	Ukrainian and Polish – 30%
German and Danish – 41%	Slovenian and Czech – 30%
French and Spanish – 41%	Polish and Belarusian – 28%
Portuguese and French – 39%	Bulgarian and Russian – 27%
Russian and Ukrainian – 38%	Polish and Czech – 26%
Ukrainian and Czech – 38%	Spanish and Portuguese – 25%
English and Dutch – 37%	German and Dutch – 25%

It is only every fifth or sixth word that severs Swedish, Danish and Norwegian *nynorsk*, every seventh one that distinguishes Slovenian and Croatian, Czech and Slovak, Ukrainian and Belarusian. Every tenth word marks Galician from Portuguese, and Macedonian from Bulgarian. Every twentieth lexeme or so makes Serbian, Croatian and Bosnian unlike, mostly due to stimulated divergence, or "narcissism of petty differences", to express it in Freud's term. On the contrary, the Chinese treat eight peculiar

[8] *Тищенко К.* Метатеорія мовознавства. Київ, 2000, pp. 266–277. After: А. Шайкевич, M. Echenique, and others.

Chinese languages as dialects on the ground that any speaker of these can understand hieroglyphs shared by all. Of course, everyone pronounces them in one's own way when reading. But the use of common signs helps to bridge "dialects" with a rigid system of equivalence and fill in some blanks. And this is also the case with the Arabs living in many countries on vast territories of Africa and Asia who speak "the same" language but frequently have to ask a go-between to explain it. If it were not for the staunch devotion to the canonized text of the Koran the situation would probably bear more resemblance to that with the Turkic languages, reputed as separate and having their own names. On the contrary, the Bible itself favours its translations, the Pentecost (the descent of the Holy Spirit upon the Apostles) might as well be celebrated as Translators' Day.

It is only obvious that a language is alien if one cannot make head or tail of it. Undoubtedly, the need to translate from a language into another is proof positive that they are different. In a regular case the overlapping part of their lexicons and grammars is not big enough to elucidate the discrepancies by producing adequate contexts. Nevertheless, even a native tongue of a very small community is fairly often dark for its users and requires clearing up. Nobody lives long enough to master completely any language that is open to all. No one can ever learn to comprehend and handle its every shade, variety or discourse, every slang, dialect and technical term. With over 500,000 lexemes registered in the "Oxford English Dictionary" (1992) and millions more suggested, Shakespeare is claimed to have used as many as 29,000 (fewer than 20,000, according to other calculations), though some students argue that these may have rather belonged to the lexicon of his theatre. Low thresholds are even more impressive. De Maupassant's stories owe their vigour, subtle nuances and clarity to some 3,500 lexemes. The type of language makes no difference. In case of elaborately inflected one "The Large Explaining Dictionary of Modern Ukrainian" (Kyiv, 2005) covers 250,000 words and word combinations but only a little over 10,000 are listed in "The Dictionary of Shevchenko's Language" (in two volumes, Kyiv, 1964).

On the other hand, as previously mentioned, there is a want to translate from a language even if we can easily figure out things in it.

For instance, some folk songs sung in Belarus can be translated by a Ukrainian vocally at once, while singing. Likewise a Belarusian can join a Ukrainian choir or read aloud a Ukrainian book converting it offhand into a Belarusian version. None of the Japanese or even non-Slavic Indo-Europeans stand a chance of being able to do so. Indeed, Japanese, French and Belarusian are not equally foreign in Ukraine. But it is discourse that structures lingual elements into a distinct unity. A language is separate from its closest relative owing to a systematic correspondence that can be found between them to interpret each other.

6. A command of three languages sometimes means knowing a third of what an adult is supposed to have mastered in every of these. It is their overlapping part alone that often saves the bridge between individuals from narrowing, shrinking and breaking. Having learnt by heart ten instructions in ten languages on shop packages one can boast being a polyglot. But a sound grasp of the many clear-cut varieties of one's "only" tongue gives far greater ground to qualify for a multilingual speaker. A person with a vaster lexical coverage is normally more sensitive to subtle vibrations of genial minds that are always peculiar in self-expression. Equally often pidgin steals away the chance to fly high by thought and to see the flight.

It is imperative to remove the blinkers of bias from the official statistics on the two tongues Ukraine allegedly knows. Obviously, more language varieties prove vital and allow translations among themselves. At least ten fairly stable rivals abound in samples serving as hints for the future:

1) **Standard Ukrainian**, the language which is rooted in home culture, innate and inherent to the land and the nation, yet being neglected by the newly-born state;

2) **Standard Russian** which hardly has the power to last unchanged in the colonized area and not to lose its historical foreignness altogether, especially as its motherland has also taken a separate way;

3) **Ukrainianized Russian**, a colonial branch or territorial variant with 10 to 15 % of local distinction, mainly Ukrainian lexical ingredient, which is more than enough to make a separate language;

4) **Russianized Ukrainian**, slightly Anglicized too, with a joint influx of new words ranging within 10 to 15 %;

5) **Ukrainianized English**, widely used in Ukraine today, especially in self-translations;

6) **Anglicized Ukrainian** which is tenacious due to abundant partial (word-for-word, imitative) translations and lexical borrowings from English;

7) **Anglicized Russian**, a new brand of similar origin, imported and home-made;

8) **Russian English** with its typical word usage, syntax and accent (formerly in the USSR nicknamed as "Intourist English");

9) **Anglicized Ukrussian**, or pidginized "surzhik", an outlaw dragon growing its third head, an inter-Slavic hybrid yielding already to some aspects of English grammar and phonetics;

10) **Ukruslish**, a further and stronger blend which may be as far from any present-day standard as a quarter of vocabulary and is likely to get creolized (become literary) pretty soon.

It goes without explaining why classical Ukrainian must be cared for as the intrinsic voice of the land and the mankind's true value.

7. A particular language is usually referred to as a system of systems, a quality that can rather be ascribed to the global semiosphere, or language as human faculty. Within a language, such as English or French, a regular student traditionally finds a variety of subsystems without taking the reverse view that every such language can be just one of the receptacles of a distinctive "subsystem", a code which is not at all its monopoly. If the style of the Bible has been preserved in all its translations into 2017 languages why should we consider style to be a subsystem of each language, not the other way round? Why not regard ethnic word stocks as containers, carriers and subsystems of any terminology profiled in science, any professional thesaurus or even any palette of a brand in poetry? The grounds for this alternative standpoint are quite solid: owing to translator creative mastery such codes can travel from language to language almost untouched.

What gives meaning to naming them "subcodes", that is to treating them as dependents of lower rank, is the fact that they can substitute one another within a certain language regarded a whole. Thus we can translate a register of speech into many contrasting ones, as in the case:

1. No foe is able to rebuff the blow of this knight's potent hand.

2. The individual in question is capable of destroying any adversary since his limbs are of great physical power.

3. This gentleman with iron fists is apt to win any fight.

4. This man can beat any other fighter, for he has very strong fists.

5. This 'ere feller will give any other fighting chap a thrashing: got mighty strong fists 'e 'as.

6. This guy can damn well give you a lick: he's nifty with his mitts.

Every step to a lower or upper register here is, in fact, a translation. But we can convert the whole scale into French, German, Italian or any other language. And by so doing drop "sub" from the concept "subcode". Moreover, we can precisely and faithfully interpret the same gradation **many times** into a language to show that each of its registers has an easily recognizable systemic resource (two Ukrainian versions of the above range appeared in my article "Proteus or Janus?"[9] as I make a vast use of such drills to train would-be translators).

Still more, parallels to each lexical level can be found in non-verbal languages (those of dumb show, painting, sculpture etc.) to climb up and down the same "ladder". Even Eliza Doolittle's Cockney dialect in G. B. Shaw's "Pygmalion" was translated into clumsy gestures for the ballet "Galatea". Here, of course, Professor Henry Higgins (*'Enery 'Iggins* in Eliza's pronunciation) could not help turning from a phonetician into a dance teacher. That means stripping all codes of their "subs" altogether or at least a new glance at etymology. Yet, it only makes sense if we look for an alternative type of border to single out languages within the global one. The world-wide semiosphere all resides on the network of oppositions, peculiar and limited in any mind, craft, faith, national community or any other sort of discourse. As codes spring, develop, disseminate and interact, their limits stretch into the heartlands of parent as well as neighbouring kingdoms.

---

[9] *Радчук В.* Протей чи Янус? (Про різновиди перекладу). In: Всесвіт, 2004, № 7–8.

In defiance of the regular dictionary definition the purpose of translation is not to change the language of a thing but to preserve its language in a new, clear form. In other words, it is the original code, accurately relayed by the translator, that provides an adequate reception of the author. Should the basic code be changed or substantially distorted, no values of the source could be passed over.

8. A variety of semiotic systems brings to life different kinds of translation (within a language, cross-lingual and nonverbal) urging us to revise, branch out and specify the Jakobsonian triad labelled by him as *intralingual*, *interlingual* and *intersemiotic*, the last term referring only to "an interpretation of verbal signs by means of signs of nonverbal sign system".[10] But why not vice versa? Many a poem was inspired by a piece of music, painting, sculpture or suchlike. If semiotics is to be universal any translation qualifies as "intersemiotic", with source and target codes being verbal or nonverbal. In other words, the term fits all kinds of rewording, translation proper and transmutation. It covers all types of editing, précis-writing, conversion from a big code into a small one (e. g. literary adaptations for young readers or foreign language learners) and it suits such image transformations as ballet sketches ("choreographic miniatures" at St. Petersburg) after Rodin's sculptures or some thirty pictures of Rouen Cathedral by Monet, a translator from the language of architecture into that of painting as well as from the Gothic style into that of his Impressionism. "Translation is the only thing a human mind can do," held von Schlegel. "In Other Words", by the way, is the name of a Routledge coursebook by Mona Baker on translation (2002). St. Augustine would have interpreted it as "In Other Signs"…

Genetically, all languages are mixed. Any standard vocabulary has been almost all borrowed, just as any idiolect. In fact, it represents former stages of pidgin that was gradually accepted into the language, sometimes with a marker of style (e. g. Latin, Greek and most of abundant French words in English are fairly bookish). Analysing Slavic etymological dictionaries Trubachev singled out

---

[10] *Jakobson, R.* On Linguistic Aspects of Translation. In: The Translation Studies Reader. 2nd ed. Ed. by L. Venuti. New York, London, 2004, p. 139.

only 177 (3.9%) purely Czech words out of 4,493 in the Czech record made by Holub and Kopečný, only 91 (1.8%) purely Polish words among 4,982 in the Polish stock explained by Brückner, and only 92 (0.9%) solely and entirely Russian lexemes out of 10,779 in the Russian version clarified by Vasmer, along with 1,775 (39.5%), 2,283 (45.8%) and 6,304 (58.5%) late borrowings accordingly into each of these languages[11]. The latest four biggest Ukrainian dictionaries of loans published in 2000 and 2006 list from 10,000 to 35,000 words and phrases which foreignness in Ukrainian is felt by its users.

The border between languages is sometimes blurred, conventional, subject to doubt and change, especially as old texts are translated into ever modern standard(s) and translations are currently made from pidgins and creoles as well as into them. "Beowulf" and Chaucer's "The Canterbury Tales" are freshened up and given new life in BBC and CNN English(es), just as are Latin texts in Romance translations, "The Tale of Igor's Campaign" and Old Ukrainian chronicles in present-day versions. Here the parent-offspring distances do compare. Shakespeare can be read in English-based pidgins Krio and Tok Pisin by 3 and 2 million of users accordingly.[12] "Newsweek" reports[13] that Cervantes's "Don Quixote" has just been translated into Spanglish, the English-Spanish hybrid spoken in the USA and Mexico (by 40 million people, some estimates claim). In these cases a hybrid was chosen on purpose as a stable lingo. Unintentional contamination is more frequent in translation, especially as few sprinkled loans are not thought to be a mixture even if they kick due native words out of the text and hence from parlance.

Every new generation speaks a different language. This statement may seem controversial without the attribute "slightly",

---

[11] *Трубачев О. Н.* Принципы построения этимологических словарей славянских языков. In: Вопросы языкознания, 1957, № 5, p. 67.

[12] For textual examples see the aforesaid Crystal's "Encyclopedia of Language", p. 337.

[13] *Power, C.* Not the Queen's English. In: Newsweek, 2005, 7 March, p. 59.

much more so because no birthday of a natural language can be marked. Milestones in its development occur, of course, some words are indeed dated. But language came with man. Or rather man came with language. Which of the grains of sand makes a heap? And yet, if a changing language gets translated from itself into itself, it is definitely not itself.

Ukruslish's predecessors used to cause quick ageing of the land's tongue and an accelerated change of its standard. Dante (1265–1321) does not need translating into Italian, neither Shakespeare into English, nor Cervantes (1547–1616) into Spanish. The Ukrainians have translated and published, already twice, two-volumes of Skovoroda who lived much more recently (1722–1794). Many Ukrainian classics of the 19th century are sent to print with explanatory glossaries. Likewise have been "clarified" the works of the Ukrainian historian Hrushevsky (1866–1934).

As has been shown above, language purism aims at **total translation** while pidgin is a case of **incomplete translation** that can be completed or left to live with a chance to gain more sense and recognition. On the one hand, the substitution of fairly fresh "ruinous barbarisms", "militant lexical aliens", "illegally imported words" with their much older native synonyms, established and rooted, can be regarded as a transformation within a language. But on the other hand, the same sort of transformation features as cross-lingual. That is why barbarization and purism are dramatic opposites among translator credos. Whatever side we choose to take, it would do no harm "to see the world in a grain of sand", as Blake once put it, and to keep in mind that every lexical choice moves Europe and the Earth ahead from one tiny crossroads to another, next to myriads.

ББК Ш12=411.4*312
УДК 81’373.612.2

Анастасія БІЛОЗУБ,
студентка 5 курсу спеціальності «Українська мова та література» Донецького національного університету

ЧАСТИНОМОВНІ ВИМІРИ МЕТАФОРИ В ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

У статті розглянуто індивідуально-авторську метафору А. Мойсієнка за особливостями вираження уподібнюваного компонента. Окреслено особливості вияву іменникової, дієслівної і прикметникової метафор.

Ключові слова: *індивідуально-авторська метафора, переносне значення, асоціації, зміст і форма.*

Наявне буття предмета – це ще не весь предмет, а лише один із моментів, частина його, що розкривається у взаємодії з невідомими ще іншими частинами. Асоціативно мислячий художник повинен вибирати, розкриваючи ті зв’язки, які є для нього цінними. У цьому один з виявів оксіологічної вибірковості пізнання. Художник не просто відображає те, що лежить перед ним, а підпорядковує своє пізнання певній потребі, керується своїм ідеалом, певною внутрішньою метою, яка веде до відкриття нових естетичних цінностей. Кожного разу, при кожній принагідній асоціації нам відкривається у предметі щось від його сутності. Чим яскравіше, цілісніше просвічує ця сутність крізь асоціативне враження, тим повноціннішим є художній образ [3, с. 27-28].

Багатство об’єктивних якостей, рис, барв предмета у поезії прямо пов’язане з багатством суб’єктивних проявів художника. Чим багатші суб’єктивна уява та інтелект художника, тим багатшою постає відображена ним об’єктивна реальність. В об’єктивну матерію художник обов’язково вкладає свої «очі»,

свою «душу», свій задум. Той погляд, який художник вкладає у зображуване, залежить від зовнішніх факторів (епоха, рівень пізнавального досвіду людства, національно-культурна традиція) і від внутрішніх (світогляд, темперамент, знання життя, мистецькі уподобання, задум твору) [3, с. 30]. Кожний художник слова має свій власний метафоричний світ, осмислений, освоєний свідомістю художника – улюблені барви і сфери асоціацій, свій спосіб мистецького синтезу. Образно-метафоричний світ є одним із тих начал, що визначають творчу індивідуальність художника.

Поетична манера Анатолія Мойсієнка вирізняється на тлі словесної палітри особливістю іменної та дієслівної метафори, яскравістю фарб, експресивно-емоційним навантаженням образів, несподіваним тлумаченням буденних явищ.

Для стилю Анатолія Мойсієнка характерне використання своїх власне-авторських метафор. Є й узуальні, так звані стерті метафори, але кількість їх значно менша. Індивідуальність метафори – це та ознака художнього мовлення, за якою одразу пізнається авторський стиль [3, с. 31]. Метафора Анатолія Мойсієнка переважно скерована на олюднення навколишнього світу.

У статті ми розглянемо індивідуально-авторську метафору А. Мойсієнка за особливостями вираження уподібнюваного компонента (виділяючи іменникову, дієслівну, прикметникову метафори).

В основі своєї структури іменникові метафори мають іменник, який охоплює весь комплекс номінативних ознак, що створюють образ. Метафора має стійке значення, яке прямо асоціюється зі словом як своїм означуваним. В іменниковій метафорі один з іменників має пряме значення і виступає основою, на якій виявляються переносні ознаки іншого іменника [2, с. 180]. У поезії Анатолія Мойсієнка дуже яскравими є іменникові метафори, де за допомогою використання слів у переносному значенні підкреслюються характерні ознаки предмета. Так, метафора *постріл грому* базується на подібності звуків грому і пострілу з вогнепальної зброї. Переносне значення виникає на основі зіставлення, спільною ознакою переважно виступає найприкметніша риса.

Такі метафори у поезії А. Мойсієнка є досить поширеними. Наприклад: *кокарда місяця, паща тунелю, руки блискавок* (спільною ознакою виступає форма предметів); *пергамент піску* (подібність за кольором).

Основою творення іменникової метафори може виступати спільна ознака кількості. Так метафора *рій рибалок* виникла на ґрунті кількісного виміру і асоціативного обліку цієї кількості. Рій у прямому значенні – сукупність бджіл чи інших подібних комах, які утворюють окрему групу, кількість комах у рою – близько тисячі. Маючи на увазі велику кількість, автор переносить слово з біологічної сфери на позначення сукупності людей. Метафори типу *облога хмаринння, варта ялиць, злива почуттів, завірюха дум, рать блискавок, ліс словес* побудовані за схожим принципом.

У поезії А. Мойсієнка досить часто зустрічаються метафори, спільною ознакою переносного значення яких є спосіб дії, її перебігу. Такі метафори є лаконічними і точно передають думку автора. Прикладами такої метафори можуть бути: *танок тополь, обійми долі, дудінь вітру, капітуляція гори, дихання весни, пірует крони, відвага підсніжника.* Але замість виконавця дії або носія стану виступає іменник-назва істоти, що за цих умов набуває зовсім інших прикметних ознак. Приклад такої метафори *танок тополь.* Спільна ознака у цьому комплексі виникає на основі подібності хитання дерева під тиском вітру до рухів танцю (що є ознакою тільки людини).

Стан природи часто передається метафорами, в яких семантика метафоричного слова пов'язана зі звуковими асоціаціями. Наприклад: *увертюра шторму, постріл грому, мотив дощу, легіт літа, дудінь вітру.*

У загальному доборі метафор А. Мойсієнка є метафори, які підпорядковані традиційним формулам перенесення значень, але набагато більше власне авторських, мотивація яких є досить складною. Наприклад, метафора *кути проблем* є оригінальною і несподіваною, оскільки абстрактне явище уявляється поету як конкретний предмет. Або ще *шкаралупка сну, валізи щедрот, потяг весни, пелюсток сподівань, силуети століть, клапті днів,*

тіло втоми. Мотивація таких метафор базується на емоціях самого художника слова, світосприйняття якого є своєрідним.

Основу дієслівної метафори становить дієслово, вжите в переносному значенні і головним призначенням такої метафори є характеризація, поєднана з образно-експресивним навантаженням. Речення з метафоричним дієсловом подає визначальну характеристику предмета, не допускаючи при цьому синтаксичного поширення означуваними словами, які б вказували на міру подібності.

Дієслівна метафора у поезії Анатолія Мойсієнка представлена значно ширше, ніж іменникова. Кожним віршем автор відкриває читачеві все нові й нові глибини свого багатого метафоричного світу, в якому він вільно оперує звуками і барвами слова, щоразу подаючи його у новій якості змісту і форми. Наприклад, іменник *вітер* вживається з такими дієсловами, утворюючи метафоричні сполуки: *здіймає «охи-ахи», доростає, порвав, куйовдить, зітхає, голосить, сміється, принишк, ніздрі роздува, хмари підім'яв, кружельнув, даль підперезав, валує, відхукав, спішить, гуде, полосне, копитить, цілить, грає.* Іменник *грім* сполучається з дієсловами; *протоптує, рве днину, паде, гострить косу, розродиться, озветься, добирає риму, бризне, крякає.*

У поетичних метафорах Анатолія Мойсієнка важливу роль відіграють слова традиційного словника поезії. Формування традиційних метафор у віршах поета можна простежити на таких сполученнях дієслів з іменниками; *вітер голосить, зітхає, гуде; струмок спішить; душа болить; місяць проклюнувся* і т.п. Але значно частіше поет використовує власні індивідуально-авторські метафори: «сивий *страх* в узголів'ї стрілою *стримить*» («Силуети століть»); «*свічу* на мить *запалить блискавиця*» («Я полем йду. Торкаю сонця віть»); «в відчинене вікно нам *даль дихне* озоном» («Печальний спів веселого дощу»); «рентгенівські вдягнувши окуляри, *світ пізнає себе* на тисячу століть» («Перекладаючи Андреаса Окопенка»).

Передаючи переживання ліричного героя, поет звертається до метафор із компонентом *душа:* «*душа заб'ється в* лячну *голосінь*» («Уситившись і гандлем і гротеском...»); «*душа живе*

одним-єдиним сплеском» («Уситившись і гандлем і гротеском...»); «*душа пеклась,* німіло тіло»; *«душа* іще *жива* — лиш до знемоги // *болить печаллю*» («Коли душа зболіла до знемоги...»); «а втім, *душа* іще *жива... //* І трохи, їй зовсім трохи треба, щоб *відчуть...*» («Уситившись і гандлем і гротеском...»); «*душа зболіла* до знемоги, ще трохи – і у вирій *одлетить*» («Коли душа зболіла до знемоги...»).

Пейзажна лірика Анатолія Мойсієнка привертає увагу оригінальністю, новизною метафоричного складу. У збірках поета знайшли художнє втілення всі пори року: зима: «Далеко десь *завія голосила, //* Ялицям *припадаючи* до ніг» («Я полем йду. Торкаю сонця віть»), «Зелений *сад* відзеленів... і в зиму *// Вніс* сиву *голову* оголену свою» («Зелений сад відзеленів...»); осінь: *«Морозець* перший *посріблив* покоси – // та тільки ще *принаднішою осінь //* від того *стала»* («Я полем йду. Торкаю сонця віть»)*;* весна: «І *чорнозем,* аж голубий в лемішші, *// Устиг вдихнуть* вже першого тепла» («Впогодилось на думи і діла...»); літо: «Синьоперо у небеснім лоні // *Пише липень* літечка ім'я», *«серпень* нам про осінь *каже»* («Аж гнуться хмар важезні мажі...»).

Досить часто стан природи передається дієслівними метафорами, в основі яких лежать звукові асоціації. Наприклад: *грім крякає, вітер голосить, дощ одлопотів, завія голосила* та ін.

У структурі метафоричного образу головну роль часто відіграють прикметники або дієприкметники. Такі метафори називають прикметниковими. Виконуючи свою переносно-зображальну функцію метафоричні епітети створюють емоційний настрій, увиразнюють почуття. Наприклад, прикметник *німий* (німа, німі) поєднується з іменниками *зажура, безнадія, задуха, слова, туга,* передаючи пригнічений емоційний стан ліричного героя,

У способі метафоризації ознак, що виражені за допомогою прикметників, виділяються ті, що означають колір. Вони є характерними взагалі для поетичної мови, а у поезії А. Мойсієнка вирізняються індивідуальністю, неповторністю: *срібний усміх, блакитні дисертації, зелений сміх, блакитний день.* Різноманітну семантику має прикметник *золотий.* Глибинні можливості цього слова ще далеко не вичерпані. Воно

являє таку багатозначність, у якій тісно переплітаються загальномовні і власне поетичні відтінки: *золота бджілка, золота осінь, золоте узлісся, золотий безупин, золоті підкови грози.*

Семантика метафоричних словосполучень *крута доля, пекуча радість, кутастий час, стоголоса тужба, тендітний світ, холодні силуети,* допомагає розкрити емоційний стан ліричного героя.

У поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка майстерно поєднані загально-мовні та індивідуально-авторські метафори. Для розуміння стилю, світосприйняття поета важливу роль відіграють оказіональні метафори, які у мові майстра слова набувають нової якості, поповнюючи національно-мовний словник незвичайними образами та новими асоціаціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К.: Наукова думка, 1986. – 126 с.

2. Загнітко А.П., Білла Г. Функціональні особливості метафори в художньому мовленні (на матеріалі поезії О. Олеся) // Лінгвістичні студії: 36. наук, праць. Вип. 2 / Укл.: Анатолій Загнітко та ін. – Донецьк: ДонНУ, 1996. – С. 179-193

3. Коцюбинська М.Х. Відтворення чи перетворення (До генези метафоричного образу) // Радянське літературознавство. – 1967. – №1. – С. 25-33

4. Телия В. Н., Вольф Е. М., Гак В. Г. Метафора в языке и тексте: Отв. ред. В. Н. Телия; АН СССР, Ин-т языкознания. – М, 1988. – 174 с.

5. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп. яз.: / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской. – М.: Пргресс, 1990. – 512 с.

ББК Ш12=411.4*312
УДК 808.3

Тетяна Єщенко,
кандидат філологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Донецького інституту соціальної освіти, член НТШ

ХИМЕРОМЕТАФОРА В ІДІОЛЕКТІ ЛІТЕРАТУРНО-МОВНОГО ПОКОЛІННЯ 90-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється своєрідність ідіостилю українських поетів кінця XX століття крізь призму химерометафори як одного із семантичних типів метафори-оживлення. Здійснюється класифікація ключових слів, що входять до химерометафоричних контекстів, за лексико-семантичним принципом. З'ясовується вплив мовотворчості поетів-дев'яностівців на формування стилістики сучасної української мови.

Ключові слова: *химерометафора, ідіостиль, ключове слово, художньо-образна парадигма.*

Вступ. Нині в лінгвостилістиці відома низка класифікацій метафор: 1) *за морфологічним виявом головного компонента метафори*: іменникові, прикметникові, дієслівні (Л. Андрієнко, М. Варламов, Г. Гасанова, І. Нечитайло та ін.); 2) *за структурою*: прості (*однокомпонентні*), складні (*багатокомпонентні*) (Н. Арутюнова, Н. Варич, Є. Ільїна, Л. Кноріна, Л. Кравець, В. Миргородська, М. Старцева, В. Чембай); 3) *за функцією*: порівняння, протиставлення, загадки, номінації, базисні метафори, приписування властивостей, відкриття (Н. Арутюнова, Г. Вежбицька, В. Петров, І. Степанченко); 4) *за належністю до систем мови і мовлення*: узуальні (або *стерті, мертві, згаслі, мовні*), авторські (*бразні, оказіональні, мовленнєві*) (В. Вовк, В. Гак, Т. Гончарова, Н. Кожевникова, В. Телія, А. Шамота); 5) *за семантикою*: антропометафори (*персоніфікація, прозопопея, уособлення*), зоометафори, ботанометафори (або *біометафори*),

метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії (*сенсорні* метафори) (Б. Болквадзе, О. Вербицька, О. Некрасова, О. Потебня, О. Тищенко, А. Ткаченко,); 6) *за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи* (О. Поцибіна, О. Яковенко) та ін.

Метафора – це, перш за все, явище семантичне, яке пов'язане з уживанням слів не в прямому, а в переносному значенні. За загальним змістом семантичних значень образних висловів вже у давнину виокремлювали чотири типи перенесень, згідно з якими класифікували *метафори-оживлення* та *метафори-опредмечування*. Водночас семантико-стилістичний процес оживлення містить у собі дві групи метафор, відомі українській стилістиці ще з філологічних студій О.О. Потебні, - «перенесення ознак «з живого на неживе» та «з живого на живе» (живому надаються нехарактерні для нього властивості живого) [4, 206]» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Семантичні типи метафор

<table>
<tr><td colspan="2">Метафора-
ОЖИВЛЕННЯ
перенесення ознак з живого на неживе, з живого на живе</td><td rowspan="4">Метафора-
ОПРЕДМЕЧУВАННЯ
перенесення ознак з неживого на живе, з неживого на неживе</td><td colspan="2" rowspan="2">Метафора-
СИНЕСТЕЗІЯ
перенесення ознак з однієї сенсорної сфери на іншу</td></tr>
<tr><td>Антропо метафори</td><td>Ботано метафори</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Химеро метафори</td><td rowspan="2">Зоо метафори</td><td>Одоративні</td><td>Дактильні</td></tr>
<tr><td>Візуальні</td><td>Аудіальні</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td>Смакові</td><td>Кінестичні</td></tr>
</table>

Унаслідок наукових спостережень над функціонуванням індивідуально-авторських метафор у поетичному мовленні літературно-мовного покоління 90-х років XX століття, виокремлюється унікальна група висловів, – так званих

химероморфізмів (термін уживаємо за Б. Болквадзе [2, 16]), семема яких одночасно поєднує в одному «оживленому» понятті семи «людинототожність», «зоототожність» («тварино-, птахо-, рибототожність»), «рослинототожність». Порівняльно-статистичне обстеження поетичних текстів кінця минулого століття надало підстав констатувати: химерометафори – нечасте явище в українській поезії досліджуваного періоду. Фіксуємо біля 40 подібних метафор, що складає лише 2,1% від загальної кількості метафор-оживлень (див. табл. 2). Але сам факт виявлення і типологізації химерометафор в ідіостилі українських поетів 90-х років XX століття, на наш погляд, є важливим для цілісного уявлення мовознавців про специфіку та різновиди метафор-оживлень у віршованому мовленні аналізованого періоду. Варто наголосити на тому, що вказаний спосіб метафороутворення і досі не набув чільного місця у лінгвістиці і не знайшов ґрунтовного теоретичного опрацювання у вітчизняних мовознавчих студіях (пор.: [1; 3; 5; 6; 7]). Поодинокі приклади химерометафор вперше були зафіксовані Б. Болквадзе у російській та грузинській ліриці XIX століття. Натомість в українській поезії зазначені вище метафори описуються вперше. Останнє окреслює **актуальність** і новизну пропонованого дослідження.

Таблиця 2

Порівняльно-статистичні показники вживання метафор-оживлень в українській поезії 90-років XX століття

№/п	Автор	Метафори-оживлення				
		Антропо метафо-ри	Зоо мета-фори	Ботано метафо-ри	Химеро метафо-ри	Кількість метафор-оживлень
1	Виноградов Віктор	**87** 6,5%	12	15	3	117
2	Скиба Роман	84	23	15	4	**126** 6,7%
3	Павлюк Ігор	77	5	8	1	91
4	Мельник Ліда	58	8	5	1	72
5	Кіяновська Мар’яна	54	**24** 8,6%	15	1	94

6	Неждана Неда	48	17	11	1	77
7	Дністровий Анатолій	49	11	9	1	70
8	Балдинюк Віра	55	9	5	**5** 12,5%	74
9	Жадан Сергій	29	23	10	3	65
10	Галета Олена	59	11	7	2	79
11	Махно Василь	34	7	**21** 8%	3	65
12	Кубай Данило	55	6	11	-	72
13	Дичка Надія	49	10	4	-	63
14	Яковина Оксана	51	14	8	1	74
15	Федорак Назар	52	12	4	1	69
16	Михайлюк Поліна	39	9	7	-	55
17	Вольвач Павло	33	2	15	-	50
18	Бондар Андрій	35	10	5	1	51
19	Бондар-Терещенко Ігор	34	16	6	-	56
20	Сливинський Остап	31	6	7	3	47
21	Мельників Ростислав	30	3	9	2	44
22	Степаненко Олена	25	7	13	4	49
23	Розумний Максим	24	5	10	-	39
24	Ципердюк Іван	33	2	6	-	11
25	Горкуша Оксана	25	1	2	1	29
26	Чекмишев Олександр	29	3	7	-	39
27	Корж Олександр	35	2	3	-	40
28	Гармаш Галина	21	4	8	-	33
29	Крук Галина	17	4	6	-	27
30	Андрусяк Іван	12	4	6	1	23
31	Савка Мар'яна	20	3	2	-	25
32	Дзюба Сергій	22	1	1	-	24
33	Процюк Степан	16	1	-	-	17
34	Бедрик Юрій	6	4	-	1	11
Усього		**1328** 70,7%	279 14,9%	261 13,9%	40 2,1%	1878

Метою статті є з'ясування своєрідності ідіостилю українських поетів кінця XX століття крізь призму химерометафор як семантичних різновидів метафор-оживлень.

Джерельною базою розвідки слугують поетичні тексти 90-х років XX століття – біля 1 878 метафоричних контекстів. Ідіолект літературно-мовного покоління дев'яностівців подано 34 найяскравішими авторами щодо вживання ними у художньому мовленні оказіональних метафор.

У процесі дослідження встановлено: поетична система дев'яностівців містить образи, семема яких одночасно синтезує архісеми: 1) «людина» і «рослина»; 2) «людина» і «тварина»; «людина» і «птах»; 3) «рослина» і «птах»; 4) «тварина (птах)», «рослина» і «людина», найпродуктивнішими з-поміж яких є 1)-а та 2)-а групи.

1. Химерометафори, семема яких містить архісеми «людина» і «рослина».

Ідіостилю кінця XX століття притаманне створення семантично ускладнених метафор, які ґрунтуються на одночасній взаємодії та актуалізації архісем «людина» і «рослина», об'єднаних інтеґрованою семою «жива істота»: *«пам'яті папороть слухає пралісу спів»* (В. Виноградов, 23); *«вросла // в тебе осінь запалим ротом»* (О. Яковина, 25); *«кактуси мексиканської музики розцвіли серед площ // вони пастухи запаху золотого руна овець»* (В. Махно, 58); *«..я тільки безноге дерево ампутованого кохання»* (О. Степаненко, 22); *«.. у лабіринтах поштових колій // під'їзди схлипують травою»* (О. Сливинський, 19); *«Лежиш листком, який ні пари з уст, // В тривимірній гущавині калинній»* (М. Кіяновська, 19); *«І не марилось весільно квітами // цілуватись на вітрі з бджолами, // осипатися білими квітами // й рожевіти щокастими головами»* (В. Балдинюк, 24). Наведені приклади репрезентують художньо-образні парадигми: *пам'ять* <*папороть* і *людина*, *осінь* < *рослина* і *людина*, *музика* < *кактус* і *пастух*, *людина*< - *дерево* і *людина*, *людина* < *листок* і *людина*, *людина* < *квітка* і *людина*.

2. Химерометафори, семема яких одночасно синтезує архісеми «людина» і «тварина (птах)».

Поєднувані архісеми «тварина» і «людина» в ідіолекті поетів-дев'яностівців становить другу групу химероморфізмів, в яких семема «оживлюваного» поняття збагачується конкретними варіантами вказаних архісем, що синкретично функціонують у своєрідній зчепленій семі – «подібний живій істоті» і віддзеркалюють мовно-креативний потенціал дев'яностівців: *«Ніч проходить повз мене – пастух із рогом»* (О. Сливинський, 91); *«на запорожці з-за тину // сонце вилазить гривасте»* (Н. Федорак, 23); *«Босоноге безсоння приходить вночі і ляга коло ніг попелястим котом»* (В. Виноградов, 62); *«А п'яний сніг. Цей дикий сніг // Без мір. Без дна. Безперестанку»* (Р. Скиба, 43); *«Ну, а місто – як місто. // Пізню готує гостину... // Роззявляє беззубу пащу, хоч і левину. Позіхає. // Плює. Робить ставки. Входить в азарт»* (Л. Мельник, 30); *«Хіба не можна упізнати нині // Чим буду, коли день спливе кружальцями // Висітиму в кривавому бурштинні // Комахою з каліченими пальцями»* (В. Балдинюк, 58). Унаслідок вказаних семантичних перетворень поетична мова збагачується новітніми художньо-образними парадигмами: *ніч* < *пастух* і *тварина з рогами*, *сонце* < *лев* і *людина*, *безсоння* < *людина* і *кіт*, *сніг* < *людина* і *звір*, *місто* < *людина* і *лев*, *людина* < *комаха* і *людина*.

У поетичному ідіолекті кінця XX століття в одній семній структурі метафор поєднуються диференційні семи антропологічного характеру («*боса*», «*плаче*», «*оголена*») та диференційна сема, що визначає лексичне значення слова «птах» («*летить*»): *«А навколо тіні літають босі»* (Е. Свенцицька, 11); *«Птахами плаче небо восени // і падають на дно очей краплини»* (А. Дністровий, 30); *«Серце яблука летить оголене»* (В. Балдинюк, 13).

3. Химерометафори, семема яких одночасно синтезує архісеми «рослина» і «тварина (птах)».

Досліджувані інновації віршованої мови кінця XX ст. можуть також ґрунтуватися на білатеральному асоціативному зв'язку рослинного і тваринного світу. Останнє утверджує у контексті української поетичної мови художньо-образну

парадигму «дощ < баран і рослина»: *«нависають дощі тонкі // вовна їхнього тіла густа // мовби ліс дерева кущі»* (В. Махно, 10). Неповторний почерк у мовній картині світу дев'яностівців створюють кореляції сем «птахототожність» та «рослинототожність», які віддзеркалюють образну парадигму «людина < птах і рослина»: *«Моє серце - жоржиновий птах. // Старий блюз нагадав сивий вечір»* (О. Петрина, 95).

4. Химерометафори, семема яких одночасно синтезує архісеми «людина», «рослина» і «тварина (птах)».

Фіксуємо ускладнені поєднання асоціативних планів, що репрезентують мовомисленнєвий процес «оживлення», складовими частинами якого є більше, ніж дві ґетероґенні семи, утілені у художній парадигмі «камінь < птах, рослина і людина»: *«І каміння, як крила на спинах горбів, // розбруньковують душу свою янголячу»* (М. Кіяновська, 47). Поєднання різнорідних диференційних сем в одному образі вражають розкутістю мислення митців 90-х, почасти алогічністю, незвичністю асоціативного перехрестя смислових площин і виражають парадигму «корова < комаха і херувим»: *«На сьомому небі сумний Антонич // Пасе господніх корів - шестиногих комашок // обпатраних херувимів»* (О. Галета, 7).

Висновки. Переконуємося: мислення українських поетів 90-х років XX століття є складним і потребує нових мовно-художніх засобів. Багатошаровість асоціацій у химерометафорі вказує на сучасну тенденцію стилістичної системи сучасної української мови – семантична ускладненість метафоричних образів, їх парадоксальність, почасти епатажність. Причиною створення оказіональних химерометафор, на наш погляд, є прагнення митців дев'яностих років минулого століття передати вербально ще ніким не усвідомлювані почуття, думки, асоціації, відкрити нові грані семантичного наповнення слова. Побудова поетичної картини світу за допомогою химерометафор засвідчує високі розумово-інтелектуальні здібності авторів української поезії кінця XX століття, віддзеркалює своєрідність мовного почерку дев'яностівців. Порівняльний аналіз статистичних показників вживання метафор у персональних стилях авторів

(див. Таблицю 2) показав: найбільшу кількість химерометафор містять віршовані тексти В.Балдинюк (фіксуємо 5 метафоричних контекстів, що складає 12,5% від загальної кількості вказаних метафор у поезії досліджуваного періоду). Тоді як вказаний семантичний тип метафороутворень зовсім не виявлений у поезіях І. Бондаря-Терещенка, П. Вольвача, Г. Гармаш, С. Дзюби, Н. Дички, О. Коржа, Г. Крук, Д. Кубая, П. Михайлюк, С. Процюка, М. Розумного, М. Савки, І. Ципердюка, О. Чекмишева. Останнє вказує на специфіку авторських уподобань та пріоритетів у доборі лексичних одиниць, їх тип мовомислення, розвиток творчої уяви тощо. У ході наукових досліджень встановлено: віршована мова 90-х років XX століття містить новітні художньо-образні парадигми, які утілюються у химерометафорі: *пам'ять* < *папороть* і *людина*, *осінь* < *рослина* і *людина*, *музика* < *кактус* і *пастух*, *людина* < *дерево* і *людина*, *людина* < *листок* і *людина*, *людина* < *квітка* і *людина, ніч* < *пастух* і *тварина з рогами*, *сонце* < *лев* і *людина*, *безсоння* < *людина* і *кіт*, *сніг* < *людина* і *звір*, *місто* < *людина* і *лев*, *людина* < *комаха* і *людина, небо* < *людина* і *птах*, *тінь* < *птах* і *людина*, *камінь* < *птах*, *рослина* і *людина*, *корова* < *комаха* і *херувим*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієнко Л.О. Ґенеза та особливості структури поетичної метафори барокко: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1997. – 200 с.
2. Болквадзе Б.И. Олицетворение как феномен речевого художественного мышления (на матер-ле рус. и груз. лирики XIX в.): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19. / Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 1995. – 26 с.
3. Матвеєва Т.П. Метафора як виразник стилю М.М.Коцюбинського: Дис.. канд. філол. наук: 10.02.02. – Ізмаїл, 1996. – 198 с.
4. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 343 с.
5. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини XIX століття: Автореф. дис... докт. філол. наук: 10.02.01. / НАН України, Інст-т укр. мови. – К., 1993. – 23 с.

6. Тищенко О.М. Метафора у поезіях Євгена Маланюка (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис... канд філол. наук: 10.02.01. / Київ. нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1997. – 16 с.

7. Шапошникова І.В. Лінгвостилістика творення образу України в укр. поезії др. пол. XX ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Запор. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 16 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Балдинюк В. Крамничка вживаних речей: Вірші. – К.: Смолоскип, 1999. – 68 с.

2. Виноградов В. Шлях дощу: Поезії 1987-1995 років. – К.: Смолоскип, 1996. – 94 с.

3. Галета О. Переступ і поступ: Поезії. - Львів: Каменяр, 1998. – 72 с.

4. Дністровий А. На смерть Кліо: Збірка віршів. – К.: Смолоскип, 1999. – 116 с.

5. Кіяновська М. Міфоутворення: Зб. поезій. – К.: Смолоскип, 2000. – 108 с.

6. Махно В. Лютневі елегії та інші вірші. – Львів: Каменяр, 1998. – 61 с.

7. Мельник Л. Его і центр: Поезії. – К.: Смолоскип, 1998. – 88 с.

8. Свєнцицька Е. Пустеля риб: Поезії. – Донецьк: Кассіопея, 1999. – 90 с.

9. Скиба Р. Хвороба росту: Поезії. – К.: Смолоскип, 1998. – 240 с.

10. Сливинський О. Жертвоприношення великої риби: Поезії. – Львів: Каменяр, 1998. – 51 с.

11. Степаненко О. Передчуття Авалону: Пісеньки для Михася. – К.: Смолоскип, 2000. – 76 с.

12. Федорак Н. Брудершафт із собою: Збірка віршів. – К.: Смолоскип, 1997. – 94 с.

13. Яковина О. Не вір лебедеві, що пливе: Симфонія c-moll. – Львів: Каменяр, 2000. – 109 с.

ББК Ш12=411.4*312
УДК 81’373.612.2

Юлія ЗЕЛЕНСЬКА,
студентка 5 курсу спеціальності «Українська мова та література» Донецького національного університету

СИНТАКСИЧНІ ФІГУРИ УСКЛАДНЕННЯ І НАКОПИЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ’ЮКА

У статті проаналізовано функціонування синтаксичних фігур ускладнення та накопичення в ідіостилі В. Герасим’юка. Окреслено специфіку синтаксичного рівня організацій художнього тексту.

Ключові слова: *ідіостиль, синтаксичний рівень твору, внутрішньореченнєві відношення, актуалізація.*

У сучасній поезії апробуються новаторські підходи до реченнєвої організації – від ускладнення, накопичення синтаксичних одиниць до членування єдиного смислового тла на цілий ряд окремих стилістично навантажених величин. Саме синтаксичний рівень художнього твору найбільшою мірою об’єднує в собі лінгвістичні та літературознавчі напрями аналізу. Свого часу Р.О. Якобсон зазначав, що лінгвіст, глухий до поетичної функції, так само, як і спеціаліст з літератури, байдужий до проблем і методів мовознавства, являє собою кричущий анахронізм. Тому розгляд синтаксичного рівня твору, очевидно, належить до загальнофілологічної проблематики, хоча в ній, поза всяким сумнівом, чітко виділяється суто лінгвістичний аспект. Останній полягає у встановленні закономірностей сполучуваності лексем, організації речень, простеження довжини речень, з’ясування їх текстотвірного потенціалу, визначення напрямів переходу від наддовгих до надкоротких речень, що зумовлює витворення особливих ритміко-інтонаційних перепадів (здебільшого покваліфікованих

як пуанти), виявлення шляхів ускладнення реченнєвої структури додатковими носіями об'єктивної інформації.

І. Качуровський, ідучи переважно за іспаномовними джерелами, поділяє стилістичні фігури на три групи: **плеонастичні** (накопичення), фігури **конструкції** та фігури **мислення**.

Зупинимося докладніше на аналізі функціонування синтаксичних фігур ускладнення і накопичення в ідіостилі В. Герасим'юка.

З-поміж суто синтаксичних прийомів актуалізації внутрішньореченнєвих відношень, поза всяким сумнівом, вирізняються парецеляція, **нагнітання коротких речень** з метою подати серію миттєвих вражень, кожне з яких може уміщуватися в окремому реченні, нерідко односкладному, не пов'язаному з попереднім, або еліпсованому. Такі речення не автономні, уява про ту чи іншу реалію постає з усього складного синтаксичного цілого:

Хто я? Дитя гріха, злого розбою?
Кров невинна кричить. Попіл і дим.
А помираю тут. Поруч з тобою.
Ти пригадай мене в царстві своїм.
(«Марю лиш вогневим блискавки списом…»);

Пахне тілом. Незримим. Зітлілим.
(«Пахне тілом. Незримим. Зітлілим…»);

Аркуш льоду. Лід. А де ж ріка?
(«Аркуш льоду. Лід. А де ж ріка?..»).

Розглянемо особливості функціонування **антитези** у поетичному мовленні В. Герасим'юка. Якоїсь єдиної синтаксичної форми висловлення, в основі якої лежить протиставлення, не існує. Це може бути речення односкладне і двоскладне, просте і складне. Сама синтаксична форма не збільшує контрасту, а лише підкреслює його. Та найчастіше антитеза будується на паралелізмі синтаксичних конструкцій, що особливо підкреслює контраст, протиставлення думок, явищ тощо:

Ще трава легка, ще роса важка,
ще сліпа біля скроні свище,
а вона сама, ніколи сама не спиниться на льоту.
(«Ти кажеш: нині день наш такий…»);

Прокинеться не доброта жертовна,
а млість Падіння у старих словах.
(«І збудуться слова…»).

Синтаксичний рівень організації художнього тексту репрезентує цілий спектр синтаксичних фігур, з-поміж яких окремі дослідники вважають ядерним **паралелізм**, що був кваліфікований Р.О. Якобсоном як біном у силу того, що в його структурі один «коефіцієнт стає відомим, завдяки іншому». Це дозволяє Р.О. Якобсонові вважати біномність загальним законом поетичного тексту, і тому М. Ласло-Кацюк називає це явище наскрізним (тотальним) паралелізмом. **Паралелізм** (від гр. parallelos – той, що йде поряд) – паралельне зображення двох або кількох явищ в аналогічному значенням укладі слів у рівнобіжних синтаксичних побудовах, які малюють подібні образи, що часом вельми зближені або дають контрасти. За своєю функцією ця фігура наближається до порівняння. Так званий психологічний паралелізм уживається там, де картини природи за ознакою дії, руху зіставляються з переживаннями людини. У сучасній літературі паралелізм набуває досить складного характеру, поєднуючись з анафорою, антитезою, хіазмом та іншими фігурами. У поетиці В. Герасим'юка можна виокремити такі різновиди паралелізму:

1. Лексико-синтаксичний полягає в тому, що в реченнях і окремих фразах є однакова або схожа будовою форма:

А потім прийшли дерева
і стали над нами.
А потім прийшли пси
і вили над нами.
(«Пси Юрія Змієборця»);

2. Строфічний полягає в тому, що в суміжних строфах повторюється однакова синтаксична, а інколи лексична будова:

Під гору тягнуть сіно коні.
Забило дух…
А в коней китиці червоні
звисають з вух.
(«Під гору тягнуть сіно коні…»);

3. Тематичний або паралелізм мотивів виявляється у зіставленні двох явищ близьких за своїм змістом:

Тяжко стежка лежить під ногами.
Важко стежка лежить на чолі.
(«Пахне тілом. Незримим. Зітлілим…»);

4. Композиційний, коли декілька подій розвиваються рівнобіжно в одному творі:

Кров запікалась на кігтях,
земля зимувала на лапах,
крізь ніч колісниця гриміла,
свистів батіг на хребті.
(«Кров запікалась на кігтях...»).

Звертаючи увагу на сучасне функціональне навантаження паралелізму у структурі поетичного тексту, слід констатувати, що його внутрішньотекстове навантаження суттєво не видозмінилося, оскільки він побудований за класичною формулою-моделлю висловлення: відоме – невідоме, знане – незнане.

Варто зазначити, що досить частотним явищем в ідіостилі В. Герасим'юка є уведення до поетичного тексту **полісиндетона** (збільшеного повторення того самого сполучника з певною стилістичною настановою) в ідіостилі митця. Через уведення до художнього тексту полісиндетона мова уповільнюється, а окремі слова увиразнюються:

І ми не курей, хоч не йдеш на ви. І він, хлопці, є.
І місто це є. І сонце над ним ще встає.
(«Київська повість»).

Нерідко у мовній тканині творів митця зустрічаємо уведення **епімони (**повторення віршорядка чи виразу у більшій ритмічній або синтаксичній групі: строфі, абзаці). У такому разі часто перекриваються терміни «рефрен» та «епанастрофа»: *Тонко, тонко на скрипці...* (4 рядки) *Сіль ти в очах!* (6 рядків) *Тонко, тонко на скрипці* (4 рядки) *Сіль ти в очах!* (10 рядків) *Тонко, тонко...* (6 рядків) *Сіль ти в очах!* («Він і нині скрипаль»). *Стороною йшов дощик* (12 рядків) *Дощик стороною іде* («Галицькі георгіки»).

Цікавою виявляється специфіка уведення до віршованого твору **афоризмів**. У художніх текстах формулювати афоризми допомагають антитези, гіперболи, мейозис, паралелізми, інверсії, хіазми, парадокси тощо. У фольклорі ж до афоризмів належать прислів'я та приказки. На їх означення вживається також термін «паремія». Але буває, що словосполуку «прислів'я та приказки» теж застосовують як родовий термін. Структурно окресленішим тут видається той підхід, за якого при спільному родовому визначенні «паремія» виділяють і її різновиди, зокрема приказки та прислів'я, сталі вислови. Отже, розглянемо три види афоризмів за походженням, що є найбільш частотними в ідіостилі В. Герасим'юка:

1. Анонімний (гнома)

Це хто закутий в страх, як у броню?
(«Наступить вечір у досвітній тьмі»);

2. Переказовий (хрія):

Це сказано до Тебе у псалмі –
про лжу у кожнім.
(«Наступить вечір у досвітній тьмі»);

3. Авторський (апофтегма):

Назвав Була така земля
Ту з книг, що снилась.
(«Назвав *Була така земля*»).

Щодо аплікації – неадаптованого використання чужого тексту, незадокументованої цитати (в розрахунку на читацьку поінформованість), то уведення її у тканину поетичного тексту В. Герасим'юка зустрічаємо рідко. У такому розумінні варто говорити не так про стилістичну фігуру, як про композиційний (архітектонічний) засіб, що, певна річ, позначається й на загальних принципах організації формозмісту, тобто на стилі.

Коли у поета поряд із ремінісценціями з'являються й прямі цитати, то вони здебільшого виносяться в епіграфи, що дає змогу розмежовувати «своє» та «чуже» й витворювати на цій основі інтертекстуальний полілог духовної еліти, компенсуючи «камерною лірикою» брак живого спілкування:

Я не можу бути іншим
Мартін Лютер
(«Київська повість»).

Яке зусилля пса стати ластівкою!
Ф.Ґ. Лорка, із книги «Поет у Нью-Йорку»
(«Поет у повітрі»).

Дослідження **синтаксичних повторів** довело, що вони здійснюють морфологічну та змістову зв'язаність частин тексту, його зачину, розв'язки й кінцівки. Такі повтори пов'язують кожне окреме висловлення з попереднім реченням:

1. Анафоричний предметно-займенниковий та займенниково-займенниковий повтори: *І він біжить за труною з усіма, і він провалюється у глибокі замети зі свічкою в руці* («Поет у повітрі»); *Ти знаєш удосвіта храми, як знає черешня. Ти любиш цей край сновидінь* («Ну хто ж, як не Хорс, порозвіяв твої чорно-сині?»).

2. Непредметно-прономінальний повтор характеризується тим, що слово-антецедент може бути виражене прислівником із прагненням до субстантивації, тому такого типу прислівник може отримувати в тексті у якості скріплювального слова займенниковий замісник. Такий різновид повтору не є властивим поетичному мовленню В. Герасим'юка.

3. Анафоричний повтор із замісниками-скріпами – займенниковими прислівниками: *там, туди, тоді, коли, де, куди* та ін. Вони здійснюють ототожнювання категорій часу, простору. Їх використовують найчастіше у складнопідрядних реченнях, вони ніби підхоплюють інформацію антецедента, названого в головному реченні*: Там не чути, як олень воду п'є. Там ніколи не думаєш про молодість. Там про облаву думаєш, як про телицю, що забігла туди і не вернулась* («Сигла»).

4. Катафоричний повтор. При використанні цього повтору думка читача спрямовується вперед, у перспективу, до кінця фрази. Виникає ефект очікування необхідної інформації, оскільки компонет був названий раніше: *Щоразу в очах олень, який п'є воду з потока – тоді щось відбувається у піднебессі...* (10 рядків) *Саме так, щось відбувається у піднебессі, коли олень воду п'є...* (1 рядок)... *щоразу щось відбувається зі всім на світі, коли олень воду п'є – навіть із запахом, у якому ти затримався, відчув: облава* («Сигла»).

5. Антиципація формується при висуненні в ролі теми займенників *той, це* та ін., що виконують функцію «вербального жеста», вказівки на певний об'єкт: *Тут небеса горять. А там, на тому боці – смереки* («Вінок тобі плетуть»).

Варто зазначити, що В. Герасим'юк надає перевагу фігурам накопичення і ускладнення синтаксичних конструкцій, хоча й фігури усічення і спрощення також характеризуються різними діапазонами звучання в ідіостилі митця, в силу цього синтаксична поетика віршів неспівмірна й нерівнорядна. Поет найчастіше вдається до нагнітання коротких речень, полісиндетона, паралелізмів, афоризмів. Значно рідше він увиразнює твори шляхом уведення антитези, епімони. Аналіз поетичних творів В. Герасим'юка показав, що для ідіостилю поета не є властивим уживання непредметно-прономінального повтору. Уведення ж синтаксичних фігур дає можливість поетові здійснити не лише номінативну, але й когнітивну, експресивно-емоційну, естетичну функції, апелювати до читача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Безпечний І. Теорія літератури. – Торонто, Канада: Молода Україна, 1984. – С. 85-120.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
4. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

ББК Ш12 = 411.4*225
УДК 81`42

Наталія ІВКОВА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту

ЗАСОБИ СМИСЛОВОЇ І ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТРОДУКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті аналізуються інтродуктивні одиниці у світлі сучасних синтаксичних концепцій. Зокрема, зроблено спробу встановити структурні, семантичні й функціональні особливості інтродуктивних одиниць у текстах публіцистичного характеру.

Ключові слова: *інтродуктивні одиниці, структура, семантика, функція, публіцистичний стиль.*

Принципова відмінність вставних і вставлених конструкцій полягає у співвідношенні з реченнєвою структурою [Загнітко 2000: 301]. Вставність співвіднесена тільки з модально-суб’єктивною площиною речення, а вставленість корелює з семантичною ємністю речення і його поліпропозитивністю. Вставні слова мають супровідні модальні

й експресивні значення або виступають як синтаксичні засоби зв'язку речень у тексті, тобто не поширюють речення, а конкретизують його зміст; вставлені словосполучення і речення є наслідком його взаємодії з текстом, постаючи засобами компресії [Кадомцева 1985: 29]. Отже, вставлені конструкції не виражають ставлення мовця до висловленої думки, а вносять у висловлення додаткові відомості, супровідні зауваження, уточнення, пояснення, поправки тощо.

У сучасній лінгвістиці під вставленими одиницями мають на увазі такий компонент, який: 1) не може займати препозицію щодо реченнєвої структури [Шульжук 2004: 169; Загнітко 2001: 251]*: Мені здається, що тільки українській жінці притаманні такі гострі почуття вірності* ***(навіть до нелюба)*** (Урядовий кур'єр. – 2003. – 30 серпня. – С.8) – вставлена одиниця знаходиться у постопозиції; *Запроваджувала й інноваційні на той час форми роботи: роботу з картами, кабінетну форму навчання* ***(у школах тоді прийнято було мати лише кабінети біології, фізики, хімії)****, використання діафільмів* ***(сама створила три тематичні фільмотеки – про населення, земельні та водні ресурси України та їх охорону)*** *і телефільмів на уроках географії* (Урядовий кур'єр. – 2003. – 30 серпня. – С.9) – інтерпозиція щодо реченнєвої структури; 2) виражає самостійний об'єктивний зміст і може вільно вживатися поза межами речення [Валгина 1978: 271-272; Загнітко 2001: 253; Акимова 1990: 54; Шульжук 2004: 169-170;] : *Але кияни не такі обмежені, як може здаватися* ***(і хотітися)*** *політтехнологам* (Столиця. – 2003. – 22-28 серпня. – С.2)→ *Але кияни не такі обмежені, як може здаватися політтехнологам. І як може політехнікам хотітися*; *Прикладом на підтвердження цього може слугувати не тільки випадок із Київським міським головою, а й професійна доля категорій громадян, статус яких прирівнюється до державних службовців* ***(журналісти державних та комунальних засобів масової інформації, наукові співробітники тощо)*** (Столиця. - 2003. – 2-28 серпня. – С.2) → *Прикладом на підтвердження цього може слугувати не тільки випадок із Київським міським головою, а й професійна доля категорій громадян, статус яких прирівнюється до державних службовців. Професійна доля*

журналістів державних та комунальних засобів масової інформації, наукових співробітників тощо; 3) характеризується інтонацією вставленості з пониженням голосу й прискореним темпом вимови, змінюючи ритмомелодійне оформлення речення й за допомогою артикуляційних засобів актуалізуючи додаткові, але від цього не менш вагомі смисли: [Дудик 2005: 267] 4) на письмі виділяється тире або дужками, що розрізняються між собою силою виділення: вставлені одиниці, якщо вони вимовляються підвищеним тоном, виділяються з обох боків тире; вставлені одиниці, що виражаються пониженим тоном, беруться в дужки. Сильніший відокремлюваний знак – дужки, оскільки вони фактично ізолюють уміщений у них текст від висловлення; меншу відокремлювану силу має подвійне тире [Загнітко 2000: 302-303; Загнітко 2001: 252 – 253; Загнітко 2003: 135-147]. Не зовсім коректним нам видається твердження, що вставлені конструкції можуть на письмі виділяться комами, оскільки це призводить до сплутування вставлень з явищами, що є репрезентантами ускладнень у простому реченні або перетворюватиме інтродуктивний зв'язок на реченнєвотвірний у складному реченні.

Розмежування типів вставлень, уживаних у публіцистичних текстах, за структурою й за семантикою збігається із загальноприйнятою класифікаційною схемою. За структурою вставлені конструкції поділяються на словосполученнєві, реченнєві – просте/складне (складно-сурядне, складнопідрядне, безсполучникове) речення й текстові [Загнітко 2003: 147; Семонтюк 2005: 25; Шульжук 2004: 170-171] „ Як вставлені конструкції можуть виступати окремі слова, словосполучення, прості й складні речення різних типів, підрядні частини, поєднання кількох речень. Вставлені компоненти вільно включаються до складу речення, розкриваючи безперервність синтаксичних зв'язків. Для їх уведення нерідко використовують сполучники і сполучні слова" [Українська мова 2004: 83-84]. Вставлені конструкції багатопланові за семантикою. Вичерпної класифікації їх не існує, оскільки це явище функціональне і в кожному стилі мовлення має свою специфіку мови виразно, виявляючи свою неоднорідність. На думку А.Коваль, вона настільки очевидна,

що визначення вставлених конструкцій, прийнятне для одного стилю, не завжди може бути застосоване до іншого [Коваль 1970; Коваль 1978]. Якщо модальні синтаксеми позначені відносною стандартністю форми, стабільністю й регулярністю, можна встановити відносно вичерпний їх реєстр, то інтродуктивні сегменти не мають ні структурних, ні лексичних обмежень, регулярно не відтворюються, бо є текстовою категорією й практично не обмежені в синтаксичному поширенні.

Інтродуктивні компоненти досить характерне й поширене явище текстів публіцистичного характеру. Як зазначає Г. Акімова, наявність різноманітних за функцією вставлень у публіцистичному мовленні російської мови, починаючи з першої третини ХУІІІ ст., наштовхує на думку, що саме в цьому стилі найбільш утвердилися вставлені конструкції, особливо оформлені дужками, що знаходить підтвердження і в сьогоденних газетних публікаціях українською мовою.

У сучасній публіцистичній літературі структурні типи вставлених одиниць досить різноманітні: від знаків до тексту. Знак питання та знак оклику або їхнє поєднання та комбінації є мінімальним інтродуктивним засобом експресивного синтаксису. Такі одиниці здатні виражати різні семантичні відтінки (захоплення, подив, здивування, сумнів, обурення тощо), не обмежуючи уяву читача. В. Тихомиров у роботі “Разграничение вводных и вставных конструкций в современном русском языке” зазначає, що у вставлених знаках і полягає те інтимно авторське, що спонукає нас (читачів) подумки шукати слово, якого не вистачає, й котре еквівалентне цим знакам [Тихомиров 1963: 101]: *І звідки в цій країні така кількість алкоголіків* ***(?!)*** (ПіК. – 2002. – 11 листопада. – С.57); *П.Симоненко, заявляє, що „комуністи виступають за зміну влади в Україні, як це було 85 років тому* ***(?!),*** *але демократичним шляхом* (ПіК. – 2003. – 29 березня – 4 квітня. – С.22); *Пан Азаров божиться: його підопічні виявили непоодинокі факти користування пільгами низкою спільних підприємств на підставі рішень судів нижчої* ***(!!!)*** *інстанції* (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С.27); *Що вже там Ющенко, коли навіть Пустовойтенко* ***(!)*** *звинувачує АП в тиску на*

депутатів (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С.11)*; Сьогодні, 02.04.01 р., мене ознайомили з відповіддю з Адміністрації президента про те, що скарги мої почали пересилати* ***(?! – навіщо)*** (ПіК. – 2001. – 5-11 червня. – С.28)*; Багато в чому такі результати зумовила блискуча гра нашого воротаря Констянтина Симгуна, який за два матчі відбив близько 70* ***(!)*** *кидків (*День. – 2005. – 12 травня. – С.8); *Мало того, В. Янукович, звертаючи увагу присутніх на російський прапор, прогнозував ускладнення* ***(!)*** *в українсько-російських взаємовідносинах* (Українське слово. – 2005. – 20-26 квітня. – С.5).

У текстах публіцистичного характеру вживаються інтродуктивні синтаксичні конструкції будь-якої структури: слова у будь-якій формі, словосполучення, сурядні ряди, конструкції із залежними від них відокремленими зворотами, складносурядні та складнопідрядні речення, що вводяться за допомогою сполучника або сполучного слова, наприклад: *Крім того, саме Замковенко порушив кримінальну справу проти Мороза* ***(за фактом наклепу)*** *та прийняв позов О. Волкова до радіо „Свободи”* (ПіК. – 2001. – 5-11 червня. – С.10); *Ющенко довірив Тимошенко право формування економічних принципів гуртожитку на найближчі 12 місяців* ***(шість з яких уже майже завершилися)*** (Українська газета. – 2005. – 20-26 липня. – С.4); *В Україні –* ***і от що найцікавіше! -*** *співвідношення між владою та суспільством помінялось радикальним чином: воно перевернулося* (Україна молода. – 2004. – 23 грудня. – С.4); *Наша залежність від особистого транспорту давно переросла межі просто любові до дорогої* ***(не дуже дорогої, дешевої)*** *речі* (Українська газета. – 2005. – 20-26 липня. – С.10); *Загалом, крім сцени* ***(яка й справді вражає),*** *зовнішнього вигляду та зали для прес-конференцій* ***(просторого),*** *в Палаці спорту більше нічого й не змінилося: ті ж дерев'яні стільці та дверцята в туалеті, які не зачиняються* (Вечірній Київ. – 2005. – 14 травня. – С.2); *Тож кого зачіпав закон про люстрацію у країні, яка його прийняла чи не першою, - в Чехословаччині* ***(потім – лише в Чехії)****?* (Українське слово. – 2005. – 20-26 квітня. – С.6); *Якщо він у Росії крав* ***(не в Путіна, а в російського народу),*** *то те ж саме робитиме в Україні* (Сільські вісті. – 2005. – 12 травня. –

С.2); *Дослідження настроїв мешканців Києва стосовно іноземців* ***(громадян, котрі прибули з Кавказу та Закавказзя)*** *було проведене Інститутом соціології НАН України* (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С.41); *Пані Вітренко критикує всіх і вся* ***(це її амплуа),*** *переконує з гнівом, що російська мова в Україні повинна мати статус державної* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.8); *Маю сміливість припустити, що навряд чи комуністи* ***(і російські, й українські)*** *збираються провадити свою виборчу кампанію коштом робітників і селян* (Українська газета. – 2005. – 20-26 липня. – С.5).

Експресивність і змістова насиченість матеріалу сучасної преси зростає завдяки поєднанню модальних та інтродуктивних засобів організації реченнєвої структури з виходом її в площину тексту, коли вставлені одиниці вводяться в опорне речення за допомогою модальних синтаксем, які надають, на нашу думку, інтодуктивній конструкції не лише певного відтінку суб'єктної модальності, а й увиразнюють смислові нюанси: *Саме величезний кредит довіри, виданий владі, став причиною прискіпливих* ***(можливо, аж занадто)*** *оцінок її перших ста днів* (День. – 2005. – 14 травня. – С.8) – модальна синтаксема привносить невпевненість у начебто категоричну думку автора; *Відмінити положення Закону про вибори, яке зобов'язує ЗМІ, що уклали угоди з певними кандидатами, оприлюднювати про них тільки позитивні матеріали* ***(власне кажучи, навіть не свої, а надані штабами. Будь-яка згадка про іншого кандидата могла розглядатися як порушення закону)*** (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.8) – модальна синтаксема на позначення характеру висловлення, способу передачі інформації постає водночас як засіб оформлення думки, передаваної інтродуктивною конструкцією, і як допоміжний засіб включення її в структуру базового речення; *Звісно, російський напрям нашої політики має таке значення, що офіційне пояснення* ***(на біду, у країні знову „трапилася" посівна, ускладнена погодою)*** *нікого не могло задовольнити* (Українське слово. – 2005. – 20-26 квітня. – С.5) – модальна синтаксема із значенням експресивної оцінки в цьому контексті надає іронічного звучання вставленню, а через нього і всьому реченню.

Специфікою відзначаються вставлені конструкції, що входять у базову структуру за допомогою сполучника, але слід зауважити, що „функції сполучників при вставленні докорінно відмінні від функцій сполучників сурядності й підрядності. Зокрема, у складносурядних речення сполучники виражають зв'язок і відношення між складовими частинами, але не входять у жодну з них. У структурах із вставленням сполучники належать вставленій конструкції і невіддільні від неї" [Жайворонок 1980: 18]. Вставлення із сполучниками підрядності є набагато частотнішими. Пор.: *Та лише доти, доки на сторожі стоїть навіть не закон* ***(бо його часто пише та сама рука)****, а незалежна преса (Антологія. – С.19); Навчаючись у другому класі польської* ***(бо іншої не було)*** *школи, малий Петрусь на запитання вчительки: „А ким ви, дітки, хочете стати?" – відповість: „ Єстем хце биць ксьондзем!" (День. – 2004. – 23. 01. – С.7); Завдяки унікальному вмінню майстерно змішувати вокал зі звучанням музичних інструментів* ***(або взагалі підміняти їх)*** *вона винятково приємна для слухача* (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С.50); *Таким чином, антиукраїнські дії В.Януковича 13 квітня 2005 року щодо підтримки своїх прихильників у піднятті російського прапора – прапора чужої держави* ***(тобто провокації захвату Росією центру столиці України)*** *підлягають судовому розглядові* (Українське слово. – 2005. – 20-26 квітня. – С. 5). Традиційно, підрядними сполучниками вводяться вставлення, співвідносні з підрядними реченнями, а сурядні функціонують як при членах речення, так і при предикативних частинах.

У публіцистичних текстах зустрічаються вставлені конструкції, що, на відміну від вставних, знаходяться поза межами речення (після крапки). Такі структури не порушують лінійної цілісності базового речення й функціонально зближаються з приєднувальними, значення яких накладається або на попереднє висловлення, або на цілий попередній текст: *У Київ до свого театру на Лівому березі Дніпра мене весь час кличе Едуард Маркович Митницький..* ***(До речі, він поставив ту саму славнозвісну „Варшавську мелодію", сценічне життя якої триває: зараз Ада Миколаївна грає разом зі своєю донькою Катею в антрепризній виставі І.Афанасьєва***

„Варшавська мелодія -2”) (Українське слово. – 2005. – 13-19 липня. – С.11); *Катя стала актрисою, Костя – екологом.* ***(Вже 15 років мріє про дитячу екологічну школу)*** (Українське слово. – 2005. – 13-19 липня. – С.11); *А також „брат-2” Сергій Клюєв, що не мав, на відміну від найближчого родича, нардепа Андрія Клюєва, парламентського імунітету, тож терміново дременув кудись по закордонах.* ***(Кажуть, Сергій Клюєв „образився” на припущення МВС та Генпрокуратури щодо його особистої причетності до побиття учасників проющенківської демонстрації у Луганську молотками та бейсбольними битками)*** (Україна молода. – 2005. – 14 травня. – С.5). У таких випадках почасовість вставлень виявляється особливо виразно.

У текстах публіцистичного стилю наявні поодинокі випадки вживання в одному реченні декількох вставлених одиниць, що стосуються різних членів речення, наприклад: *А в цей же час на „Алеї майстрів” були представлені практично всі традиційні народні промисли з усіх регіонів України: гончарство* ***(у тому числі стародавня волинська чорна димлена кераміка),*** *ковальство, різьбярство, лозоплетіння* ***(і не тільки з верби, рогози, соломи і листя кукурудзи, а й з віття ліщини і кореня сосни),*** *художня обробка рогу, ліплення з сиру, ткацтво і килимарство, низання бісеру, вишивання* ***(особливо унікальною є полтавська традиція вишивки „білим по білому”, саме в такій вишиванці був Олег Скрипка на відкритті фестивалю)*** (Українське слово. – 2005. – 13-19 липня. – С.13); О*сь двоє дівчаток по боках вазона з квіткою* ***(а на другому плані – намальоване дерево)*** *– як пташки* ***(архаїчне уособлення жіночого начала)*** *обабіч мальованого вазона з квіткою: символ дерева життя* ***(древньої міфопоетичної моделі світу і уособлення ідеї життя, що відтворює саме себе)*** (Українське слово. – 2005. – 13-19 липня. – С.11). Такі речення, максимально зближені з текстом, містять вставлені конструкції різної глибини, про що предметно говорить професор А.Загнітко, встановлюючи ступінь вставлень – перший, другий, третій і т.д. [Загнітко 2000: 302-303], яким у художньому стилі було виявлено шестикомпонентну глибину вставлення, що не характерно для публіцистичних текстів: максимальна глибина вставленості в обстежених нами

публікаціях сягає лише третього ступеня. Прагнення в одному реченні умістити якнайбільше інформації відображає новітні напрями розвитку українського синтаксису і дозволяє констатувати якісно новітній процес уніфікації системних можливостей реченнєвих структур, впливу на останні узусних та мовленнєвих тенденцій [Загнітко 2001: 264].

Вставлені одиниці завжди пов'язані з базовою частиною за смислом, але вони відзначаються семантичною багатоплановістю, уточнюють, пояснюють, розширюють, коментують, доповнюють висловлення у базовій частині речення і можуть містити порівняння, ілюстрації, приклади, коментарі-роздуми автора, його емоційно-експресивні та модальні оцінки щодо висловленого. Найхарактернішими для інтродуктивних конструкцій, уживаних у публіцистичних текстах, є такі функції:

1) пояснювально-уточнювальна (повторне найменування, конкретизація): *У той же час вони й далі викохували страшний ленінізм-сталінізм, якому нацизм і в підметки не годився* ***(якщо порівняти чисельність людських втрат, що їх завдали народам більшовики та нацисти)*** (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 1); *Ющенко оцінив дії УНП як „помилкові", проте визнав, що партія Костенка* ***(як і Народний рух України під керівництвом Бориса Тарасюка)*** *„має право" діяти як вважає за доцільне* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 1); *Пізніше – в національному банку України* ***(був радником голови банку Віктора Ющенка та керівником групи радників),*** *Державним секретарем Кабінету Міністрів України...* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 9); *Зараз багато хто звинувачує уряд Ющенка-Тимощенко в популізмі, однак якщо втілення цього „популізму"* ***(від латинського – народ)*** *у життя дає реальні результати, то навіщо ностальгувати за владним цинізмом від Януковича* (Україна молода. – 2005. – 14 травня. – С. 6);

2) причиново-мотиваційна: *Списати чотиримісячний борг за оренду приміщень* ***(у редакції усі 13 років її існування немає власного офісу)*** *пообіцяла адміністрація МДЦ „Артек", де „квартирує" „Світлиця"* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 7);

3) довідково-відправна: *СОУ заявляє: наступні вибори Президента України відбудуться у встановлений Конституцією строк* ***(жовтень 2004 року)*** *або достроково, але вже без участі Л.Кучми як кандидата в Президенти України* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.5); *Найбільшу чисельність населення незалежна країна мала на початку 1993 року (52,2 млн. осіб).У наступні ж сім років вона втратила майже стільки ж , скільки „придбала" за попередні 15 років* ***(у 2001 році українців було лише 49,3)*** (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С81);

4) модально-оцінна: *Один із найбільш справжніх, органічних поетів нашого століття (****на жаль, аналогії могли б бути лише з Р.М. Рільке),*** *але й один із найчинніших творців нашої літератури й культури* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.1); *Газетярі розуміють, що не до всього одразу доходять руки у молодого уряду, що спадщина йому після „бригади Януковича", який вперше за всю „світличну" історію торік позбавив газету фінансування, дісталася непроста, але бодай добрим словом підтримати єдину українську газету в Криму, яка беззастережно і послідовно* ***(і не за гроші!!)*** *підтримувала на минулих виборах народного кандидата, таки можна було б* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.7); *Отож подивуємося разом, - пишуть кримські колеги, - що ця газета взагалі дожила до цих днів, що у неї – один з найпотужніших і найвідвідуваніших інформаційних інтернет-сайтів у Криму* ***(і не біда, що україномовний – у чужомовному оточенні!)*** (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С.7). Зауважимо, що більшість вставлених конструкцій відзначаються функціональною близькістю, оскільки їхнє основне призначення – подати принагідну, але важливу інформацію, що й зумовлює її актуалізацію у вигляді вставлень.

У межах структури речення вставлення є таким компонентом, що не включений у позиційну й синтаксичну реченнєву структуру, тобто позбавлений ознак члена речення, й не визначається ні на основі підрядних, ні на основі сурядних реченнєвих зв'язків. Це вставлення конструктивного типу і його ознакою виступає неможливість зняття дужок або тире [Загнітко 2001: 254]. У стосунку до висловлення вставлення є його

факультативною частиною, цінність якої в додатковій інформації, коли відсутність її не може вплинути ні на зміст, ні на структуру базового речення, що розширюється і збагачується завдяки інформативності вставлень із їхнім текстотвірним потенціалом.

Якщо в усному мовленні вставлення виникають спонтанно, в процесі викладу основної думки, то в публіцистичному тексті вони є свідомим вибором автора й уживаються з метою інтонаційно-смислового членування повідомлення, заради мовної економії, задля актуалізації смислу й певного рівня експресивізації.

Вставлені конструкції у реєстрі одиниць експресивного синтаксису виявляють себе не лише як засіб інформаційно-смислового розчленування, а й як такий спосіб організації публіцистичного тексту, що спричиняє актуалізацію змістового фрагмента, здатного до самостійного розгортання в предикативну одиницю. Інтродуктивні синтаксеми з-поміж інших сегментованих структур мають найвищий текстотвірний потенціал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акимова 1990: Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: Учеб.пособие. – М.: Высш.шк., 1990. – 168 с.

2. Валина 1978: Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1978. – 440 с.

3. Дудик 2005: Дудик П.С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. – 368 с.

4. Жайворонок 1980: Жайворонок В.В. Вставлені речення та розділові знаки при них // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 6. – С. 16-19.

5. Загнітко 2000: Загнітко А. Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 28. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – С. 301-308.

6. Загнітко 2001: Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

7. Загнітко 2003: Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій // Лінгвістичні студії: Зб.наук.праць. – Випуск 11. У 2-х ч. / Укл. А.Загнітко (наук.ред.) та ін. – Ч.І. – Донецьк: ДонНу, 2003. – С.135-147.

8. Кадомцева 1985: Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985. – 128 с.
9. Коваль 1970: Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 307 с.
10. Коваль 1978: Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища шк., 1978. – 374с.
11. Семонтюк 2005: Семонтюк О. Вставлені конструкції: структурний аналіз // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць: Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 13. – Рівне: РДГУ, 2005. – С.25-27.
12. Тихомиров 2004: Тихомиров В. Разграничение вводных и вставных конструкций в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1963. – № 4. – С. 100-102
13. Українська мова 2004: Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.
14. Шульжук 2004: Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія", 2004. – 408 с.

ББК 81.411
УДК 811.111

Жанна КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА,
асистент кафедри української мови та приладної лінгвістики Донецького національного університету

КОНЦЕПТ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено основні погляди на концепт у науковій літературі з позиції лінгвокультурології; встановлено диференціатори концепту й окреслено місце фразем у репрезентації концепту.

Ключові слова: *концепт, культура, мова, ментальна дійсність, фразема.*

Опрацювання теоретичної концепції взаємозв'язку мови і культури не є новим, хоча в наш час у науковій літературі знаходимо безліч його інтерпретацій [Иванова 2005; Кононенко

1996; Лисиченко 2004; Маковский 1997; Панфилов 1975; Радзієвська 1998; Русанівський 2004]. Якщо звернутися до загального мовознавства, можна побачити, що цю проблему вирішували вже наприкінці XVIII – на початку XX століть (Й.Г. Гердер, В. Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір). Оригінальну гіпотезу про співвідношення характеру мови й культури обґрунтував Вільгельм фон Гумбольдт у праці "Характер мови і характер народу" (Ueber den National charakter der Sprachen, 1822): „Мова утворює навколо людини чарівне коло, вийти з якого можна, тільки вступивши в інше коло, тобто вивчивши іншу мову", а перехід на іншу мову призводить до зміни світогляду, причетності до іншої культури [Гумбольдт 1985]. Учений доводить тотожність мови і духу, оскільки без мови немає духу, а без духу немає мови. Мова – це самобутній духовний продукт, наслідок величезної інтелектуальної праці кожного народу, феномен його культури. Специфічні риси мови на всіх рівнях – фонетичному, граматичному, лексичному – формують, за визначенням В. Гумбольдта, "дух", тобто картину світу. Відповідно різні мови характеризуються різним світобаченням і світосприйняттям.

За О. Потебнею, національна ідентичність зумовлюється культурою, мовою та вірою. Основні параметри культури обов'язково відображаються в мові. Мова зберігає результати матеріального і духовного життя народу й передає їх у концентрованому вигляді з покоління до покоління. Кожен народ має специфічну форму мовної думки, через яку людина сприймає, організовує та відображає світ. За даними мови ми можемо всебічно й об'єктивно судити про життя народу. Історія мови, її сучасне функціонування пропонують нам картину колишніх і сучасних умов існування суспільства.

Е. Сепір упевнений у тому, що мова має національний характер і не існує поза культурою. Останню він кваліфікує як соціально успадковану сукупність практичних навичок та ідей, які характеризують спосіб життя. Американський вчений робить висновки, що зміст мови нерозривно пов'язаний з культурою, оскільки мова у своїй лексиці більш-менш точно відображає культуру, яку вона обслуговує, що історія мови й історія культури розвиваються паралельно.

С. Єрмоленко, Т. Харитонова, О. Ткаченко, Г. Яворська, А. Шамота вважають, що мова, з одного боку, виступає як окремий компонент культури, який входить до неї разом з іншими знаковими системами (фольклор, література, наука, право, релігія тощо), а з іншого, – як одна з загальних форм вираження культури – форми втілення словесних за своєю природою складників культури [Єрмоленко 1998: 3]. Відповідно кожна мова відрізняється від інших мовних моделей специфічним способом репрезентації дійсності.

С. Тер-Мінасова порівнює мову із дзеркалом, яке відображає дійсність і створює свою картину світу, специфічну для кожної мови, етнічної групи, мовного колективу, що користується цією мовою. Мова відображає дійсність не прямо, а від реального світу до мислення і від мислення до мови. Крім того, таке відображення світу у мові – це колективна творчість народу, який говорить цією мовою, і кожне нове покоління отримує з рідною мовою певний комплект культури, в якому вже закладені риси національного характеру, світогляд, мораль. Отже, суспільне буття, різноманітні відношення, спостереження та досвід людей – усе це знаходить відображення у мовному словнику, який виступає основним засобом передачі етнокультурної інформації [Тер-Минасова 2000: 7].

В такий спосіб цілком обґрунтованим постає дослідження концептів у лінгвокультурологічному аспекті (Н. Арутюнова, А. Бабушкін, С. Воркачев, В. Ганєчко, І. Голубовська, В. Карасик, І. Кононенко, Т. Крижанівська, О. Левченко, Л. Мельник, Ю. Степанов та ін.). У межах цієї теорії *концепт* розглядається як одиниця, що наділена динамічною природою, і, разом із тим, характеризується “стереотипністю” та “константністю”.

Пізнаючи і членуючи навколишній світ, людина не лише називає (іменує) окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, тому постає потреба говорити не просто про слова, а про мовні одиниці – культурні компоненти – *концепти*, породжені історико-культурною свідомістю народу. Концепт наділений не лише власне-лінгвістичною, а й лінгвокультурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення. Домінувальну роль під час наповнення концепту

відіграють фраземи, оскільки вони виявляють зв'язок з екстралінгвістичними подіями та ситуаціями, що співвідносні з предметною сферою культури [Постовалова 1999; Телия 1999]. Отже, В. Зусман слушно визначає зв'язок культури і концепту: "Концепт завжди виступає частиною цілого, що містить відбиток системи ... Концепт – мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру і породжується нею" [Зусман 2001: 41].

Найбільш відомий представник цієї теорії – Ю. Степанов – витлумачує концепт як згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, з одного боку, і те, за допомогою чого людина входить у культуру, а в певних випадках і впливає на неї, з іншого боку [Степанов 2001: 43], і виділяє такі диференціатори концепту:

- концепти *описують дійсність*, але дійсність особливого роду – *ментальну*;
- концепти *служать для забезпечення процесу орієнтування у світі*, який щільно пов'язаний з необхідністю ототожнювати та розрізняти об'єкти;
- концепт переживається, оскільки він постає *цілісним "пучком" уявлень, понять, знань, асоціацій, інтенцій, згадок*;
- концепти – це найбільш загальні, *фундаментальні образи*, через які конструюється все інше; це категорії мови та національної культури. Це основні осередки культури в ментальному світі людини.

Концепти не схожі на Платонівські ідеї, хоча й описуються подібними засобами; їх онтологія виводиться зі споглядання;

- *культура* втілена у значеннях слів: це набір "форм", у яких світ постає перед людиною.

Автор вважає, що над індивідуальним вживанням існують загальні концепти (*знання, час, історія, еволюція*) – константи певної культури.

Культура – це ціле, що розглядається як сукупність концептів та їх відношень, які виокремлюються у відповідних семіотичних рядах – еволюційних і синхронічних, що переплітаються один з одним і створюють "ментальні ізоглоси"

в культурі. Концепти не пов'язані "намертво" та щільно з будь-яким одним словом: вони нібито буяють / ширяють над словами, вступаючи у відношення з різними вербальними формами, "синонімізуючись" у непередбачуваних видах [Степанов 2001: 75]. У такий спосіб виникає своєрідна інтерференція культурних полів. Усе це знаходить відображення у практиці комунікації і своєрідно забарвлює різні слова, які ми використовуємо як концепти, не здогадуючись про це.

Будь-яка інтелектуальна дія людини реалізується у ментальному просторі – вона змушена постійно мати справи з концептами. Тому індивідуальна творчість можлива у співвіднесенні з константами культури – їх переосмислення виступає одночасно актом їх відтворення і/або зміни, виділення нових концептів.

У такому аспекті розглядає концепт і В. Жайворонок. На його думку, *концепти* – це мовні одиниці, наповнені культурним змістом, а не просто слова-знаки. Слова-концепти здебільшого функціонують у культурних контекстах і в українській мові характеризуються етнографічним, етно-історичним, етнокультурним, етнофілософським, етно-психологічним, етнопедагогічним та іншими національно-культурними підтекстами, тому, як правило, більшість із них образні або виступають етносимволами [Жайворонок 2004: 27]. Проте сучасні культурологічні словники ігнорують цей термін [Корінний, Шевченко 2003; Термінологічний 2004].

До основних категорій лінгвокультурології, за В. Карасиком, належить поняття "картина світу", а його частинами виступають саме культурні концепти – багатовимірні смислові утворення, у яких виділяються ціннісний, образний і поняттєвий складники. До онтологічних диференціаторів мовної картини світу автор зараховує наявність імен концептів, нерівномірну концептуалізацію різних фрагментів дійсності залежно від їх важливості для життя певного етносу, специфічну комбінаторику асоціативних ознак цих концептів, особливу кваліфікацію певних предметних сфер, їх орієнтацію на конкретний тип спілкування. Серед диференціаторів концепту В. Карасик виділяє такі:

• концепти існують тільки тоді, коли концептуалізована сфера *осмислена у мовній свідомості й отримує вербальне позначення*.

Концептуалізація дійсності відбувається через позначення (виділення актуально значущого для певної лінгвокультури фрагмента та надання йому спеціального знака), вираження концепту (сукупність мовних і немовних засобів, що ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст) й опис концепту (дослідницькі процедури тлумачення значення його імені та найближчих позначень);

• *багатовимірність;*

• *дискретна цілісність смислу;*

• *опредмечення у мовній формі;*

• *момент переживання інформації.*

Отже, в лінгвокультурологічному аспекті концепт характеризується такими специфічними ознаками (див. табл. 1).

Таблиця 1

Диференціатори концепту у лінгвокультурологічному аспекті

	Диференціатори концепту
Лінгвокультурологічний аспект	багатовимірність
	вербалізованість
	динамічна природа
	дискретна цілісність смислу
	константи певної культури
	ментальний характер
	мікромодель культури // культурний компонент
	мовна одиниця
	момент буяння над словами
	момент переживання інформації
	образність, етносимволічність
	опредмечення у мовній формі
	цілісний “пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, інтенцій, згадок
	функція забезпечення процесу орієнтування у світі

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гумбольдт 1985: Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.

2. Єрмоленко 1998: Єрмоленко С.С., Харитонова Т.А., Ткаченко О.Б., Яворська Г.М., Шамота А.М. Мова в культурі народу // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 3-13.

3. Жайворонок 2004: Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. –2004. – №5-6. – С. 23-35.

4. Зусман 2001: Зусман В.Т. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Уч. пособие. – Н. Новгород, 2001. – С. 38-53.

5. Иванова 2005: Иванова Л.П. Феномены ментального пространства индивида, народа, цивилизации // Актуальні проблеми металінгвістики: Зб. наук. ст. – Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 8-9.

6. Кононенко 1996: Кононенко І.В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39-46.

7. Корінний, Шевченко 2003: Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. – К.: Україна, 2003. – 384 с.

8. Лисиченко 2004: Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 36-42.

9. Маковский 1997: Маковский М.М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов // Вопросы языкознания. – 1997. – №1. – С. 73-95.

10. Панфилов 1975: Панфилов В.З. Язык, мышление, культура // Вопросы языкознания. – 1975. – №1. – С. 3-12.

11. Постовалова 1999: Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 25-33.

12. Потебня 1976: Потебня А.А. Эстетика и поэтика. [Сборник]. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.

13. Радзієвська 1998: Радзієвська Т.В. Концептуалізація ментального простору в українській мові // Мовознавство. – 1998. – №2-3. – С. 107-117.

14. Русанівський 2004: Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 3-7.

15. Сепир 1993: Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Перевод с англ. / Под ред. А.Е. Кубрика. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.

16. Степанов 2001: Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Школа „Языки русской культуры”, 2001. – 990 с.
17. Телия 1999: Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
18. Тер-Минасова 2000: Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
19. Термінологічний 2004: Термінологічний словник з культурології // Укл. Н.Ю. Больша, Н.І. Єфімчук. – К., 2004. – 142 с.

ББК 81.2
УДК 808.03

Олена МАЗУР,
викладач Херсонського
національного технічного університету

БАЧИТИ ЦІЛЕ В ДЕТАЛЯХ … (ПОЕМА „ТАМЕРЛАН” ЕДГАРА ПО У ПЕРЕКЛАДІ АНАТОЛІЯ ОНИШКА)

Стаття присвячена проблемам перекладу на матеріалі поеми «Тамерлан» Едгара По і його україномовного перекладу Анатолієм Онишком.

Ключові слова: *лірика, підрядковий переклад, форма і зміст, оригінал, відповідник.*

А. Онишко – перекладач, який відтворив для співвітчизників широкий літературний, мовний та часовий контекст. У його доробку твори Г. Гайне, Е. По, А. Азімова, Р. Шеклі, Ф. Ніцше, С. Колріджа, М. П'юзо, Ю. Габермаса, Е. Цьольнера Ґ. Остроґорського [3, 3], Е.Р. Курціуса, К. Амері, шість пригод з давньонімецького епосу „Пісня про Нібелунгів” вірші Р. Донецького, А. Слуцького, Е. Арендта, М. Лермонтова, С. Адамовича, С. Сокалав-Воюша [2, 2].

Перекладач багато разів звертався до лірики Е. По: у його перекладах українці читали „Ворон”(1972) [5, 19-20], „До Фанні” (1984) [7, 112–113], поезії „Пісня”, „Озеро”, „Романс”,

„Заснулій”, „Місто серед моря”, „Колізей”, „До Занте”, „Тиша”, „Країна сновидінь”, „Пані Луїзі Олівії Гантер” (1998) [4, 123-131]. Нарешті 2004 року було надруковано книжку-антологію під назвою „Ельдорадо” [6]. За твердженням самого А. Онишка, вірші Е. По „промовляли” до нього багатогранністю фіналу [8].

Та чи вдалося перекладачу відтворити оригінал українською мовою у всій можливій розмаїтості трактувань? Чи не змінився, бува, зміст разом зі зміною слів? Чи не загубився він у нових словах? Яким постає перед читачем перекладений твір, адже мова перекладу – це привнесений тлумачем етнокод?

Пригадаймо, що мова складається з індивідуальних говірок тих, хто нею розмовляє. Словник поезій і перекладів українського Майстра Слова – окреме явище. Своєрідність **„онишківського лексикону”** особливо відчутна у відтворенні тем сну і смерті, в таких „улюблених” перекладачем словах, як *„загин”, „тлін”* („Тамерлан”, „Озеро”, „Аль-Арааф”), *„снить”* або *„снив”* (від „сновиді ти”, „спати”), („Тій, що в раю”, „Та мерлан”, „Заснулій”, „Сон”). Слова ці не відбивають оригінал як сталі відповідники слів *„dream”, „sleep”, „die”, „rest”, „agony”, „emptiness”, „knell”.* Інколи це просто висловлені описово поняття. Подекуди текст справляє таке враження, ніби перекладач недбало тлумачить слова й образи оригіналу. Насправді ж він шукає відповідності не так у деталях, як на вищих рівнях мовної організації.

Порівняймо уривок поеми „Тамерлан” та його переклад:

The rain came down upon my head	*У струменях нещадних злив*
Unshelter'd – and the heavy wind	*Глухий, сліпий від бур страшних*
***Rendered** me mad and deaf and blind.*	*Я **снив** і не зважав на них –*
*It was but man, I **thought**, who shed*	*Про лаври переможця **снив**,*
Laurels upon me: and the rush –	*І в хмаровищах битви диких*
The torrent of the chilly air	***я бачив, марив, уявляв***
Gurgled within my ear the crush	*Падіння королівств*
Of empires <…>	*великих <…>*
[Тут і далі: 6, 12–25]	(Тут і далі ***курсив*** наш – О. М.)

Підрядний переклад уривка приблизно такий: *„Дощ лив на мою неприкриту голову – і сильний вітер зробив мене злим*

(схибленим? безрозсудним?), глухим і сліпим. Це був ніхто інший, я думав, як (той) чоловік, що вкрив мене лаврами: (і) струмінь – (стрімкий) потік прохолодного повітря продзюрчав мені на вухо (про) крах імперій”. Як бачимо, тут немає і згадки про сон. Але ж ми „переклали” уривок за допомогою виключно прямих значень. Тобто, замінили слова однієї мови словами іншої. І поезія зникла, бо суть її – у грі найтонших відтінків змісту які, поєднуючись, складають образи, що знаходять відгук у душі читача. Саме цей відгук, цей вплив Е. По називав „ефектом”.

Але ж переклад – не механічна заміна мови, він сягає глибин змісту. Поринаючи у саму суть поезії, перекладач не просто переказує, а тлумачить її мовою образів, а не лише слів. **Найменшою** одиницею перекладу поезії є вірш узятий цілком і вивірений життєвим досвідом, художніми уподобаннями та рівнем майстерності інтерпретатора; іншими словами – його поетикою.

А. Онишко перекладає не лексеми, що створюють образ Тамерлана, а ідею поеми, втілену в цьому образі словами. Недарма Е. По обрамлює вірш схожими за змістом риторичними питаннями:

<…>Such,father, is not (now)	*<…>Ні, отче, мова*
my theme –	*не про те…*
I will not madly deem that power	*Чи хтось на світі має владу*
Of Earth may shrive me of the sin	*Здійняти із рамен моїх*
***Unearthy pride** hath revell'd in – <…>*	***Гордині неземної** гріх? <…>*
*<…> How was it that **Ambition** crept,*	*О, як же **честолюбства** зло*
Unseen, amid the revels there,	*Незримо серед раювання*
Till growing bold, he laughed and leapt	*У душу владно заповзло*
In the tangles of Love's very hair?	*Й затьмарило моє кохання?*

Задум Е. По – показати старого Тамерлана, який відсторонено поглядає на себе колишнього, ще не загартованого знегодами, не спаплюженого владою, але здатного кохати. Тому в перекладі молодий Тамерлан *„снить”, „марить”, „уявляє”* свою майбутню славу, а не „думає” про невідомого „чоловіка з

лаврами”. Спогади старого Тамерлана про свою молодість подано у ретроспективі сну. Але щоби перекласти це, єдине, на перший погляд, неважливе слово, треба було осягнути ідею усього твору, дібрати барви, якими буде змальовано образ.

Поема написана у сповідальній тональності, про що свідчать звертання *„father”, „Oh? God!”, „Heaven”*. Перекладач відтворює її з самого початку: *„Hi,* ***отче****, мова не про те…”*. Обрати нейтральний варіант „батько" (в оригіналі ж *„Such,* ***father****, is not (now) my theme”*) йому не дозволяє пряме звертання: *„If I can hope – Oh God! I can – <…>”*. Але тон сповіді Тамерлана різний в оригіналі та перекладі. З самого початку, звертаючись чи то до Бога, чи то до старця, Тамерлан говорить:

If I can hope – Oh God! I can –	*Якби надія лиш… о Боже…*
Its fount is holier – more divine –	*Мій пал святіший, далебі…*
I wouldn't call thee ***fool****, old man,*	*Тебе* ***немудрим*** *звать негоже,*
But such is not the ***gift of thine****.*	*Та все ж цей* ***дар не по тобі****.*

Відверте „*fool*” замінено на евфемізм „*немудрий*”, проте зверхнє „*дар не по тобі*" (замість цілком можливого трактування *„дар не від тебе”, „не твій дар”* – адже йдеться про надію!) перекреслює усю можливу повагу.

І далі:

Know thou the secret of a ***spirit***	*Узнай же таємницю духу,*
Bow'd *from its wild pride*	***Гординю****, що* ***зійшла***
into shame*.*	***на дим****, <…>*

Тамерлан у А. Онишка величний навіть у каятті. Його дух *(„spirit”)* – гординя, і вона не може перетворитися на сором, чи ганьбу *(„shame”)*, хіба що зникнути, *„зійти на дим”*. Цей образ, схоже, подано крізь призму літературних уподобань перекладача. Згадаймо, що у творчому доробку А. Онишка є переклади з М. Лермонтова, Ф. Ніцше… Безперечно, тлумач був знайомий з поданням образу Мцирі в однойменній поемі, можливо, і з більш ранньою його інтерпретацією у „Боярині

Орші”. Чи не є наступні рядки алюзією на твір російського поета, такого самого, як і Е. По, „автора запитання без відповіді” [9]? Порівняймо:

Я молод, молод, – знал ли ты,	*Как ненавидел и любил,<…>* [1, 222]
Что значит молодость, мечты?	*Я прагнув слави – чи ти знав*
Или не знал – или забыл,	*Цю пристрасть, отче? Певно, ні.*

Принаймні, відтворює образ бранця бунтівного духу А. Онишко скоріше за М. Лермонтовим, ніж за Е. По. Його мова різкіша, образи колоритніші, ніж в англійському оригіналі:

Halo of Hell! and with a ***pain***	*Пекельний німб! Але мені*
Not Hell shall make me ***fear***	***Тортури*** *пекла не страшні…*
again – <…>	
Rings, in a spirit of a spell	*Віщуючи* ***загин*** *і* ***тлін****,*
Upon the ***emptiness*** *– a knell.*	*Уже мов похоронний дзвін.*
The fever'd diadem on my brow	*Вінець жаданий здобував*
I claim'd and won ***unsurpingly*** *– <…>*	*Я* ***кров'ю й кривдою***
	в броні…

Очевидно, що слово „*тортури*” звучить промовистіше, ніж звучать „*біль*” *(„pain”)* та „*страх*” *(„fear”)*, а „*пустота*” *(„emptiness”)* не нагнітає таких тяжких асоціації з образом смерті, як „*загин і тлін*”. Саме тому „*human kind*” українською звучить як зневажливе „*юрма*”, „*among the* ***rabble*** *– men”* – як *„****черні набрід ниций****”*.

Так, через відтінки слів тлумач веде читача до глибин змісту. Адже його мета – створити образ гордого, владного, честолюбного Тамерлана. Його ідея – слідом за автором показати руйнацію найкращих почуттів у душі героя. Він перекладає пізнього романтика По, ненав’язливо натякаючи на твори його сучасника і однодумця Лермонтова, знайомого

українському читачеві, тим самим наближуючи американського поета. Утім, Тамерлан А. Онишка не набуває при тому слов'янських рис, так само як позбавлений етнічних мотивів образ оригіналу. Він розкриває ідею драматичного протистояння і боротьби людських цінностей і вад, показує трагедію сильної бунтівної людини, що поступилася власним щастям задля тлінної слави.

Отже, одиниця перекладу А. Онишка – не слово, а образ, не деталь, а ідея. Внаслідок прискіпливої уваги до проблематики оригіналу та відсутності словесного буквалізму виходять переклади обдумані, виважені, виконані талановито, з максимальним урахуванням особливостей творчої манери Е. По і водночас яскраві й легко упізнавані онишківські.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лермонтов М. Полное собрание стихотворений: В 2-х т. – Т. 2. Поэмы / Сост., подг. текста и примеч. Э. Э. Найдича. – Л.: Сов. писатель, 1989. – 476 с.

2. Онишко А. Замкнуте коло. – Коломия: Вік, 2006. – 196 с.

3. Пам'яті Анатолія Онишка / Комарницький М., Зубрицька М., Стріха М. та інші // Львівська газета. – 2006. –№ 136 (943). – С.3.

4. По Е.А. Поезії (Пер. А.Онишка, М.Тупайла, Є.Крижевича, М.Стріхи) // Всесвіт. – 1998. – № 7. – С. 123-131.

5. По Е.А. Ворон (Пер. А.Онишка) // Жовтень, 1972. – №3. – С. 19-20.

6. По Е.А. Ельдорадо: Поетичні твори / Упоряд. А. Онишко. – Англ. мовою з парал. укр. перекл. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 304 с.

7. По Е.А. Поезії (Пер. Є.Крижевича, М.Тупайла, А.Онишка) // Всесвіт. – 1984. – №2. – С. 112–113.

8. Скарвон Л., Скаврон Б. Анатолій Онишко: „Я – не фашист" // Експрес. – Івано-Франківськ – Калуш. – 7-8 вересня 2004. – С. 17.

9. Шитяков А. Крылья демона // http: www.interlit2001.com/ shitiakov-es.htm

ББК Ш12=411.4
УДК 811.161.2'42

Марина МИХАЛЬЧЕНКО
аспірантка кафедри української мови
Донецького національного університету

ОЦІНКА В ТЕКСТІ: РЕАЛІЗАЦІЯ І СПРИЙНЯТТЯ

Статтю присвячено вивченню категорії оцінки на рівні тексту. Проаналізовано внутрішньотекстові реалізації оцінки та її кореляцію з категоріями цілісності, зв'язності, членованості, інформативності, проспекції та ретроспекції, модальності тексту. З'ясовано функціональні вияви оцінки на рівні тексту.

Ключові слова: *оцінка, текст, контекст.*

Антропоцентричний характер сучасної лінгвістичної науки зумовлює актуальність проблем співвіднесення мови та мислення людини, мовної картини світу, цінностей, як загальнолюдських, так і національно-культурних. "Картина світу фіксується в свідомості комуніканта і передається ним іншому комуніканту (комунікантам) за допомогою текстів" [Гетьман, Архипович 2006:34]. Картина світу втілюється у свідомості людини як "вторинне існування об'єктивного світу, закріплене та реалізоване у своєрідній матеріальній формі" [Колшанский 2005:15]. У тексті ж втілення картини світу відбувається через вибір автором лінгвістичного й екстралінгвістичного матеріалу. Очевидно, що вибір матеріалу передбачає його оцінку. Рецепція тексту також пов'язана з його оцінкою адресатом. Художній текст спрямований на індивідуальне, творче сприйняття, інтерпретацію, знаходження особистісних смислів. У цьому важливим є життєвий і естетичний досвід реципієнта, його виховання, спосіб мислення. Ці чинники впливають на вибір критеріїв оцінки. Саме тому категорія оцінки має вивчатися на рівні тексту.

Мета статті – розглянути внутрішньотекстові реалізації оцінки.

Мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

1) окреслити засоби вираження оцінки;

2) розглянути функціональні вияви категорії оцінки в художньому тексті;

3) охарактеризувати зв'язок оцінки з текстовими категоріями.

Категорія оцінки універсальна, оскільки пов'язана з усіма видами людської діяльності. Оцінний компонент міститься в будь-якій пізнавальній діяльності, людина оцінює все, що сприймає, співвідносячи предмет оцінки із своєю індивідуальною сферою, з одного боку, і з наявною картиною світу, суспільними нормами та традиціями – з іншого. Складність оцінної діяльності суб'єкта зумовлює відсутність єдиного погляду на категорію оцінки. Незважаючи на те що вивченню цієї категорії присвячено значну кількість досліджень, вона залишається предметом дискусій. Ми розуміємо оцінку як функціонально-семантичну категорію, семантичною домінантою якої є "схвалення / несхвалення" (з різних позицій) певних ситуацій, явищ, подій, вчинків, осіб, предметів тощо.

Будь-який текст створений одним комунікантом (адресантом) і призначений іншому комунікантові (адресату). Процес створення тексту, безперечно, має розглядатися у зв'язку з процесом його сприйняття, оскільки процеси кодування і декодування інформації взаємопов'язані. Проте тут не може бути повної відповідності. Під час створення тексту автор орієнтується на власні погляди, думки і переконання, враховуючи, звичайно, особливості адресата. Той, хто сприймає текст, стикається з чужими переконаннями, поглядами. Слід пам'ятати і про суб'єктивний характер інтерпретації тексту. Інформація, закодована автором, не є ідентичною тій, яку отримує реципієнт під час сприйняття тексту. Водночас обидва комуніканти спираються на певну картину світу, яка втілює національне світосприйняття, об'єктивуючи індивідуальну свідомість. Уявлення соціуму про позитивне і негативне, про добро і зло ґрунтуються на загальноприйнятих нормах, існування яких забезпечує наявність несуперечливих оцінок.

Тому процеси породження і сприйняття тексту демонструють зв'язок суб'єктивного і об'єктивного, що є головною ознакою оцінної семантики.

Оцінку можна розглядати на всіх мовних рівнях. Лексичні засоби вираження оцінки найбільш поширені. Це слова з семантикою схвалення / несхвалення, передусім прикметники, що виражають ознаку: *"Бо понад усе їй хочеться жити на цьому світі, такому* ***веселому****, такому* ***кольоровому*** *і* ***запашному****"* (М. Матіос); а також дієслова як репрезентанти семантики ставлення: *"Мені* ***подобається*** *й те, що ти такий молодий, і те, що ти високий, і те, що ти з України"* (П. Загребельний). На рівні висловлення до лексичних засобів додаються інтонація та порядок слів: *"Теж мені лікарка"* (П. Загребельний), *"Ну, ти, стрілець ще мені знайшовся!"* (П. Загребельний). Оцінний смисл може реалізуватися як окремими словами, так і в широкому контексті, бути зрозумілим лише на рівні тексту. Саме в тексті всі засоби вираження оцінних значень мобілізуються, створюючи загальнотекстову оцінку.

Основне завдання тесту полягає у вираженні певного концептуально-тематичного змісту, чим і зумовлюється структура тексту [Адмони 1985:64]. Концепт залежить від авторської оцінки дійсності. Усі категорії і засоби, що діють у тексті, формують його концепт. Розуміння тексту виступає проникненням у його змістово-концептульну інформацію, шлях через поверхневу структуру тексту до його глибинного смислу, тобто концептуальної інформації. Реалізаторами концепту є й авторські оцінки, виражені в тексті експліцитно або імпліцитно. Це дозволяє простежити зв'язок оцінки з текстовими категоріями.

За І.Р. Гальперіним, текстова діяльність має трифазну структуру: орієнтування, виконання, корекція (контроль). Породження тексту починається з виникнення комунікативного наміру у вигляді задуму, з осмислення ситуації спілкування і предмета комунікації. Саме цей задум постає мотивом продукування тексту, визначаючи його зміст і структуру. Зрозуміло, що сама ідея, авторський задум є результатом процесу оцінки. Тож текстова оцінка бере початок ще до

створення тексту, розпочинається з вибору автором теми і проблеми. Про кореляцію цих категорій свідчать такі спільні компоненти, як ставлення, суб'єктивність, об'єктивність.

Вершинною категорією тексту ми визнаємо цілісність, яку заберпечує синтез усіх категорій. Будучи передусім смисловою категорією, цілісність пов'язана з оцінкою, оскільки від останньої залежить смислова інтеграція елементів тексту. Наприклад, повість Г. Пагутяк "Книга снів і пробуджень" складається з окремих частин, що виокремлюються й об'єднуються завдяки категорії оцінки. Назвемо їх умовно "фрагментами", автор дає назви кожному з них: "*ЩО Ж УСЕ-ТАКИ З НАМИ ТРАПИЛОСЬ?" / "ТЕ, ЩО НАЙБІЛЬШЕ ЗАСМУЧУЄ" / "ТЕ, ЩО НАЙБІЛЬШЕ МЕНЕ ПРИГНІЧУЄ" / "ТЕ, ЩО НАЙБІЛЬШЕ МЕНЕ ТІШИТЬ" / "ЩО НЕ ДАЄ МЕНІ СПОКОЮ" / "ТЕ, ЧОГО СЛІД ОСТЕРІГАТИСЬ" / "ТЕ, ЩО ВРАЖАЄ" / "ТЕ, НА ЩО НАЙБІЛЬШЕ ЛЮБЛЮ ДИВИТИСЬ" / "ТЕ, ЩО РЯТУЄ В СКРУТНІ ХВИЛИНИ" / "ТЕ, ЧОГО СЛІД УНИКАТИ" / "ТЕ, ЩО ВИКЛИКАЄ ЗАРАЗ НАЙБІЛЬШЕ СМУТКУ" / "ТЕ, ЩО СЛІД ЗАПАМ'ЯТАТИ" / "ТЕ, ЩО ЗАВЖДИ ВТІШАЄ" / "ТЕ, ЩО ВИКЛИКАЄ ЛЕГКИЙ СМУТОК" / "ТЕ, ЩО НАЙГОЛОВНІШЕ У СТОСУНКАХ ІЗ ЛЮДЬМИ" / "ЩО ПОТРІБНО ЧАС ВІД ЧАСУ РОБИТИ" / "ТЕ, ЩО ВІДШТОВХУЄ"* (Г. Пагутяк).

Як носій прагматичного значення оцінка пов'язана з комунікативною настановою тексту, програмуючи його структуру. Автор підпорядковує структуру тексту від початку до кінця своєму задуму. В основі смислової інтеграції порядку речень лежить відповідність задуму тексту і його форми. З будовою тексту співвідноситься категорія членованості. Оцінка являє собою складний процес, у результаті якого певне явище дійсності сприймається, зіставляється з моделлю світу та класифікується. Під час цього процесу об'єкти розташовуються на шкалі оцінок, яка відбиває два основні аспекти оцінки – об'єктивний і суб'єктивний. Шкала враховує як властивості об'єкта, якого стосується оцінка, так і ставлення суб'єкта до нього. Співвідношення цих двох аспектів зумовлює складну структуру шкали оцінки та її динамічний характер. Градуальний

характер і шкала оцінки допомагають систематизувати інформацію, яку передають засоби вираження оцінки в тексті.

Оскільки розглядувана категорія виявляє значну контекстуальну залежність, засоби її вираження є більш ефективними, коли повторюються, сполучаються, згруповуються. Загальновідомо, що в будь-якому тексті діють протилежні за напрямом сили: відцентрові і доцентрові. Оцінні елементи посилюють дію доцентрових сил у тексті. Тож оцінка забезпечує смисловий рівень членованості та семантичну зв'язність тексту:

"*ТЕ, ЧОГО* ***СЛІД УНИКАТИ****. Великого натовпу в закритому приміщенні, бо в ньому є сумісні й несумісні люди.*

Речей, які плекають тіло, але шкодять душі, їх надмірність робить нас непристосованими до життя. (...)

ТЕ, ЩО ЗАВЖДИ ***ВТІШАЄ****. Піти після важкого дня на берег річки й дивитись, як у повітрі літає пух будяків, і лише зрідка великий чорний лелека, хилячись на бік, перетинає небо. Курява полегшує біль натомлених ніг. У садах присмерк і здіймається вітер. Велике таїнство заходу сонця закінчується"* (Г. Пагутяк).

Оцінні елементи у тексті взаємодіють з категорією інформативності. Вони пов'язані з текстовою інформацією вже на рівні заголовка, втілюють авторське ставлення до описуваного в тексті фрагмента дійсності: *"Смітник Господа нашого"*, *"Уже так більше не буде"*, *"Душа метелика"* (Г. Пагутяк). Заголовок перебуває в препозиції тексту, тому адресат може прогнозувати події і почати формувати своє ставлення до них ще до ознайомлення з текстом. Осмислення заголовка може бути і ретроспективним.

Розуміння тексту часто спирається на пресупозиції, що зумовлюють адекватність тлумачення смислу. Під час сприйняття інформації можуть активізуватися попередні знання адресата:

"Слухай, у тебе є щось випити?

- Нема.

- А в сусідів?

- ***Зараз третя година ночі****"* (Г. Пагутяк);

або знання національно-мовних особливостей: *“Щось твій чоловік –* ***ні риба, ні м’ясо****”* (Г. Пагутяк).

Однією з функцій категорії оцінки в тексті є компенсація інформаційної недостатності. У наведеному прикладі те, про що прямо не сказано в тексті, стає очевидним з позиції персонажа:

“Я свої як не пильнувала, а таки якась бала їх скосила. Скрутилися, як равлики, та й по всьому. Чи то в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі висмикала, ***не мені вам****, Марійо,* ***казати, що то за відьма****”* (М. Матіос).

Оцінні висловлення містять інформацію не лише про властивості об’єкта оцінки *(“Дідич був грамотний, акуратний і чистий, а який поганий та лютий був до людей!”* (М. Матіос)), вони певною мірою характеризують суб’єкта. Наприклад, у поданому нижче уривку автор прямо не характеризує персонажа, проте з того, як персонаж ставиться до описуваної ситуації, як оцінює себе в ній, стає зрозуміло, що це невпевнена в собі, дещо закомплексована особа: *“Не люблю у свята з’являтись на вулиці. Мені здається, що я страшенно сіра серед сяючих облич. Ніхто не переконає мене, що це не так. Натягаю аж на очі каптур пальта. Господи, навіщо ти нагородив мене цим безглуздим страхом, я ж зовсім-таки непогано живу! Мені всього-на-всього двадцять один рік, я не каліка, подобаюся хлопцям, нарешті, вчуся в університеті.*

Але від цих поважних аргументів робиться ще гидкіше” (Г. Пагутяк).

Завдяки зв’язку з підтекстом оцінка здатна надавати глибини повідомленню: *“Викорчувані дерева, на яких дотлівали перші листочки, виставляли коріння пересипане жовтою глиною і піском.* ***Сумне видовисько…****”*(Г. Пагутяк). Підтекст може бути запланований автором, тоді він прагне запрограмувати реакцію читача, його враження від сприйнятого тексту. Через принципову неможливість включити до художнього тексту повною мірою особисте ставлення автора до описуваних фрагментів дійсності у тексті досить часто подаються лише натяки і відсилання до тих або інших оцінок. Під час декодування тексту кожний читач виявляє активність, використовуючи свій досвід. Процес сприйняття детермінований рівнем інтелекту, системою цінностей, асоціативністю

мислення людини. Тому автор, втілюючи свій задум у тексті, намагається спрямувати думки й асоціації адресата таким чином, щоб актуалізувати підтекстову інформацію. Підтекст може бути і не сприйнятий, якщо читач не розпізнає наявні сигнали, що повідомляють про імпліцитні оцінки автора, якщо текст не справляє на читача потрібного впливу.

Оцінні висловлення можуть виконувати роль своєрідного висновку, втілюючи авторську оцінку і допомагаючи розкриттю концепту тексту: "*Дивно бути людиною, такою чужою для всіх істотою. Хіба це щастя бути людиною? Щастя – просто бути у злагоді, хай ти дерево, травинка, жабка чи цвіркун. Ми нікуди не йдемо, ми просто тікаємо"* (Г. Пагутяк). У такому випадку підкреслюється категоричність оцінки. Орієнтація на адресата детермінує обґрунтування категоричних, різких оцінок, а також пом'якшення оцінки:

"Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, ***вибачєй мені на слові****. Усе не як у людей…"* (М. Матіос).

Можливість простежити зміну оцінних значень у тексті, у тому числі зміну в часі, демонструє зв'язок аналізованої категорії з проспекцією (знанням подальшого перебігу подій, передбаченням) та ретроспекцією (поверненням у минуле). Ознайомлення з контекстом дозволяє прогнозувати оцінку, давати попередню оцінку, а також зрозуміти причини зміни цінностей суб'єкта:

"Скільки я їх сьогодні бачила, таких Олен, усіх вдоволених, добродушних. ***Якими прийшли сюди, такими й повернуться****, їх навіть всесвітній потоп не змінить. Колись я переконувала Надійку, що на таких, як Олена, світ тримається. А кому воно потрібне? Вдовольнитися тим, що є?* ***Якими ж то будуть їхні діти?*** *Натоптуватимуть шлунок і чухатимуть потилиці: «Нащо нам ваші журавлі в небі?"* (Г. Пагутяк).

Процеси породження та сприйняття тексту пов'язані з оцінкою, що має проектувальну, текстотвірну функцію і слугує розкриттю концепту твору. Перспективним видається подальше дослідження функціонування оцінки на рівні тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адмони 1985: Адмони В.Г. Грамматика и текст // Вопросы языкознания. – 1985. – №1. – С. 63-69.
2. Гетьман, Архипович 2006: Гетьман З.А., Архипович Т.П. Модальность как общетекстовая категория // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – №2. – С. 34-48.
3. Колшанский 2005: Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 128 с.

ДЖЕРЕЛА:

1. Загребельний П.А. Дума про невмирущого: Повісті. – Харків: Фоліо, 2003. – 398 с.
2. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
3. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: Романи, повісті та оповідання. – Львів: ЛА «Піраміда», на замовлення приватного підприємця Годи І.В., 2003. – 356 с.

ББК Ш12=411.4
УДК 81’367.52

Ганна МОНАСТИРЕЦЬКА,
аспірантка кафедри української мови
Донецького національного університету

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ

Висвітлюються кваліфікаційні ознаки модальності як мовного явища, формулюються актуальні питання, пов’язані із дослідженням модальності в українській мові. Автор аналізує специфіку реалізації мовної модальності в тексті, вказує на важливість врахування впливу контексту на формування цієї категорії. Крім того, автор висловлює зауваження щодо метамовного інвентаря, яким послуговуються мовознавці. Презентуються деякі пропозиції щодо подальших наукових напрямків дослідження аналізованої текстової категорії. Зокрема, зазначено, що розгляд модальності в рамках лінгвістики тексту відкриває перед науковцями нові актуальні

площини дослідження (аналіз суперсегментних явищ і одиниць та паралінгвістичних засобів, які впливають на формування модальності окремої комунікеми тощо).

***Ключові слова**: модальність, текст, контекст, суперсегментні явища, паралінгвістичні текстотвірні засоби.*

Поняття *модальність* досі не має чіткої окресленості. Лінгвісти розрізняють логічну й мовну модальності, а в межах останньої – безліч парадигм і підпарадигм (т.з. «суб'єктивна» та «об'єктивна» модальності; реальна та ірреальна модальності тощо). На сьогодні все ще не існує згоди серед мовознавців щодо меж синтаксичної і морфологічної модальностей, кваліфікації специфіки й ієрархії реалізаторів розглядуваної категорії; не існує відповідного спільного метамовного інвентаря для аналізу проблеми. Це призводить до суттєвих розбіжностей у визначенні кількості способів дієслова, до труднощів у спробах чітко окреслити мовний арсенал для побудови ефективної комунікативної стратегії й тактики тощо.

Коректне, чітке й однозначне окреслення актуальних питань мовознавства, пов'язаних із модальністю, суттєво полегшило б не лише формування відповідних класифікацій, але й підготувало б підґрунтя для створення т.з. «текстової риторики» – сукупності норм, правил, рекомендацій, які допомагають уникнути комунікативної поразки, досягти оптимального результату в процесі спілкування [10, 54].

Предметом розгляду послужили різні концепції модальності, запропоновані представниками вітчизняної й зарубіжної лінгвістики. Об'єктивовано інваріантні особливості різних тлумачень поняття модальності для визначення найсуттєвіших ознак явища й уникнення протиріч у його дефініції. Доцільним видається аналіз метамовного інвентаря , яким послуговуються мовознавці. Отже, мета дослідження – дати чітке й обґрунтоване визначення модальності, яке уможливило б коректне окреслення перспектив подальших наукових шукань. Досягнення мети зумовило виконання відповідних завдань:

1) визначення кваліфікаційних ознак явища й формулювання дефініції поняття модальності;

2) формулювання актуальних питань, пов'язаних із дослідженням модальності в українській мові;

3) презентація пропозицій щодо подальших наукових шукань.

Для чіткості мовного аналізу модальності слід встановити, який чинник (форма чи значення) є домінувальним для опису явища і на якому рівні доцільно досліджувати модальність.

Як відомо, модальність безпосередньо пов'язана з категорією способу дієслова. Вчення про спосіб дієслова слов'янські граматики прийняли з античних граматик. Н.А. Москаленко зазначає, що у давніх грецьких вчених існувало два погляди на способи: філософи розглядали їх як особливі значення, що залежать від цілого речення, граматисти ж вважали необхідною ознакою для дієслівних способів особливі звукові форми. Інакше кажучи, граматисти визначали способи за етимологічною формою, а філософи – за значенням [9, 125-126].

На наш погляд, мотивованим постає залучення до лінгвістичного аналізу реалізаторів модальності обох чинників – і форми, і значення. Проте домінувальним має бути значеннєвий чинник: мета комунікації – це, умовно кажучи, пошук смислу; значення безпосередньо корелює зі смислом, а форма виступає інструментом для передачі значення.

Хоча в першу чергу привертає увагу кореляція різних мовних модальностей зі способовими формами дієслова, варто говорити про модальність на різних мовних рівнях: морфологічному (способи дієслова, модальні слова, вигуки тощо), синтаксичному (інтонація, порядок слів, внутрішньореченнєві зв'язки тощо) та текстовому (модальність як одна з основних категорій тексту, тісно пов'язана із антропоцентричністю, аксіологічністю і т. ін.).

Ігнорування ієрархічності в межах категорії модальності, гетерогенності та різноплановості засобів реалізації категорії часто призводить до хибного розуміння цього явища. На необхідність різнопланового дослідження реалізаторів

модальності звернув увагу В.В. Виноградов, наголошуючи, що «за панування морфологічного погляду не враховувалися синтаксичні особливості вживання способів. У цьому сенсі К.С. Аксаков і навіть М.П. Некрасов не помилялися, підкреслюючи різноманіття «синтаксичних способів» у російській мові – за нестачі (або навіть, як намагався довести Некрасов, за відсутності) особливих синтетичних форм дієслова для вираження модальної дії)» [4, 583]. Аналізуючи граматичні теорії О.О. Шахматова та О.О. Потебні, лінгвіст дійшов висновків, що доцільно було б говорити про модальність як про явище, що включає в себе систему способів дієслова, але не обмежується лише морфологічним рівнем [4, 584-606].

У наукових студіях XX століття вже закріпився погляд на модальність як на синтаксичну категорію. Так, М.В. Мірченко визнає модальність синтаксичною категорією, яка «не виявляється поза реченням лише у морфологічних категоріях способу чи часу. Це вищий реченнєвий параметр, інша категорійна структура, що може моделюватися лише в реченні сукупністю формальних засобів і не виявляється у них поза реченням» [8, 186].

На наш погляд, модальність не варто обмежувати рамками речення. Її радше слід розглядати як гіперкатегорію, охоплюючу всі ті рівні мови, на яких з'являється семантика. Такої думки дотримується О.Є. Анісімова: модальністю називається «текстова категорія, яка виражає ставлення мовця до повідомлюваного, його оцінку змісту мовлення» [1, 30].

Підтвердженням є той факт, що навіть одна структура, одна форма в різних контекстах може передавати різне значення, реалізувати різні інтенції: *Було б цікаво подивитися … на малюнки* (Любко Дереш). Можлива інтерпретація репліки як висловлення бажання, прохання, натяку-волевияву, гіпотези, парцелята, утвореного від складного речення: *[Аби був час…] Було б цікаво подивитися на малюнки*. Лише в контексті дається прихована вказівка, що розглядувана репліка виступає як невдалий комплімент-гіпотеза, що врешті призводить до комунікативної поразки:

– А ви фотографуєте..? – бовкнув, аби не мовчати.

Дівчина підозріло засміялася. Вона, мабуть, наскрізь мене бачила, от і втішалася, як могла.

– Я фотографую для розваги. Частіше фотографують мене. А взагалі, я художниця.

– О! Така молода, а вже художниця? – теж спробував щось підкинути я, теж не без поваги. Ніби й комплімент, але знову попав, мов рукою в … . Невезуха нині. – Було б цікаво подивитися … на малюнки – я не мав певності, чи це у світі Справжніх Художників називається саме так, тому для певності повторив: – На картини.

Гоца притамувала посмішку.

Точне розпізнання значення можливе лише в контексті. У розглядуваному прикладі з твору Любка Дереша «Намір!» читач видобуває необхідну для декодування інформацію: роздуми автора вказують на інтенції головного героя (сподобатися дівчині-художниці); саме висловлення виявляється включеним у діалог між хлопцем і дівчиною, і хоча аналізоване речення є безособовим, думка, яку намагається передати адресант, призначена саме для певної особи – адресата. Можлива така інтерпретація: *Запросіть мене до себе в гості подивитися малюнки*. О.С. Кондзеля, розглядаючи функціонування імперативів, кваліфікує подібні висловлення як імпліцитні (ситуативні) засоби спонукальності [6; 44-45].

Використання тих самих форм у різних контекстах дає абсолютно різні, інколи навіть протилежні, антонімічні значення. Так, скажімо, іронічна інтонація або ситуативний комізм здатні повністю змінити значення висловлення, виголошуваного раніше в некомічній ситуації, в неіронічному діалозі. Наприклад, поза контекстом речення *Міг би сказати правду* сприймається як порада, як констатація можливості, як гіпотеза. Проте контекст актуалізує інше значення – іронічне, таке, що експлікує протиріччя:

– Я стояв на мості і бачив тебе.

– Тоді міст ще не збудували. Міг би сказати правду

(Галина Пагутяк).

Те, що могло сприйматися як констатація можливості, декодується в аналізованому контексті як констатація відсутності реалізації цієї можливості: *Міг би сказати правду, але ж не сказав, замість цього збрехав.*

Усунення дисонансу між різними науковими концепціями також залежить від уніфікації метамови лінгвістики. Так, ідея дихотомічності «об'єктивного» й «суб'єктивного» у висловленні була сформульована ще Ш. Баллі [2, 43-48]. Згодом, розмірковуючи про дійсний спосіб та його модальні різновиди, В.В. Виноградов зазначив: «У формах дійсного способу ніяк не виражено емоційно-вольове ставлення суб'єкта до дії. Форми дійсного способу «об'єктивні». Але ця об'єктивність буває оточена різноманітними відтінками суб'єктивного уявлення, яке притаманне часовим формам… Модальні слова й частки можуть перетворити значення прямого ствердження чи заперечення факту, притаманне дійсному способу, в значення недостовірності, сумнівності, навіть ірреальності дії» [4, 587-589]. Тому можна зробити висновок, що варто говорити не про «об'єктивну» і «суб'єктивну» модальності, а про модальність первинну (лексико-граматичний рівень реалізації: способові форми, перформативи тощо) і вторинну (текстовий рівень реалізації – витворюється на основі тексту як комунікативної одиниці). Недарма В.В. Виноградов подає термін «об'єктивність» у лапках: таке графічне оформлення, безсумнівно, свідчить про скептичне ставлення лінгвіста щодо правомірності застосування слова.

Комунікативна орієнтація категорії модальності зумовлює обов'язкове врахування принципу антропоцентризму: вихідною точкою для опису всіх парадигм і підпарадигм модальностей має бути чинник комуніканта, суб'єкта спілкування, адже всі тексти образно кажучи пронизані суб'єктивністю – висловлення завжди витворюється на основі певного світобачення, певної оціночності. Саме слово «оцінка» містить у собі вказівку на певну систему цінностей (особисту, субкультурну, етно-культурну тощо).

Отже, модальністю слід вважати текстову категорію з гетерогенними реалізаторами, що передає ставлення мовця до повідомлюваного й має два рівні реалізації: первинний

рівень (лексико-граматичний: способові форми, перформативи тощо) та вторинний (текстовий – витворюється на основі тексту як комунікативної одиниці).

Особливо заслуговує уваги дослідників-мовознавців реалізація модальності в креолізованих текстах, витворюваних українськомовними авторами, адже досі цей аспект аналізу не отримав належного відображення в спеціальній літературі.

Осторонь уваги лінгвістів-україністів лишаються кінетичні засоби комунікації, які можуть впливати на формування модальності висловлення.

Також не існує досі ґрунтовного всеохоплюючого аналізу просодичної специфіки комунікем, що реалізують різні модальності, хоча існує чимало праць, присвячених інтонаційному оформленню окремих типів волюнтативних конструкцій [7, 30-34], просодиці волюнтативів у певних діалектах чи говірках [3, 61-63].

Отже, щодо подальших напрямків наукового дослідження мовної модальності в україністиці слід зауважити: однаково продуктивними виявляються аналіз і синтез наукового знання. Проте найбільш цілісне й досконале вирішення проблем, пов'язаних із категорією модальності, ґарантує лінгвістика тексту як інтегрувальна ґалузь мовознавства. Розгляд модальності в рамках лінгвістики тексту відкриває перед науковцями нові актуальні площини дослідження (аналіз суперсегментних явищ і одиниць та паралінгвістичних засобів, які впливають на формування модальності окремої комунікеми тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). – М.: Академия, 2003. – 128 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

3. Бузинська В.Є. Тональна характеристика фраз спонукальної модальності в покутсько-буковинському говорі // Мовознавство. – 1986. – №3. – С.61-63.

4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – М.: МП РСФСР, 1947. – 784 с.

5. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
6. Кондзеля О.С. Функціонування засобів спонукальності у російському мовленні // Мовознавство. – 1991. – №4. – С.44-49.
7. Корольова Т.М. Інтонація спонукання в українському й англійському мовленні // Мовознавство. – 1991. – №4. – С.30-34.
8. Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення // Граматика слова і граматика мови / Укл. А.П. Загнітко (наук. ред.) та інші. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 175-190.
9. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Рад. школа, 1959. – 224 с.
10. Радзієвська Т.В. Про один із напрямів сучасної лінгвістики тексту // Мовознавство. – 1991. –№3. – С. 53-58.

ББК Ш12=411.2*221
УДК 801.561

Наталія САФОНОВА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИЯВУ ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНИХ КАТЕГОРІЙ У ДРАМАТУРГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглядаються питання організації драматургічних діалогів, зокрема зроблено спробу визначення переліку специфічних текстово-дискурсивних категорій, а також опису особливостей функціонування загальнотекстових категорій у драматургічному мовленні.

Ключові слова: *категорія, текст, дискурс.*

Намагання осмислити самий феномен тексту як складного лінгвосеміотичного утворення, його місце в ієрархії мовних одиниць пов’язано із пошуком текстових категорій – тих ознак, які відрізняють текст від інших лінгвістичних одиниць

[Воробьева 1993; Гальперин 2004; Каменская 1990; Колегаева 1991; Макаров 1990; Матвеева 1990; Москальская 1981]. Як зауважує О.П. Воробйова, найбільш поширеним є погляд на текстову категорію як онтологічне поняття, пов'язане з якістю тексту або сукупністю мовних засобів для вияву певних інваріантних значень [Воробьева 1992: 23]. Традиційно виокремлюють загальнотекстові та часткові, обов'язкові та факультативні категорії [Там само: 27-28], категорії, що пов'язані з категорійними ознаками належних текстових одиниць – модальністю, референційністю, предикативністю, функціональною перспективою, визначеністю-невизначеністю тощо. Ґрунтовний аналіз наукових розвідок, присвячених проблемам текстології, дозволяє стверджувати, що форма тексту досліджувалася тривалий час як суто мовна й тому трактувалася як не суттєве й, так би мовити, константне утворення. Акцентувалися, звичайно, лише ті форми, компоненти яких, на думку дослідників, впливали на змістовий бік тексту. Традиційно ж форма розуміється діалектично співвіднесеною із змістовими компонентами цілого. І дотепер форма тексту як така реально не усвідомлюється філологами як важливий і самостійний об'єкт аналізу, а факт наявності у форми тексту як структурного, так і змістового порядку в лінгвістичних працях, звичайно, не обговорюється, хоча необхідність такого розгляду неодноразово декларувалася.

Тривалі спостереження над закономірностями утворення драматургічних дискурсів, які виступають предметом вивчення, наштовхують на думку про те, що попри свою онтологічну як для художнього твору текстову будову, вони, окрім суто текстових категорій, які забезпечують, перш за все, структурну цілісність і змістову зв'язність, мають специфічні, притаманні більшою мірою текстам діалогічних жанрів, категорії. Це й зумовило **актуальність** роботи. **Мета** дослідження полягає у визначенні й обґрунтуванні текстово-дискурсивних категорій з позицій комунікативного мовознавства та з урахуванням досягнень структурно-функціональної лінгвістики, що, в свою чергу, змушує довести доцільність застосування терміна "текстово-дискурсивна категорія" для художніх драматургічних текстів.

Аналізуючи дихотомію “текст – дискурс”, спираємося на найточніше, на наш погляд, визначення тексту, котре свого часу дав І.Р. Гальперін [Гальперин 2004: 18]. Текст – це витвір мовленнєвого процесу, якому властива завершеність, об’єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) й переліку особливих одиниць (надфразних єдностей), поєднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову.

Дискурс – явище проміжного порядку між мовленням, спілкуванням, мовною поведінкою, з одного боку, і фіксованим текстом, з іншого [Карасик 2004: 231]; „штучний аналог живого мовлення” [Мыркин 1997: 7, 19]; „зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними факторами; текст, взятий у подієвому аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована, соціальна подія, як компонент, який бере участь у взаємодії комунікантів” [Языкознание БЭС 2000: 136-137]; „конкретна комунікативна подія, зафіксована в письмових текстах та усному мовленні, яке здійснюється в певному когнітивно і типологічно зумовленому комунікативному просторі; сукупність тематично співвіднесених текстів” [Чернявська 2001: 14, 16]; „еквівалент поняття „мовлення”, тобто будь-яке висловлення (за Ф. де Соссюром); одиниця більша за фразу; вплив висловлення на його реципієнта з урахуванням ситуації мовлення; бесіда; мовлення з позиції продуцента на противагу розповіді, яка не враховує такої позиції (за Е. Бенвеністом); використання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація; теоретичний конструкт, призначений для дослідження умов витворення тексту” [Серио 1999: 26-27].

Навіть наведені визначення красномовно свідчать про нерозривність понять „текст – дискурс”, їх взаємозумовленість та взаємоперехід, тому й категорії, які організують ці одиниці мови й мовлення, слід розглядати при вивченні зокрема драматургічних текстів (перехідної ланки між класичним текстом і живим мовленням) у континуумі.

Саме тому текст слід покваліфіковувати як елементарну (тобто базову, мінімальну й основну) матеріалізовану й фіксовану одиницю дискурсу – явище не тільки лінгвістичне, але й екстралінгвістичне.

Отже, з погляду формально-змістової структури тексту й бачення його як елементарної одиниці дискурсу, текст – це мовленнєвий твір, який створюється під впливом невербально вираженого стимулу – осмислити й перетворити навколишню дійсність – з метою досягнення вербального впливу на суб'єкти цієї ж дійсності.

І.Р. Гальперін розмежовує семантичні (інформативність, глибину, пресупозицію, прагматику) і структурні категорії тексту (інтеграцію, зчеплення, ретроспекцію, проспекцію, партитурність, континуум) [Гальперин 2004]. З.Я. Тураєва пропонує розмежування структурних (зв'язність, інтеграція, прогресія, стагнація) і змістових (образ автора, художній простір і час, інформативність, причиново-наслідкові зв'язки, підтекст) текстових категорій [Тураева 1986: 47]. Є.В. Сидоров, розглядаючи категорійну ієрархію тексту в ракурсі інтегральної його якості – комунікативності, виділяє системні якості тексту, тобто характеристики тексту для реалізації ним своєї функції: регулятивність, інформативність, структурність, злитість / дискретність, інтегрованість тощо; функціональні якості, тобто специфічні якості системи у взаємодії з середовищем: аналітичність / синтетичність, семантичність / синсемантичність, простоту / складність, узагальненість / конкретність, мнемічність тощо; системно-мовні якості тексту, тобто якості національної мови, її рівнів, єдність стилів – предикативність, номінативність, морфосинтаксична структурність, модальність тощо [Сидоров 1987: 48-67].

Отже, квантитативні та кваліфікативні характеристики категорій тексту варіативні залежно від підходу: вчені по-різному визначають домінантні риси конкретних текстів і способи їхнього співвідношення. Описуючи різні спроби класифікації текстових категорій, О.П. Воробйова слушно зауважує: "Неминучим постає висновок про іманентну нечіткість і непослідовність будь-якої класифікації, яка

ґрунтується на зіставленні текстових категорій як параметрів, що лежать в одній текстовій площині" [Воробьева 1993: 28].

Виходячи з положення про те, що текст є основною одиницею дискурсу, логічно не розмежовувати текстові та дискурсивні категорії, розглядати їх у континуумі, тобто описувати текстово-дискурсивні категорії як надпарадигматичні якості великої кількості текстів і їхніх текстем у різноманітних дискурсах [Селиванова 2002: 194].

Спираючись на дослідження В.І. Карасика, як нам видається, найґрунтовнішу на сьогодні теорію у вивченні дискурсивних категорій, й узявши до уваги зовнішньо- та внутрішньотекстові характеристики мовлення й проаналізувавши їх із позицій сучасного комунікативного мовознавства (з урахуванням досягнень структурно-функціональної та культурологічної лінгвістики), категорії дискурсу можна поділити на: 1) *конститутивні,* що дають змогу відрізнити текст від "не тексту" (відносна оформленість, тематична, стилістична та структурна єдність і відносна змістова завершеність); 2) *жанрово-стилістичні,* які характеризують тексти за функціональними різновидами мовлення (стильова приналежність, жанровий канон, ступінь ампліфікації / компресії); 3) *змістові* (прагматико-семантичні), що розкривають значення дискурсу (адресність, образ автора, інформативність, модальність, інтерпретативність, інтертекстуальна орієнтація); 4) *формально-структурні,* котрі характеризують спосіб організації тексту (композиція, членування, когезія тощо).

Конститутивні категорії дискурсу випливають із теорії комунікативних постулатів, тобто принципів успішного спілкування, й усвідомлюються тільки під час комунікативних девіацій. Якщо ж спілкування здійснюється відповідно до мотивів та інтенцій його учасників і правил спілкування в конкретному соціумі, то ці характеристики дискурсу залишаються непоміченими. Серед ознак конститутивних категорій виділяються: відносна оформленість (наявність сигналу з боку продуцента про початок розмови та сигналу з боку реципієнта про готовність його сприймати); тематична, стилістична та структурна єдність; відносна смислова

завершеність. Про реалізацію конститутивних категорій можна говорити тоді, а отже і стверджувати, що аналізований мовленнєвий матеріал є текстом, коли він (мовленнєвий матеріал) підлягає інтерпретації, є відповідно оформленим, сприймається як цілісне утворення й вичленовується з більшого надтекстового масиву.

Жанрово-стилістичні категорії як такі, що орієнтують, а не такі, що розкривають смисл, дозволяють адресатові віднести той чи інший текст до певної сфери спілкування на основі стандартних уявлень про норми й правила спілкування, про умови доцільності, про типи комунікативної поведінки [Карасик 2004: 243]. Коли йдеться про жанрово-стилістичні категорії, традиційно враховуються такі критерії: дистанція, протиставлення особистісно-орієнтованого (співрозмовник добре відомий) та статусно-орієнтованого (співрозмовник малознайомий, старший за віком чи соціальним статусом) спілкування; самовираження мовця, яке може бути художньо-орієнтованим (спрямоване на розкриття себе, своєї особистості) та побутово-орієнтованим (скероване та розкриття практичних потреб мовця); система громадських інститутів соціуму (правила спілкування статусно нерівних учасників комунікації); принцип базовості – проективності дискурсу (право мовця вступати в комунікацію в канонічний до його сфери діяльності спосіб чи виступати в іншому амплуа); принцип ампліфікації / компресії (категорія розгорненості та згорненості тексту); приналежність тексту до певного функціонального стилю.

Предметом жвавої дискусії в лінгвістичній літературі [Воробьева 1993; Гальперин 2004; Лотман 1999; Тураева 1986 та ін.] є **змістові (прагматико-семантичні) категорії** дискурсу. У розумінні та моделюванні цих категорій виробилися два основних підходи, відмінність між якими полягає в тому, що відправним пунктом уважається текст як такий, чи текст у ситуації спілкування. Ці два підходи відповідають, з одного боку, герменевтичній традиції інтерпретації тексту як самодостатнього явища, і, з іншого боку, зіставленню зрозумілості й розуміння тексту. Вивчення дискурсу передбачає вибір другої лінії моделювання текстових категорій. До змістових категорій можна віднести: інтерпретативність тексту,

яка виявляється в більш часткових категоріях точності, ясності, глибини та експлікативності / імплікативності.

Досить детально вивчені **формально-структурні категорії тексту**. Ці категорії дають змогу встановити змістові характеристики тексту в їх тісному зв'язку з прагматико-семантичними та жанрово-стилістичними категоріями. Так, зокрема, формальна зв'язність тексту (когезія) співвідноситься зі змістовою зв'язністю (когерентністю), що є своєрідним уточненням категорій інформативності та цілісності тексту.

Зважаючи на своєрідність і особливість функціонування драматургічного художнього тексту, варто, на нашу думку, описати ті граматичні категорії, які вирізняють його серед інших типів текстів і забезпечують його функціонування.

Текстові категорії художнього твору універсальні для всіх його жанрових різновидів, проте незаперечним є той факт, що притаманні текстам граматичні особливості найзагальніших текстових категорій варіюються щодо жанрової специфіки кожного аналізованого тексту. Іншою причиною, яка провокує уточнення таких категорій, постає те, що драма розуміється нами не як статичний елемент художнього задуму автора, а як дієвий трансмісор між ремітентом (продуцентом) та респондентом (реципієнтом), який виступає засобом передачі кодованої та паралінгвістично зумовленої інформації, тобто дискурс.

Незважаючи на жанрову своєрідність, драматургічний текст, насамперед, залишається текстом. Тому категорії, притаманні йому, умовно можна поділити на загальні та категорії, які через специфіку драматичного дискурсу виявляються в ньому з більшою інтенсивністю, на противагу текстам інших художніх чи нехудожніх жанрів.

До таких, умовно специфічних категорій, на нашу думку, належатимуть: 1) континуум (у розумінні І.Р. Гальперіна), або своєрідна темпорально-локальна структура, 2) діалогічність, 3) експресивність та емотивність як складова частина експресивності; 4) антропоцентричність.

Простір і час художнього тексту, в тому числі такого типу тексту, як драма, є загалом загальнотекстовими категоріями, які виявляють функціонально-комунікативну специфіку тексту і

його цілісність. Але щодо досліджуваного типу тексту ці категорії мають значні обмеження через постановницький (театральний) характер.

Темпоральна й локальна структура драми постає як час і простір сюжетних подій (сценічне місце дії і лінійний сценічний час) і подій, „розказаних” персонажами (асоціативний час-простір). Лінійний сценічний час є основною темпоральною віссю тексту драми, її „єдиним часом”. Таку вісь у драматургічному творі створює часова сфера теперішнього, яка реалізується домінуванням теперішнього часу дієслів у ремарках та діалогах. Саме теперішній час виступає майже для всіх граматичних часів контекстом, який здатний створювати умови, за яких і ретроспективні форми часу, що виражають глибинні, внутрішні шари часових відношень, беруть участь у реалізації плану теперішнього чи, принаймні, не здатні його зруйнувати [Бакланова 1983: 20-21]. Лише для конкретної драми локально-темпоральна визначеність передає змістовно-фактуальну інформацію, загалом же вона є ілюзорною, вигаданою автором.

Категорія діалогічності („зверненості” за термінологією С.Т. Ваймана [Вайман 2003: 80-87]) є релевантною саме для драматургічного тексту. Варто мати на увазі, що поняття „діалогічність” ширше за поняття „діалог”. Тому термін „діалогічність” набуває більшої зони поширення при позначенні об’єктів: не лише в зовнішньому мовленні, у різних його проявах, але й щодо внутрішнього мовлення чи й до всього мисленнєвого процесу.

А. Стельмашук характеризує діалогічність як глибинну (фундаментальну) якість будь-якого мовлення, яка виявляється в її орієнтованості на адресата (явного – безпосереднього чи неявного), яка зумовлює її зміст і форму [Стельмашук 1993: 23].

Ми, за М.М. Бахтіним, розуміємо під категорією діалогічності врахування адресантом (автором) мовлення фактора адресата (реального чи гіпотетичного, уявлюваного), його смислової позиції в мовленні.

Категорія діалогічності здатна втілюватися в мовленнєві жанри різних типів. Це можуть бути явні діалогічні дискурси, у яких репліки різних комунікантів змінюють одна одну; і

мовленнєві утворення, репродуковані одним суб'єктом, але з чітко вираженою орієнтацією на іншого, апеляцією до нього, передбачуванням його можливої реакції на повідомлюване: їх ще називають – „діалогізовані монологи" [Колокольцева 2001: 22].

Експресивність – це глобальна якість і категорія драматургічного тексту, його загальна виразність. У драматичному тексті вона є, з одного боку, засобом створення художнього образу, розкриття внутрішнього світу дійових осіб, а з іншого, – способом вираження модального навантаження цілого тексту.

Експресивність часто ототожнюють з емоційністю, хоча це не зовсім рівнозначні поняття. Емоційність не завжди є експресивною, вона може мати й нейтральне вираження, а експресивність породжується не тільки емоціями, а й мисленням, інтелектом, волею, етикою та естетикою, конкретним світосприйняттям мовців. Тому експресивність є значно ширшим від емоційності поняттям і може охоплювати мовне вираження всіх, а не лише емоційних сфер життя. Драматичний діалог відзначається тим, що в ньому паралельно співіснують інгерентна й адгерентна експресивності мовних одиниць. Інгерентною є така експресивність, що внутрішньо притаманна мовному знаку, є його постійною й невід'ємною ознакою в будь-яких ситуативно-контекстних умовах (у драматичному тексті інгерентна експресивність виявляється на фонетичному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях). Адгерентна експресивність – це інтенсивна виразність мовного знака, що сформувалася лише в певному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні (адгерентна експресивність у драмі передається здебільшого через метафоричне розуміння лексичних одиниць та специфічні синтаксичні одиниці). Адгерентна експресивність поширене явище драматичного твору, щоправда її розуміння (демаркування) читачем чи учасником діалогічної взаємодії завжди контекстуально зумовлене, і поза конкретним тематичним діалогічним блоком визначення істинного суб'єктивно-модального та оцінного змісту граматичної одиниці не завжди можливе.

Важливим компонентом загальної експресивності драматургічного тексту є емотивність – лінгвістична характеристика тексту як сукупності мовних засобів, здатних справити емоційний ефект, тобто викликати в реципієнта (а в драматургічному дискурсі це і читач, і партнер по діалогу) відповідні емоції. Емотивність тексту формується за рахунок використання мовних засобів усіх рівнів і створює загальну експресивність тексту.

Емотивним називають текст, який відбиває емоційний стан мовців та їх стосунки. С.В. Гладьо визначає емотивність як „одну з базових якостей художнього тексту, яка співвідноситься з опредмеченими в ньому емоціогенними знаннями й актуалізується за допомогою емотивно заряджених текстових компонентів, які втілюють авторські емоційні інтенції та моделюють гіпотетичні емоції адресата, пов'язані зі сприйняттям й інтерпретацією текстової дійсності" [Гладьо 2000: 7].

На користь того, що емотивність – специфічна категорія драми як тексту, свідчить наявність широкого спектру мовних і позамовних емотивних компонентів: емотивної лексики й фразеології, емотивних синтаксичних конструкцій (неповні та обірвані речення, вставні конструкції, парцельовані елементи тощо), емотивних кінем – жестів, мімічних та пантонімічних рухів, які входять у комунікацію в ролі невербальних компонентів; і просодем – моделей інтонації, або результату узагальнення інтонаційних якостей, що так чи інакше пов'язані зі значенням висловлення, які своє вираження знаходять в паратексті (ремарках).

Видається правомірним зараховування категорії антропоцентричності до специфічних текстово-дискурсивних категорій драми, оскільки в драмі як особливому жанрі художньої літератури людина постає гносеологічним і комунікативним центром. У драмі особливо чітко виявляються три антропоцентри: автор, читач, персонаж [Воробьева 1993; Колегаева 1991; Тураева 1986]. Антропоцентричність драми як її суб'єктивна, первинна, іманентно притаманна природа художнього тексту дозволяє говорити про трипланову експлікацію суб'єктивно-модального забарвлення тексту. Саме

тому драма, у якій екстраполюються три суб'єктивно-модальні площини – автора (через паратекст), персонажів (через репліки чи реакції на репліки), читача (згідно з рівнем його естетичної компетенції) – є насиченою суб'єктивно-модальними та емоційно-оцінними смислами.

Загальнотекстові категорії у драматургічних текстах, саме через специфіку побудови такого жанрового різновиду, мають свої особливості реалізації. Наша мета полягає у виведенні та визначенні спроможності загальних текстових категорій будувати й драматургічний текст.

До загальнотекстових категорій драматургічного дискурсу слід зараховувати: 1) цілісність (завершеність, когерентність); 2) дискретність (членованість); 3) інформативність; 4) модальність; 5) зв'язність (когезія).

Цілісність (завершеність, когерентність) як текстово-дискурсивна категорія визначається за провідну конститувальну ознаку тексту, яка дозволяє сприймати читачеві текст як єдність [Гальперин 2004: 125].

Драматургічний текст, як і текст будь-якого іншого художнього жанру, зовнішньої цілісності набуває закріпленими в історії культури засобами: публікація окремою книжкою чи окремим твором у збірці, наявність окремого заголовка, вказівка імені автора, титульна сторінка, список дійових осіб, зміст тощо.

Когерентність розуміється як єдність таких цілісностей: 1) змістової цілісності (єдність ідеї, теми, змісту); 2) комунікативної цілісності (цілісність мети намірів мовного спілкування); 3) структурної й формально-граматичної цілісності (єдність мовленнєвих жанрів, їх комплексів, узгоджуваність і координація форм). Цілісність драматургічного тексту підтримується текстовими категоріями: континуумом (від лат. continuum – безперервне, суцільне), та колізією (лат. collisio, від collido – стикаються). Континуум тексту розглядається як послідовність подій, процесів, фактів, явищ та ідей, які розгортаються в просторі й часі тексту. Колізія означає зіткнення протилежних сил, їх інтересів і прагнень. Вона супроводжує континуум, тому що діє в одному з ним тексті, у тому самому темпоральному й локальному вимірі. Змістова цілісність тексту забезпечується лексичним рівнем мови,

системою повного домінування, структурно-граматична – системою узгодженості граматичних форм і зв'язків, а комунікативна – єдністю інвенції, намірів, диспозиції та елокуції.

Дискретність (членованість) являє собою текстово-дискурсивну категорію, яка виражає як розмежування процесів породження й сприйняття навіть у разі спонтанного усного дискурсу, так і членованість текстової форми організації комунікативної ситуації [Селиванова 2002: 205].

Дискретність полегшує процеси породження й сприйняття цілого тексту. Системність і структурованість тексту не заперечують, а, навпаки, припускають можливість його формального (архітектонічного) і змістового (композиційного) членування.

У драматургічному тексті засобами дискретності тексту на формальному рівні, на нашу думку, виступають: репліка окремого персонажа, ява, дія, сцена, тобто частини драми, які сприймаються безпосередньо при прочитанні чи спогляданні твору. Одиницями змістово-смислового членування є діалогічні єдності, тематичні фрагменти, мікро- та макродіалоги, тобто тематичні діалогічні блоки зі спільною темою.

Розрізняють членування тексту за кількома ознаками: змістове й технічне, концептуальне, глибинне й поверхове, об'єктивне й суб'єктивне, смислове й формальне.

Найскладнішим є членування за ознаками об'єктивності й суб'єктивності.

Інформативність як текстово-дискурсивна категорія визначається набором матеріальних засобів повідомлення, які виражають концептуальну, ситуативну та енциклопедичну інформацію [Тураева 1986: 14].

Не викликає сумніву, що, орієнтований на адресата, текст у процесі комунікації, проходячи через інтерпретаційні фільтри останнього, набуває додаткових смислів чим і нашаровує на основний мовленнєвий матеріал, збільшуючи його смисловий обсяг, суб'єктивну для слухача інформацію.

Ми припускаємо, що в драмі категорія інформативності ускладнюється за рахунок підтексту, оскільки він формує значну частину інформаційного простору драматургічного дискурсу, а його декодування забезпечується тим комплексом

лінгвістичних, паралінгвістичних та екстралінгвістичних засобів, які просувають драматичну дію.

Декодування семантики драматургічного тексту передбачає виявлення експліцитного та імпліцитного компонентів смислу, останній з яких нерідко й складає основний смисл повідомлюваного. Під експліцитним смислом розуміємо ту систему зовнішніх значень, яка виражається через відповідну лексико-граматичну структуру повідомлення, що складає „відкритий" текст інформації. Імпліцитний же смисл, у нашому розумінні, – це той підтекст повідомлення, який не втілено в зовнішню розгорнуту систему значень і який повинен декодуватися реципієнтом (читачем чи партнером по діалогу) самостійно.

За І.Р. Гальперіним, підтекстова інформація художнього тексту має два різновиди – ситуативну та асоціативну: „Ситуативна змістово-підтекстова інформація виникає у зв'язку з фактами, подіями, раніше описаними, асоціативна – не пов'язана з фактами [...], а виникає завдяки притаманній нашій свідомості звичці пов'язувати викладене вербально з накопиченим особистим чи суспільним досвідом" [Гальперин 2004: 45]. Тобто, підтекст – це додаткова інформація, яка виникає завдяки спроможності читача / слухача розуміти не лише лінійну інформацію, закладену мовними одиницями в тексті, а й надлінійну, вичленування якої можливе лише за аналітичного сприйняття тексту. Варто зазначити, що на таких же засадах вичленовується текстова категорія модальності.

Модальність як текстово-дискурсивна категорія маніфестує ставлення мовця до дійсності чи повідомлюваного й має два різновиди вираження в драматургічному тексті.

Подібно до реченнєвого рівня, модальність у дискурсі поділяється на суб'єктивну й об'єктивну. Об'єктивна текстово-дискурсивна модальність прив'язує кожен текст до конкретних часових, просторових та історично-етнічних умов. Виходячи з того, що „події життя тексту, тобто його справжня сутність, завжди розгортаються на межі двох свідомостей" [Бахтин 1986: 285], вважаємо, що об'єктивна текстова модальність вбирає в себе й категорію референційності – співвіднесення дискурсу й смислу тексту з дійсністю. Об'єктивна модальність

референціює: 1) авторське породження тексту з умовами оточуючої його буттєвої сфери, 2) авторську інтеріоризацію з описуваними подіями та явищами, 3) авторський задум, втілений у текст, з читацьким розумінням, 4) адекватну рецепцію читаного з кожними конкретними просторово-часовими умовами.

Суб'єктивна модальність тексту може виражатися експліцитно й імпліцитно. До експліцитних засобів вираження суб'єктивної модальності в художньому (драматичному) тексті належать граматичні й лексичні засоби, які служать репрезентантами суб'єктивно-оцінних значень і на рівні речення, а також характери героїв, своєрідне розташування предикативних і релятивних відрізків висловлення, особливості побудови й семантики сентенцій, своєрідність актуалізації окремих частин тексту тощо [Гальперин 2004: 115].

Вербалізоване ставлення мовця до дійсності в художньому тексті зумовлює шлейф додаткових невербалізованих смислів, які виражаються на просодичному, інтонаційному, семантичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях. Ці приховані смисли ускладнюють підтекстову площину драми, тобто видається правомірним вважати, що підтекст виступає головним засобом вираження імпліцитної суб'єктивної модальності на текстовому рівні.

Зв'язність, або когезія як текстово-дискурсивна категорія забезпечує розвиток теми, цілісність та інтеграцію тексту.

У дискурсі зв'язність реалізується через когезію й когерентність, які, не вступаючи в ієрархічні відношення, співфункціонують, до того ж когезія як сукупність формальних засобів текстової організації спричиняє зв'язність на рівні глибинної структури, тобто змістову цілісність тексту як такого й відносну смислову завершеність надфразових єдностей як структурних компонентів функціонально-семантичного членування тексту, а когерентність, логіко-змістова сутність витвореного тексту, певною мірою спричиняє актуалізацію тих формально-граматичних засобів, що видаються найпридатніші для реалізації авторського задуму [Пац 2004: 323].

Когезія буває лінійною (послідовною) й вертикальною (пучковидною), забезпечується єдністю горизонтального й вертикального контекстів.

Поряд з граматичною (узгодження роду, числа, особи, відмінка, часу, способу, виду тощо), семантичною, ономасіологічною зв'язністю [Селиванова 2002: 17-19] особливу роль у драматичному тексті-дискурсі відіграють смислова, або асоціативна зв'язність, зв'язність образна та конототивна. Саме завдяки цим категоріям у дискурсі виражається категорія текстової суб'єктивної модальності.

Зв'язність виділяють за кількома ознаками: 1) логічними; 2) асоціативними; 3) образними; 4) композиційно-структурними; 5) стилістичними; 6) ритмоутворювальними. Логічну зв'язність драматичного тексту помічаємо в причиново-наслідкових відношеннях між елементами тексту, при аналізі й синтезі його частин, розгортанні, індукції та дедукції тексту.

На асоціативну зв'язність вказують домінантні семи, ключові слова, суміжна сполучуваність, метафоричні тропи, риторичні фігури, синтаксичний паралелізм.

Образна зв'язність драматургічного тексту забезпечується системою образів (позитивних, негативних, головних, другорядних, периферійних, але однаково важливих для розкриття авторського задуму) та наскрізними образами-символами (предметами, самими ж персонажами, паралінгвістичними подіями). Основними мовними засобами образної зв'язності є тропи й фігури, позамовними – підтекст.

Композиційно-структурна зв'язність виявляється в будові тексту, диспозиції його частин, залежності композиційних елементів, несуперечності змісту й зв'язків як логічних, так і граматичних. Головна роль у забезпеченні композиційно-структурної зв'язності тексту належить дейктичним компонентам (займенникам, прислівникам) та службовим частинам мови, які разом із автосемантичними словами, парафразами, фразеологічними та паремійними еквівалентами рефернтної ситуації створюють конекторні ряди, які, проходячи крізь увесь текст, забезпечують його смислову зв'язність, або когезію.

Стилістична зв'язність тексту полягає в гомогенності й гармонійності його стилістичної системи та у відповідності її

стильовим параметрам певного стилю чи підстилю й жанровому різновиду. Перепади в дотриманні стильової відповідності літературному жанру драми свідчать про модальну маркованість певної репліки чи відрізка тексту.

Зв'язність існує в інформаційному просторі дискурсу, чим і забезпечує інформаційний баланс між лінійністю тексту та вертикальною змістовою складністю драматичного тексту. Узгодженість цих двох площин паралельно з розгортуваною інформацією реалізується завдяки інтерпретуючій свідомості адресатів (учасника діалогу та читача), яка має в своєму арсеналі особистий досвід, знання про світ, співрозмовника, культуру, науку тощо.

Питання про кількість текстових категорій, поставлене ще наприкінці двадцятого століття, й дотепер залишається дискусійним. Серед великої кількості розробок цієї теорії найбільшого поширення набули концепції таких вчених, як: І.Р. Гальперін, З.Я. Тураєва, Є.В. Сидоров та ін. Крім того, у дослідженнях останніх років намітилися дві тенденції у встановленні статусу та описі текстових категорій: перша націлена на глобалізацію на якомога більше ущільнення категорій тексту, зведення їх до п'ятикомпонентного набору, доведення спроможності такої мінімальної кількості категорій забезпечувати структурну й смислову організацію текстів різних жанрів (А.П. Загнітко, А.Ф. Папіна), інша, навпаки, – на нюансування змісту кожної конкретної категорії, яке передбачає розщеплення й якомога детальніший опис підкатегорій, які традиційно можна виокремити серед глобальних категорій тексту (О.О. Селіванова).

Запропоноване вичленування текстово-дискурсивних категорій драматургічного мовлення навряд чи можна вважати вичерпним, оскільки диференційовані категорії, специфічні для такого мовленнєвого жанру, розглядаються нами не в комплексі, а з урахуванням комунікативної ролі продуцентів та крізь призму суб'єктивно-модальної рамки висловлення. Втім, вважаємо, надалі актуальним постає опис специфічних ознак кожного функціонального стилю в аспекті не лише їх архітектоніки, але й детального опису тих категорій, які їх узагальнено представляють.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакланова 1983: Бакланова А.Г. Лингвостилистическая характеристика драмы как типа текста (на материале драмы ГДР): Автореф.дис. … канд. филол. наук. – М., 1983. – 24 с.

2. Бахтин 1986: Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.

3. Вайман 2003: Вайман С.Т. Драматический диалог. – М.: Едитоиал УРСС, 2003. – 208 с.

4. Воробьева 1993: Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 199 с.

5. Гальперин 2004: Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.

6. Гладьо 2000: Гладьо С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект: Автореф. дис… канд. филол. наук. – К., 2000. – 20 с.

7. Каменская 1990: Каменская О.Л. Текст и коммуникация: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1990. – 152 с.

8. Карасик 2004: Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

9. Колегаева 1991: Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной прозы. – Одесса: Редакционно-издательский отдел областного управления по печати, 1991. – 121 с.

10. Колокольцева 2001: Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. – Волгоград: Изд-во Волгоградского госуниверситета, 2001. – 260 с.

11. Лотман 1999: Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Школа «Яз. рус. культуры», 1999. – 464 с.

12. Макаров 1990: Макаров М.Л. Коммуникативная структура текста: Конспект лекций. – Тверь: ТвГУ, 1990. – 52 с.

13. Матвеева 1990: Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 67 с.

14. Москальская 1981: Москальская О.И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – 84 с.

15. Мыркин 1994: Мыркин В.Я. Язык – речь – контекст – смысл: Учеб. пособие. – Архангельск: Изд-во Поморск.ун-та, 1994. – 97 с.

16. Пац 2004: Пац Л. Засоби реалізації лексичної когезії в художньому тексті // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 12 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2004. – С. 323-327.

17. Селиванова 2002: Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

18. Серио 1999: Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла: Французская шк. анализа дискурса: Пер. с франц. И португ. – М.: Прогресс, 1999. – С. 14-53.

19. Сидоров 1987: Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности. – М.: Наука, 1987. – 140 с.

20. Стельмашук 1993: Стельмашук А. Диаогизация и способы её реализации в различных сферах современного русского языка (художественная и научная проза): Дис. … д-ра филол. наук. – СПб, 1993. – 429 с.

21. Тураева 1986: Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 126 с.

22. Чернявская 2001: Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: Сб. науч. тр. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С. 11-22.

23. Языкознание БЭС 2000: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Н.В.Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.

«Донецький вісник НТШ» за 2001-2008 рр.

Том 1. 2001 р., 106 с. – Філософія. Політологія. Літературознавство. Мовознавство. Історія. Природничі науки і медицина.

http://vesna. org.ua/txt/donvisn/ t1/index.html

Том 2. 2002 р., 220 с. – *Цикл гуманітарних наук*: Філософія. Суспільство. Історія. Українська мова та література. *Цикл природничих наук*: Хімія. Математика. Науки про Землю. Медицина.

http://vesna.org.ua/txt/ donvisn /t2/index.html

Том 3. 2003 р., 136 с. – Хімія. Техніка. Науки про Землю. Медицина. Психологія.

http://vesna.org.ua/txt/donvisn/t3/ index.html.

Том 4. 2003 р., 284 с. – Філософія і політика. Українська мова та література. Книгодрукарство. Історія.

http://vesna.org.ua/txt/donvisn/t4/ index.html.

Том 5. 2004 р., 604 с. – *Наукова сесія у Донецьку*: Філософія. Політика і геополітика. Громадянське суспільство. Історія. Мова. Література. Медичні науки. Психологія. Хімія. *Наукова сесія в Луганську*: Мова та література. *Шевченківські читання в м. Краснодарі*: Історія. Народознавство. Літературознавство. Музейна справа. Шевченківські читання в м. Слов'янську: Мова та література.

http://vesna.org.ua/ txt/nau.html

Том 6. 2005 р., 232 с. – Філософія. Психологія. Політика. Культура. Педагогіка.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 7. 2005 р., 264 с. – Мовознавство. Літературознавство.

http://vesna. org.ua/txt/nau.html

Том 8. 2005 р., 188 с. – Історія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 9. 2005 р., 200 с. – Техніка. Гірнича справа. Хімія. Медицина. Біологія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 10. 2006 р., 124 с. – Хімія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 11. 2006 р., 252 с. – Мовознавство. Літературознавство. http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 12. 2006 р., 256 с. – Історіографія і джерелознавство (до вивчення історії України). Вітчизняна історія. Історія української діаспори і світу.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 13. 2006 р., 252 с. – Філософія. Культурологія. Політологія. Педагогіка.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 14. 2006 р., 112 с. – Біологія. Біофізіологія. Медицина. Психологія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 15. 2006 р., 160 с. – Науки про землю. Гірництво. Ґрунтознавство. Економіка. Соціологія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 16. 2007 р., 240 с. – Мовознавство.

http://vesna.org.ua/txt/ nau.html

Том 17. 2007 р., 280 с. – Літературознавство.

http://vesna.org.ua/ txt/nau.html

Том 18. 2007 р., 288 с. – Історія України. Історія та культура Кубані.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Том 19. 2007 р., 132 с. – матеріали конференції "Микита Шаповал – видатний державний діяч, вчений, патріот", присвяченої 125-річчю від дня народження Микити Шаповала.

http://vesna.org.ua/ txt/nau.html

Том 20. 2008 р., 248 с. – Медицина. Медична педагогіка. Психологія. Біологія. Рослинознавство. Екологія.

http://vesna.org.ua/ txt/nau.html

Том 21. 2008 р., 120 с. – Хімія.

http://vesna.org.ua/txt/nau.html

Наукове видання

ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА (Т. 22)

Набір та комп'ютерна верстка Ю. Молодан

Коректор і редактор Ж. Краснобаєва-Чорна

Підп. до друку 26.06.2008. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr. Друк різографний. Ум. друк. арк. 15,1.
Обл.-вид. арк. 12,4. Наклад 200 прим. Зам. 06-08.

Східний видавничий дім
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net

Засновано в 2001 р.
Д-67 Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. т. 22 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2008. – 260 с.

Вісник містить матеріали березневої 2008 року наукової конференції Донецького відділення НТШ. Доповіді і повідомлення присвячені проблемам мовознавства. Секція конференції працювала у Донецьку.